

tijdschrift vo 15

CRIMINOLOGIE

4

1988

Inhoudsopgave

	<i>blz.</i>
Criminologie en voetbalvandalisme	
<i>A.C. Berghuis en G.J.N. Bruinsma</i>	261
Het voetbalvandalisme: theoretische uitgangspunten en enkele onderzoeksbevindingen	
<i>H.H. van der Brug</i>	264
Voetbalvandalisme: spel zonder grenzen met een zwarte draad	
<i>L. Walgrave en K. van Limbergen</i>	281
Gedrag van massa's bij incidenten	
<i>J.P. van de Sande</i>	292
Voetbalvandalisme geobserveerd	
<i>O.M.J. Adang</i>	302
Voetbalvandalen: hun contacten met politie en justitie	
<i>P. van de Valk en P.J. Linckens</i>	313
Enkele beschouwingen bij de relatie tussen het voetbalgeweld en de mediaberichtgeving erover	
<i>K. van Limbergen en L. Walgrave</i>	321
Voetbalvandalisme en de media	
<i>H.H. van der Brug en J. Meijs</i>	336
Experimentele projecten Voetbalvandalisme en Jeugdwelzijn	
<i>R.P. van Uffelen en A.G. van Dijk</i>	348
Het beleid van justitie inzake voetbalvandalisme	
<i>A.C. Berghuis en P.J. Linckens</i>	361
Onderzoek op het spoor	372
Boeksignaleringen	375
Mededelingen	377
Over de auteurs	379

09/15

Gouda Quint bv, Arnhem

tijdschrift voor Criminologie

Redactie

A.C. Berghuis; G.J.N. Bruinsma; H.G. van de Bunt; H.J. Franke

Adviesraad

E. Blankenburg; J.J.M. van Dijk; S. Faber; R.W. Jongman; P. Kapteyn; J. van Kerckvoorde; P. van Reenen; O. Wiegman

Redactieadres

H.J. Franke, Criminologisch Instituut 'Bonger', Universiteit van Amsterdam, Kloveniersburgwal 72, 1012 CZ Amsterdam (tel. 020-5253928)

Kopijopsturen in vijfvoud aan het redactieadres. Maximale lengte 20 bladzijden van 500 woorden incl. noten.

Het artikel dient vergezeld te gaan van een Engelse summary.

Recensie-exemplaren

Uitsluitend zenden aan: G.J.N. Bruinsma, Faculteit Bestuurskunde, Universiteit Twente, postbus 217, 7500 AE Enschede.

Uitgever

Gouda Quint BV (S. Gouda Quint/D. Brouwer en Zoon) Postbus 1148, 6801 MK Arnhem. (tel. 085-454762)

Vormgeving basis lay-out

Bert Arts gvn.

Advertentie-exploitatie

Kluwer Groep Rechtswetenschappen BV, Postbus 23, 7400 GA Deventer. Tel. 05700-47061/47060

Lid Ned. Organisatie van Tijdschrift Uitgevers

Criminologie en voetbalvandalisme

A.C. Berghuis en G.J.N. Bruinsma

Ruim 3 jaar geleden, om precies te zijn op 29 mei 1985 beleefde de voetbalwereld een triest dieptepunt in haar ruim twintig jaar durende vandalismehistorie. De door de massale vechtpartijen in paniek gebrachte massa's op de tribunes drukten enkele tientallen mensen dood en verwondden er een paar honderd. Dat daarna nog gewoon om de Europacup I is gespeeld uit angst voor nog meer doden getuigde van een macabere toegeeflijkheid van de kant van de gezagsdragers.

In Nederland heeft men al heel wat jaren last van wat in de volksmond 'voetbalvandalisme' wordt genoemd. In wetenschappelijk en bestuurlijk Nederland heeft men die term overgenomen, weliswaar zonder tot goede omschrijvingen en afbakeningen van dit met vaste regelmaat terugkerende verschijnsel te komen. Definïeringen zijn met name in de explorerende fase belangrijk omdat dan duidelijk wordt wat het studie-object voor wetenschappelijk onderzoek vormt. Omvat voetbalvandalisme alleen het gedrag van voetbalsupporters of betreft het ook gedrag van supporters van andere sporten? Betreft het het gedrag tijdens een wedstrijd of omvat het ook de periode daarvoor en daarna? Betreft het uitsluitend collectieve acties of vallen ook individuele gedragingen eronder? Kunnen alleen gewelddadige gedragingen en vernielingen ertoe worden gerekend of ook gezamenlijk proletarisch winkelen voor en na de wedstrijd of openbare dronkenschap? Tot dusverre bestaat er nog weinig duidelijkheid over.

In dit tweede themanummer van het Tijdschrift voor Criminologie van dit jaar wordt de huidige stand van zaken geboden van de nederlandse criminologie met betrekking tot het hierboven als vaag getypeerde verschijnsel. Pas sinds een aantal jaren houden Nederlandse en Belgische criminologen zich bezig met de bestudering van voetbalvandalisme. Voor die tijd was men voor de kennis afhankelijk van voornamelijk Britse literatuur. Twee algemene zaken vallen op. In de eerste plaats is de criminologiebeoefening m.b.t. voetbalvandalisme sterk op beschrijving gericht. In al haar diversiteit (onderzoekers kijken nu eenmaal verschillend naar de werkelijkheid) worden wegen gezocht hoe het verschijnsel voetbalvandalisme in kaart te brengen. Dat daarbij criminologen vaak anecdotisch te werk gaan kan worden toegeschreven aan die huidige stand van zaken op dit gebied. In de tweede plaats is op te merken dat over het algemeen deze criminologiebeoefening sterk praktijkgericht is. Het fenomeen wordt gepercipieerd als een ernstig sociaal probleem waaraan, op de ene of andere manier, wat moet worden gedaan.

In dit themanummer hoeft de lezer geen diepe, abstracte theoretische reflecties te verwachten over het waarom en hoe. Ook wordt er niet of nauwelijks teruggerepen op de alom bekende en reeds aanwezige kennis en theorieën in de criminologie. De lezer zal derhalve zelf een ver-

binding moeten leggen tussen de gedachten die hier zijn gepresenteerd en de bekende theorieën en criminologische feiten.

Een van de onderzoekers in Nederland die zich voor een deel met de 'waarom-vraag' bezig houdt is H.H. van de Brug. In een inleidend artikel geeft hij een historische beschrijving van het fenomeen, waaruit naar voren komt dat – ook al doet de berichtgeving in de media soms anders vermoeden – voetbalvandalisme niet iets is van de afgelopen 20 jaar. Tevens bespreekt hij de relevante literatuur en komt hij tot de conclusie dat aan voetbalvandalisme wellicht de zelfde oorzaken ten grondslag zouden kunnen liggen als aan vandalisme in het algemeen (waar ligt de grens eigenlijk? B. en B.) en jeugddelinquentie: weinig effectieve sociale controle en een problematische schoolcarrière.

De Belgische collega's Walgrave en Van Limbergen putten vervolgens in hun bijdrage uit hun omvangrijke studie naar aanleiding van het Brussels Heizeldrama. Gebruik makend van vele grondvormen van onderzoek exploreerden zij het verschijnsel hooliganisme in al haar verschijningsvormen, waarbij ook de mogelijke internationale connecties zijn nagegaan. Het geconstateerde rechts-extremistische karakter is volgens hen door de media sterk uit de onderzoekcontext gehaald. Over de groep daders beweren de auteurs dat zij behoren tot de groep maatschappelijk meest kwetsbare uit de samenleving die niet meer gevoelig lijken te zijn op de appels uit de conventionele maatschappij.

Massaprocessen staan centraal in een theoretische bijdrage van Van de Sande. Vanuit een sociaal-psychologische benadering bespreekt hij theorieën van groepsprocessen en gaat hij in op de vraag hoe het komt dat in massa's bepaalde, veelal onbelangrijke gebeurtenissen kunnen escaleren in grootschalig geweld en vernieling.

De bioloog-etholoog Adang maakt een tussentijdse balans op van zijn grotere project 'Geweldsescalatie en politie-optreden'. Hij beschrijft de valkuilen die opdoemen wanneer massagedrag wordt onderzocht en behandelt zijn gestructureerde extern observationele aanpak om tijdens voetbalwedstrijden massaprocessen te observeren.

Van de Valk en Linckens maken gebruik van de resultaten van de landelijke registratie van voetbalvandalen (CIV) te Utrecht om de relatie tussen voetbalvandalisme en ander onmaatschappelijk gedrag te bestuderen. Een belangrijke conclusie van hun analyse is dat voetbalvandalistisch gedrag geen losstaand fenomeen is, maar past binnen de veelheid van deviante gedragingen van deze groep jonge mannen. Dit moge blijken uit de sterke samenhang tussen politiecontacten, justitiële contacten enerzijds en registratie bij het CIV anderzijds.

Zowel Van Limbergen en Walgrave als Van de Brug en Meijs behandelen het thema voetbalvandalisme en de media. Het mag bekend zijn dat de massamedia een niet onaanzienlijke invloed uitoefenen op de supporters (denk bijvoorbeeld aan de stimulerende invloed van het NOS-programma Studio Sport op de massale publieke belangstelling bij de terugkomst van het Nederlands elftal uit het 'vijandige' West-Duitsland!). Zekerheid omtrent het stimuleren of zelfs wel indirect oproepen van voetbalvandalisme door de media is weliswaar niet te geven, maar, zo schrijven de Belgische criminologen, de media helpen de voetbalvandaal in de 'scene' te plaatsen om hem (vrouwen behoren niet tot de groep da-

ders of misschien bij zeer hoge uitzondering) status te verschaffen ten opzichte van zijn kameraden. Een samenhang die empirische ondersteuning vindt bij Van de Brug en Meijs.

De bestrijding van het verschijnsel vereist veel vernuft en vindingrijkheid. Nadat de KNVB jarenlang deed of haar neus bloedde, heeft de overheid die taak overgenomen. Dit beleid steunt op een preventieve en een repressieve benadering van het verschijnsel voetbalvandalisme. De meer pedagogische, op preventie gerichte aanpak wordt beschreven door Van Uffelen en Van Dijk. Meerdere door de rijksoverheid gesubsidieerde sociaal preventieve projecten verkeren nu in de uitvoeringsfase. De direct daarbij betrokken auteurs geven de praktische problemen van dergelijke projecten aan die aan het welslagen daarvan zijn verbonden.

De repressieve aanpak van het probleem wordt verzorgd door Justitie. Naast preventie wordt de 'lik-op-stuk-benadering' gehanteerd. Berghuis en Linckens laten zien dat er grote plaatselijke verschillen bestaan in de opsporing en dus ook in de registratie van voetbalvandalen. Toverwoorden in het justitiële beleid sinds 1983 zijn 'gerichte aanhouding van de harde kern', 'snelrecht' en 'landelijke registratie'. Met dit beleid wordt aansluiting gezocht bij het algemene criminaliteitsbestrijdingsbeleid van de overheid dat is verwoord in 'Samenleving en Criminaliteit'.

Het voetbalvandalisme: theoretische uitgangspunten en enkele onderzoeksbevindingen

H.H. van der Brug

In the beginning of the 1970's winning became the dominant value in soccer, to which all normative constraints were made subordinate. 'Fair play' has been replaced by a more instrumental value, which dictates that succes is the only thing that counts. This is evidenced by the conduct of everyone involved: the directors of soccer clubs, the coaches, the players and the public. Rinus Michels excellently expressed this in 1974 with his cogent remark: 'soccer is war', a pronouncement which in fact expressed what already had become essential in the behaviour of all participants. It is an illusion to think that only so-called soccer hooligans are subject to this principle. After all, it is not only these youngsters who welcome the players before the beginning match with catcalls instead of applause, and it is not only the hooligans who shout grave insults to the referee.

In the 1970's, soccer hooliganism became increasingly independent of the proceedings of the match. A causal pattern emerged that showed striking similarities with other forms of hooliganism and delinquency. Soccer hooliganism nowadays is strongly related to various forms of antisocial behaviour, e.g. delinquency.

Inleiding

Wie zich via de media op de hoogte stelt van onwenselijke ontwikkelingen in onze samenleving, komt onvermijdelijk tot de conclusie dat het voetbalvandalisme volksvijand nummer één is. Raar eigenlijk, want hoewel de traditie van het voetbalvandalisme in Nederland reeds in het begin van de 70-er jaren tot ontwikkeling kwam en er inmiddels een groot aantal vernielingen is aangebracht, valt bijvoorbeeld het aantal ernstige gewonden nogal mee. Bovendien zijn er ook (nog) geen doden te betreuren in ons land. Hoewel dit laatste misschien een wonder mag heten, relateert het misschien de overspannen aandacht voor dit maatschappelijk ongewenste verschijnsel.

Dat het toeschouwersgeweld soms zeer ernstige vormen kan aannemen, blijkt wel uit de duizenden slachtoffers naar aanleiding van een voetbalwedstrijd in 1969 tussen Honduras en El Salvador. Na afloop van de wedstrijd ontstond de berucht geworden oorlog, die in vrijwel alle publicaties over sport en agressie beschreven staat. Enkele jaren geleden, in mei 1985, deed zich te Brussel een rampzalige gebeurtenis voor in verband met de Europa-Cupwedstrijd tussen Liverpool en Juventus. Hierbij werden 38 personen gedood en 150 raakten gewond. Dit leidde tot uitvoerige discussies over de oorzaken hiervan en over mogelijke oplossingen om dit maatschappelijk ongewenste verschijnsel in te dammen. Intussen lijkt het erop of het voetbalvandalisme zich overal op de aardbol voordoet, gezien de recente berichtgeving over incidenten in uiteenlopende landen als Nepal, China, Spanje, Joego-Slavië, Rusland en Libië. Ondertussen gaat het ook in Nederland niet om een te bagatelliseren kwestie, getuige het volgende citaat uit een interview met een Haagse

supporter (Van der Brug & Marseille, 1983). Hij geeft zijn mening over supporters van een andere eredivisievereniging, nl. A.Z.:

"Staan ze d'r AZ toe te juichen. Vlaggetjes. Komen ze de tram in. Nou, ik zweer het je, als er tien levend het Zuiderparkstadion hebben bereikt! In het Zuiderpark, in de rust nog vijf eraf. Zijn er vijf de kolere geslagen en nog vijf op de terugweg, nee vier want een-tje stond er nog te juichen toen ie de trein inging. Dat was de enige! Lagen er vijftien in het ziekenhuis, ha ha. Waren er een stuk of twintig onder politiebegeleiding helemaal kapotgeslagen. Gingen ze terug. Ze hebben zoveel klappen gehad, die jongens. Ze zijn nooit meer teruggekomen!"

Bepaalde groepen toeschouwers deinzen dus blijkbaar niet terug voor grove vormen van geweld. Ook is men geneigd om forse vernielingen aan te richten, bijv. in treinen en bussen. Inmiddels zijn al verscheidene fragmentatiebommen ontploft.

Hoe komen sportliefhebbers tot dergelijk gedrag? Helaas is daar nog weinig met zekerheid over te zeggen. Hoewel een toenemend aantal sociale wetenschappers zich intensief bezighoudt met deze problematiek, is er slechts weinig verantwoord wetenschappelijk onderzoek verricht naar het gewelddadige gedrag van het publiek bij voetbalwedstrijden.

De historische ontwikkeling van voetbal en geweld

Het voetballen gaat historisch gezien terug naar een balspel, waarbij inwoners van twee dorpen een opgeblazen varkensblaas in elkaars doel moesten zien te krijgen (Elias & Dunning, 1985). Iedereen kon meedoen. De regels waren gebaseerd op traditie en spontaan inzicht en het gebeuren was zeer gewelddadig, zodat er vaak gewonden vielen. Massale vechtpartijen ontstonden meestal omdat men het oneens was over de regels. Dit was er dan ook de oorzaak van dat het spel door de autoriteiten tussen 1314 en 1667 meer dan 30 keer officieel werd verboden.

Toen het spel in het begin van de 19e eeuw aan Engelse kostscholen verder werd ontwikkeld, ontstonden formele en geschreven regels. De voetbalsport werd gespeeld door 'gentlemen' voor wie 'fair play' een belangrijke leiddraad was voor gedrag. In 1850 deed de beroepsspeler zijn intrede, toen het voetballen populair werd onder brede lagen van de bevolking. Al spoedig groeide het voetballen uit tot de arbeiderssport bij uitstek.

Blijkens onderzoek van Dunning et. al. (1984) deden zich reeds vóór de eeuwwisseling regelmatig incidenten voor bij voetbalwedstrijden in Engeland. Deze werden volgens Dunning veroorzaakt door jonge mannen uit de arbeidersklasse. Belangrijke waarden van deze jongeren waren lichamelijke kracht en groepssolidariteit. De ongeschoolde arbeiderscultuur rond de eeuwwisseling werd door het volgende gekenmerkt: (relatieve) armoede, sterke scheiding van mannelijk en vrouwelijk rolgedrag, geringe controle van emoties en een met groepssolidariteit samenhangende vijandigheid ten opzichte van andere groepen. Aangezien de levenssfeer doorgaans beperkt bleef tot de eigen buurt met daarmee samenhangende gevoelens van solidariteit, was het niet verbazingwekkend dat zich vechtpartijen gingen voordoen tussen groepen supporters. Het bovenstaande houdt in ieder geval in, dat door het publiek incidenten

werden veroorzaakt ver voor het ontstaan van de jongste traditie daaromtrent in Engeland, Duitsland en Nederland. De laatste constatering is van groot belang, omdat deze consequenties heeft voor de betekenis van specifieke maatschappelijke oorzaken, die in sommige theorieën worden aangevoerd als verklaring voor het voetbalvandalisme na de tweede wereldoorlog.

Volgens Critcher (1973) deden zich na de oorlog voor het eerst ongeregeldheden voor in 1956 bij Liverpool en Everton. Vanaf dit jaar begon in zijn optiek de 'supportersrevolt', die later in dit artikel nog aan de orde komt.

Vanaf 1880 werd het voetballen in Nederland geïmporteerd uit Engeland. Hoewel het voetballen in Nederland aanvankelijk ook een exclusieve aangelegenheid was, begon de voetbalsport zich omstreeks 1910 snel over de bevolking uit te breiden. De elite hield het daarom spoedig voor gezien en men ging over tot het beoefenen van andere sporten (Miermans, 1955). Voetbal trok inmiddels ook enorme aantallen toeschouwers, hetgeen o.m. bleek uit het feit dat de stadions niet zelden uitverkocht waren zoals bij wedstrijden tegen de Belgen.

Het voetbalvandalisme in Nederland is zich pas na de Tweede Wereldoorlog op grote schaal gaan voordoen. Misschien zijn de gewelddadigheden van Engelse supporters bij wedstrijden op het continent een leerschool geweest voor bepaalde Nederlandse toeschouwers. In ons land maakte men bij de Europa-Cup finale tussen Feyenoord en Tottenham Hotspur in 1974 op grote schaal kennis met het gedrag van Engelse voetbalvandalen. In ieder geval veranderde dat jaar het voetbalvandalisme in Nederland ingrijpend. Niet alleen deden zich in de jaren erna veel meer incidenten voor dan ervoor, maar ook het patroon onderging grote veranderingen. In het begin van de jaren zeventig was de scheidsrechter het belangrijkste doelwit van gewelddadigheden. Het wedstrijdresultaat was van centrale betekenis, de aanhangers van het verliezende team veroorzaakten de incidenten die resulteerden uit betwiste strafschoppen of dubieuze doelpunten. Soms was in verband met scheidsrechterlijke beslissingen ook het gedrag van spelers van belang, bijvoorbeeld het 'versieren' van een strafschoep, of doordat men door het begaan van een grove overtreding een tegenstander verhinderde te scoren. Spelers droegen aanvankelijk ook in een ander opzicht bij tot het ontstaan van incidenten – ook coaches in enkele gevallen – door heftig met de scheidsrechter in discussie te treden bij een onwelgevallige beslissing. Het kwam nogal eens voor dat de scheidsrechter vervolgens doelwit werd van publieksagressie. In de loop van de jaren zeventig raakte het voetbalvandalisme echter meer en meer ontkoppeld van het wedstrijdverloop. Er ontstonden groepen van jeugdige gewelddadige supporters. Deze groepen toeschouwers gingen zich noemen naar het vak of de Side waarin ze staan in het stadion van hun club, bijvoorbeeld de F-Side van Ajax, vak-S van Feyenoord, Midden-Noord van FC Den Haag en de Bunnikzijde van FC Utrecht. Er ontstond een uitgesproken rivaliteit met de supporters van de tegenpartij. Behalve dat er op het veld een wedstrijd plaatsvond, was er sprake van een parallel-competitie tussen de Sides, die zich zowel ging voordoen tijdens de wedstrijd als ervoor en erna. Kern van deze competitie was om de andere Sides te overtroeven in stoer doen, risico nemen

en lef schoppen. Songs, beledigende opmerkingen en andere vormen van intimidatie waren erop gericht de tegenpartij te provoceren. Het vandalisme binnen de stadions is inmiddels ingedamd door allerlei maatregelen, zoals beveiliging door hekwerken en zware politiebewaking. Dit met tweërlei gevolg. Omdat het door de genomen maatregelen voor gewelddadige supporters moeilijker werd om vijandelijke supporters aan te vallen, zijn binnen de stadions vooral de spelers van de tegenpartij doelwit van gewelddadigheden geworden. Met name keepers moeten het daarbij ontgelden. Terwijl het in het begin van de jaren zeventig zo was dat er een duidelijke samenhang was tussen het spelverloop en gewelddadigheden tegen spelers, is er in de tweede helft van de jaren zeventig van een dergelijk verband geen sprake meer. Helaas is het zo dat de aanvankelijk nogal ludieke acties met de keeper als doelwit zoals het gooien met rollen toiletpapier meer en meer vervangen werden door acties met gewelddadige artikelen, zoals bierflessen, stenen, loden pijltjes, speertjes, vuurwerk e.d. Inmiddels is het al verschillende keren gebeurd dat gegooid is met levensgevaarlijke bommen. De geruchtmakende wedstrijd van Nederland tegen Cyprus op 28 oktober 1987 leidde er bijna toe dat Nederland bij de voorrondes voor het Europese kampioenschap werd gediskwalificeerd omdat een jeugdige Nederlandse toeschouwer een fragmentatiebom op het veld wierp waardoor de keeper van Cyprus licht werd gewond. Een ander gevolg van de indamming van het geweld binnen de stadions is dat een groot gedeelte van het voetbalvandalisme is verplaatst naar buiten de poorten van de stadions. Het gaat dan vooral om vernielingen in bussen en treinen. Het geweld rond voetbalwedstrijden heeft dus meer en meer een geïnstitutionaliseerd karakter gekregen.

Centrale aspecten

Geweld en ritueel

Marsh (1978) observeerde de interactieverschijnselen binnen een groep supporters. Volgens hem is het voetbalvandalisme een rituele vorm van agressie, die over het algemeen geen ernstige letsels oplevert, in tegenstelling tot het geweld op straat. Terwijl de naïeve observeerder het zingen, schreeuwen en vechten beschouwt als gedragingen die niets met de wedstrijd te maken hebben, komt hij tot een andere conclusie. Hij beschouwt deze activiteiten als betekenisvol, gereguleerd door gecompliceerde regels en een integraal onderdeel van ondersteuning van een voetbalteam en van plezier bij het zien van een wedstrijd. De geritualiseerde vorm van agressie, bestaande uit dreigementen en tegendreigementen, wordt door alle betrokkenen erkend als acceptabel binnen een voorgeschreven kader van regels. De toeschouwers verzamelen zich achter de doelen, een omstandigheid die bevorderd is door de politie die elkaar vijandige groepen toeschouwers van elkaar gescheiden houdt. Binnen zo'n groep onderscheidt Marsh subgroepen met duidelijk omschreven rollen. De jeugdige toeschouwer doorloopt een carrière die begint als 'little kid' (niet veel ouder dan 10 jaar), vervolgens de periode van 12 tot 17 ('Rowdies'), die evenals de Skinheads gym- of werkschoenen dra-

gen. Ook gaan ze gekleed in jeans, leren jacks en dragen vlaggen en span-
doeken. Zij zijn het meest agressief. Tenslotte vervullen de 'Townies'
(19-25 jaar) de rol van uitgediende veteranen.

Oorspronkelijk waren deze jongeren uitsluitend actief tijdens het ver-
loop van de wedstrijd. Tegenwoordig beginnen de activiteiten al ver-
voordat de wedstrijd begonnen is. Volgens Marsh dienen deze activitei-
ten niet uitsluitend negatief te worden beoordeeld, want er kan een be-
langrijke sociale functie aan worden toegekend. Hij gelooft in het onver-
mijdelijke van agressie en in de behoefte van de samenleving aan
passende kanalen voor onschuldige afvloeiing. Terwijl de agressie van
straatschenderij niet geritualiseerd is en sociaal gezien schadelijk, zijn
weinigens zich ervan bewust dat er voor gewelddadig gedrag bij het voet-
ballen wel degelijk regels gelden. Alleen wanneer hun ritueel doorbro-
ken wordt, loopt de situatie uit de hand en de fans geven toe daarvoor
bang te zijn. Volgens Marsh voorziet agressie in geritualiseerde vorm in
een alternatief voor minder wenselijke activiteiten. Hij maakt een ver-
schil tussen 'aggro' (baldadigheid) en 'geweld'. 'Aggro' zou dan verwij-
zen naar een geritualiseerde vorm van agressie, die over het algemeen
geen ernstig letsel toebrengt, terwijl dit voor 'geweld' wel zou gelden.
Deze opvatting is voor discussie vatbaar. Het gedrag van supporters bij
voetbalwedstrijden wordt voornamelijk geleid door informele normen.
Opmerkelijk voor menigtegedrag is dat dergelijke normen nog minder
dan anders een onveranderlijk gegeven zijn. De norm voor het gedrag
bij confrontaties tussen supportersgroepen is niet uitsluitend beperkend
ten aanzien van agressief gedrag. Er is ook sprake van sociale druk voor
de innovatie van nieuwe vormen van gedrag – vaak in het vlak van ge-
weld – omdat dit nu juist de mogelijkheid is voor het verkrijgen van pres-
tige. Maar nieuwe vormen van gedrag leiden ook tot normatieve aanpas-
singen in dat vlak, oftewel normatieve verschuivingen. Daardoor kon het
geweld dat zich bij het voetballen voordeed, escaleren van vrij onschul-
dige incidenten tot zeer ernstige ongeregeldeheden, waarbij vernielingen
worden aangericht en zich soms zelfs zware verwondingen voordoen. Er
is inmiddels een bewapeningswedloop in zakformaat ontstaan.

De centrale betekenis van het vechten

De achtergronden van het voetbalvandalisme moeten in de eerste plaats
gezocht worden in de gewelddadige subcultuur waarvan de vanden
deel uitmaken. Waarden die van belang zijn voor jongens van die leef-
tijd zijn in deze subcultuur van overheersende betekenis: spanning, sen-
satie, groepsdruk. De opvatting van bijvoorbeeld Taylor, Clarke en
Marsh dat stoer doen en het nemen van risico's belangrijke waarden zijn
voor gewelddadige supporters wordt ten duidelijkste door onderzoek in
Nederland bevestigd (Van der Brug, 1986). De indruk bestaat dat be-
paalde waarden in de vriendenkring worden onderdrukt. Daar worden
maatschappelijk gewenste gedragingen juist onwenselijk gevonden en
omgekeerd. De betekenis van school en politiek wordt dan extra laag ge-
waardeerd, terwijl vechten en lef hebben juist opgewaardeerd worden.
In gezelschap van deze vrienden komt men dan tot gedragingen die ge-
leid worden door deze in de vriendenkring geldende waarden: deze krij-

gen dan de betekenis van een gedragsnorm. Winnen is van overheersende betekenis voor hen. De gefascineerdheid in het zien van voetbal heeft voornamelijk betrekking op de stadionsituatie. Zo kijken de meer gewelddadige supporters niet meer dan anderen naar voetbal op de televisie.

Wanneer men waarneemt dat bepaalde groepen jongeren af en toe het wedstrijdverloop niet meer volgen, roept dat uiteraard vragen op over de kwaliteit van het supporterschap. Maar wiens voornaamste belang gelegen is in winnen, verliest zijn interesse snel bij een fikse achterstand. Dan resteert altijd nog de mogelijkheid om op een andere wijze te triomferen, bijvoorbeeld door het provoceren en vervolgens vernederen van supporters van de tegenpartij. Dit laatste blijkt bijvoorbeeld uit diverse interviews met supporters van F.C. Den Haag (Van der Brug en Marseille, 1983) waaruit het volgende citaat: 'Nou soms heb ik helemaal geen voetbalwedstrijd gezien. Enkel knokken. Als er een doelpunt valt kijk je even, meestal tegen Den Haag, ha ha, maar eh bij NAC kom je binnen, één, twee, drie.... vier-nul. Nou dat was gauw gebeurd, gingen we effe de B-side op'.

Het lijkt geen twijfel dat er aan provocatieve acties die groepen supporters tegenover elkaar ondernemen speelse en plezierige kanten zitten. Men is sterk gemotiveerd tot deze confrontaties en soms ook tot de vechtpartijen die van dergelijke provocaties het gevolg zijn. Het volgende citaat illustreert het bovenstaande ten duidelijkste:

"Bij Haarlem hebben we een beetje gevochten met Ajax-supporters, echte poepers. In Den Haag een grote vechtpartij, tegen Utrecht, met die bom. En ook AZ werd te kanker geslagen. Die Utrechtse die stonden daar, en die wedstrijd wordt gestaakt met die bom, toen zijn we zo omgelopen met een paar skinheads, beetje klappen, Utrechtse opwachten, was wel leuk, op elkaar af. Tegen AZ ging het als volgt: die kwamen voor het eerst, hadden zeker nooit gehoord van Den Haag, zeker doof of zo, eerst op het spoor, ze komen aan met de trein, een man of 30/40, wij erop af, slaan, klappen. Die gasten schijten in hun broek. Zij de tram in, wij met de auto erachter aan gereden, wij voor de poort met zijn vijven met boksbeugels en messen. Die gasten komen aanlopen en wij willen erop af gaan, maar de politie pakt ons, we werden gefouilleerd, wij aan de andere kant van het stadion naar binnen. Terwijl de wedstrijd al bezig is, zijn we het vak opgegaan van AZ-supporters, hebben hen eruit geslagen. Daarna heb ik ze niet meer gezien. Ze deden niets. Het was ook wel weer leuk."

Ondertussen heeft zich binnen de Sides een ontwikkeling voorgedaan die inhoudt dat een bepaalde categorie jongeren slechts marginaal betrokken schijnt te zijn bij het wedstrijdgebeuren. Een aantal van hen bezoekt voetbalwedstrijden uitsluitend vanwege de mogelijkheid tot het veroorzaken van vechtpartijen en het aanrichten van vernielingen. Speciaal wedstrijden met een verhoogd risico worden veel bezocht. Sommigen worden supporter van een andere club, wanneer er bij de oude vereniging te weinig sensationeels gebeurt. Het is bijvoorbeeld gebleken dat supporters van Vitesse aanhanger werden van Ajax of Feyenoord toen Vitesse degradeerde naar de eerste divisie (Van der Brug en Marseille, 1987). Het betreft vaak jongeren zonder maatschappelijke betrokkenheid, die overdag en 's avonds door de stad zwerven, van gokhal naar koffiehuis. Deze jongeren zijn ook vaak betrokken bij geweldplegingen buiten de voetbalsituatie (Van der Brug, 1986).

Er behoeft geen aarzeling te bestaan om van een geweldscultuur te spreken. Daar zijn verschillende functies aan verbonden. Het is een vorm van gedrag die geringe risico's inhoudt, maar waaraan spanningen verbonden zijn die door de betrokkenen zeer positief worden ervaren. Het geeft een kick. Bovendien verkrijgt men prestige door heldhaftig gedrag.

Vijandigheid en vooroordelen

Conversaties van jongeren uit de Sides zijn herhaaldelijk gelardeerd met vooroordelen die soms op uiterst grove wijze tot uitdrukking worden gebracht. Het volgende citaat is daarvan een akelig voorbeeld (Van der Brug & Marseille, 1983): "Gastarbeiders moeten eigenlijk oprotten. In de Schilderswijk wonen meer Turken dan Nederlanders. Ze hebben laatst een halve koe op straat gegooid en een stank! Het komt in de buurt toch wel vaak op knokken aan, soms met messen". Een ander bakt het nog bruiner: "Als er ooit een rassenstrijd komt sta ik vooraan, grote stengun in mijn hand, ik schiet ze allemaal neer, Turken, Surinamers, Marokkanen, alles allemaal vuiligheid. Het hele land gaat erdoor naar de kloten, allemaal vergassen die handel". Gelukkig gaat de vijandigheid ten opzichte van anderen niet altijd zo ver. Binnen dezelfde Side meldt bijvoorbeeld een andere jongere dat hij alleen maar een hekel heeft aan groepen jongeren uit andere wijken, waarmee oorlog wordt gevoerd. Een ander verklaart zelfs buiten het voetballen aan niemand een hekel te hebben.

Uit eigen onderzoek (Van der Brug, 1986) is niet gebleken dat jongeren, die zich identificeren met één der Sides, meer bevooroordeeld zijn ten opzichte van gastarbeiders dan vergelijkbare jongeren, die niet in voetbal geïnteresseerd zijn. Wel was het zo dat de gewelddadige jongens van de diverse Sides tevens het meest bevooroordeeld waren, zowel ten opzichte van supporters van andere clubs als ten opzichte van gastarbeiders. Voor deze jongens geldt, wat ook ten duidelijkste uit Engels onderzoek is gebleken, een grote groepssolidariteit en daarmee samenhangende vijandigheid ten opzichte van andere groepen. Dit impliceert bijna vanzelfsprekend grote vijandschap ten opzichte van outsiders, speciaal diegenen die op hetzelfde niveau worden geplaatst. Een vijandige houding heeft men ook vaak ten opzichte van homo's, ongetwijfeld samenhangend met rigide opvattingen over mannelijkheid en mannelijk gedrag.

Williams, Dunning & Murphy (1984) wezen onder meer op sterke nationalistische tendenzen bij Engelse supporters in het buitenland. Bij de wereldkampioenschappen voetbal in 1982 bijvoorbeeld groeide de groepssolidariteit uit tot haat ten opzichte van de Spaanse cultuur en de lokale bevolking en af en toe leidde dit ook tot geweld. Meestal ontstonden er conflicten tussen Spanjaarden en Engelsen, bijvoorbeeld met 'Fuerza Nueva' (Nieuwe Kracht, een neonazistische club) met kreten als 'Gibraltar Espanol' en 'Muerte a los Ingleses'. Vergelijkbare tendenzen werden vermeld door Pratt & Salter (1984). Volgens hen werd lokale en nationale ondersteuning synoniem aan steun voor de oorlog in Argentinië, zoals bijvoorbeeld werd aangetoond door het uitjouwen van spelers als Villa en Ardiles, beiden Argentijnen van Tottenham Hotspur. Ver-

der is er sprake van een sterk fascistisch, blank nationalistisch en lokaal chauvinistisch element bij de vandalen. 'National Front' en 'British Movement' cultiveerden racistisch gedrag, dat een groeiend aspect is van het Engelse voetbal sinds de intrede van zwarte spelers, in de vroege jaren zeventig. Een verbinding tussen extreem rechts en voetbalvandalisme deed zich in eerste instantie voor bij Millwall, maar daarna ook bij andere clubs (Walsall, Birmingham City, Portsmouth, en meest recent ook bij West Ham en Chelsea). De betrokkenheid van deze jongeren bij rechtste paramilitaire organisaties moet overigens niet worden overdreven, vinden Pratt & Salter. Kreten als 'Sieg heil' moeten worden begrepen in de directe en lokale context en niet als impliciet politiek commentaar. Bij deze visie kan ik me voor de situatie in Nederland wel aansluiten. Op de vraag van een interviewer (Van der Brug & Marseille, 1983) 'Wat vind je ervan als ze zeggen dat voetbalsupporters fascisten zijn?' werd geantwoord: 'Als je iemand op een gegeven moment een Jood noemt is dat gewoon een naam waarvan je weet dat ie treft. Als er agenten staan en je roept dat, worden ze nerveus, maar als je roept "kwa jongens" dan is er niets aan de hand. Je zoekt iets dat treft en juist in Amsterdam is die Jodenvervolging in de oorlog zo erg geweest. Je kunt je afvragen: hoe bedoelen ze 't? Hebben ze echt een hekel aan Joden? Nee dat slaat nergens op. De Groningers worden boeren genoemd, maar ben je dan anti-boer?' Het is inderdaad de vraag of er veel betekenis moet worden toegekend aan anti-Joodse uitlatingen, die soms in samenhang met Ajax tot uitdrukking worden gebracht. Deze laatste constatering houdt overigens niet in dat anti-semitische uitlatingen dienen te worden getolereerd! De vooroordelen tegenover gastarbeiders getuigen helaas soms wel van ernstige vormen van vijandigheid, al onderscheiden de jongeren van de Sides zich hierin nauwelijks van anderen uit hun directe sociale omgeving. Tenslotte mag niet onvermeld blijven dat de bereidheid tot vechten van deze jongeren aanknopingspunten biedt voor politiek twijfelachtige figuren om misbruik van hen te maken voor politiek verwerpelijke doeleinden door vooroordelen en discriminatie te verbinden met geweld (Van der Brug & Marseille, 1983). Vooralsnog zijn pogingen in die richting in Nederland weinig succesvol gebleken. Waakzaamheid blijft echter geboden.

Oorzaken van voetbalvandalisme

Over de oorzaken van het voetbalvandalisme zijn de meningen nogal verdeeld. Door sommigen is betoogd dat het gewelddadige voetbal het gewelddadige gedrag van het publiek heeft opgeroepen. Anderen zien het wat breder en menen dat normvervaling binnen het Nederlandse betaalde voetbal de uiteindelijke oorzaak is voor het voetbalvandalisme in dit land, terwijl weer anderen denken dat het voornamelijk aan maatschappelijke veranderingsprocessen moet worden toegeschreven dat zich in diverse Westeuropese landen voetbalvandalisme is gaan voordoen. In de volgende paragrafen komen deze verklaringen achtereenvolgens aan de orde.

Het gewelddadige voetbal en agressie van het publiek

De theoretische basis voor de veronderstelling dat agressieve sportbeoefening een agressieverminderend effect heeft op de toeschouwer gaat terug naar Aristoteles. Later komt men opvattingen over katharsis, sublimering en kanalisering tegen bij Freud en Lorenz. Over het algemeen wijst onderzoek echter juist op een agressieverhogend effect bij toeschouwers tijdens en na het zien van agressieve sportbeoefening. Voor de situatie in het Nederlandse betaalde voetbal is dit volgens Ekkers en Hoefnagels (1972) ook het geval. Volgens hen is spelverruwing de belangrijkste oorzaak van het voetbalvandalisme. Bovendien zou een categorie publiek worden aangetrokken, die komt voor gewelddadig voetbal en mogelijk voor het geweld daar omheen. Ondertussen is gebleken uit onderzoek van Lewis (1975), dat basketbal en baseball evenzeer aanleiding gaven tot incidenten bij het publiek als gewelddadige sporten zoals American football en ijshockey. Blijkbaar zijn er (ook) andere oorzaken voor publieksgeweld dan het gewelddadige gedrag van sportbeoefenaars.

Misschien is wel belangrijker dan gewelddadigheid op zich of er al dan niet sprake is van gesanctioneerd geweld. Gewelddadige overtredingen roepen bijvoorbeeld bij ijshockey gewelddadige reacties op bij spelers van de tegenpartij. Dit kan vervolgens van invloed zijn op de houding van het publiek. Bij voetbal doet zich iets dergelijks voor. Van belang daarbij is mijns inziens welke consequenties overtredingen hebben. Als een wedstrijd wordt verloren of een speler geblesseerd raakt, is het mogelijk dat toeschouwers hierop emotioneel reageren. Daardoor kunnen vijandige attitudes worden gevormd ten opzichte van spelers van de tegenpartij of de scheidsrechter, als die onvoldoende ingrijpt naar het oordeel van de toeschouwers. Hoewel het gedrag van spelers een versterkend effect kan hebben op de gewelddadige instelling van het publiek, dient de allesoverheersende betekenis van spelverruwing als veroorzaker van het voetbalvandalisme echter te worden afgewezen.

In het begin van de jaren zeventig, toen de traditie van het voetbalvandalisme ontstond, was het vooral de scheidsrechter die doelwit was van supportersagressie. Het begin van de ontwikkeling van het voetbalvandalisme werd gekenmerkt door reactief geweld naar aanleiding van scheidsrechterlijke beslissingen met belangrijke consequenties in termen van winst en verlies. Ook de gedragingen van spelers riepen met name geweld op, wanneer deze consequenties met zich meebrachten voor de uitslag van de wedstrijd (Van der Brug, 1986).

De vervaging van normen bij het Nederlandse betaalde voetbal

Nooit werd de relatie tussen normvervaging bij de K.N.V.B. zelf en het voetbalvandalisme beeldender weergegeven dan door J. Blokker (1986): 'Dus kom ik terug in Zcist. Heel agogisch Nederland onder leiding van het ei Borrie kan me nog meer vertellen – maar daar, in ons geografische midden, ligt de bakermat van het vandalisme, daar hebben ze de wet van de jungle ingevoerd, daar rookt Van der Louw zijn pijpje bij de eetketel waarin een tegenstander voor het avondmaal wordt gaar gekookt, daar

spelen ze aanklager, advocaat, rechter, beul, begrafenisondernemer en executeur-testamentair tegelijk, daar wordt de modder verzameld waar ze op de F-side keistenen van bakken'. In deze visie wordt op ludieke wijze verwoord wat ook door anderen is beweerd, namelijk dat het Nederlandse betaalde voetbal aan normvervaging ten onder gaat omdat alles is ondergeschikt gemaakt aan commerciële overwegingen. Inderdaad kan niet worden ontkend dat 'resultaat' in het begin van de jaren zeventig een overheersende waarde is geworden, waaraan normatieve beperkingen ondergeschikt zijn gemaakt. 'Fair play' is vervangen door een meer instrumentele waarde die inhoudt dat alleen succes telt. Rinus Michels bracht dit in 1974 treffend tot uitdrukking met de uitspraak 'voetbal is oorlog'. In feite vertolkte hij daarmee wat essentieel is voor het gedrag van alle betrokkenen. Voor het bestuurslid dat op ontslag aandringt van de trainer wanneer de resultaten uitblijven, voor de coach die bij de spelers aandringt op resultaatvoetbal en voor de spelers die soms grove vormen van instrumenteel geweld aanwenden ten dienste van het resultaat. Maar ook het gedrag van de toeschouwers is onderhevig aan deze waarde. Het is een illusie dat dit uitsluitend zou gelden voor voetbalvandalen. Het zijn immers niet alléén deze jongeren die de spelers van de tegenpartij voor de aanvang van de wedstrijd begroeten met een fluitconcert in plaats van met applaus en het zijn niet uitsluitend de voetbalvandalen die de scheidsrechter onthalen op grove scheldpartijen. Hoewel het zonder twijfel juist is dat het betaalde voetbal in Nederland gekenmerkt wordt door ernstige vormen van erosie in het vlak van maatschappelijke normen en waarden, gaat een dergelijke visie voorbij aan overeenkomstige vormen van normvervaging op velerlei gebied in onze samenleving. Bovendien blijft een tweetal omstandigheden onverklaard. In de eerste plaats waarom juist in Engeland, Duitsland en Nederland tradities van voetbalvandalisme zijn ontstaan en in veel mindere mate in andere Westeuropese landen, waar het betaalde voetbal zich op een overeenkomstige wijze heeft ontwikkeld. In de tweede plaats blijft onduidelijk waarom zich tradities van vandalistisch gedrag zijn gaan voordoen bij sommige clubs en niet bij andere.

Maatschappelijke oorzaken

De theorieën die maatschappelijke veranderingsprocessen als uitgangspunt hebben, zijn voornamelijk gericht op de sociale achtergrond van voetbalvandalen. In deze meestal sociologische theorievorming wordt de sociale positie van de betreffende participanten als verklaringsgrond aangevoerd. Dit geldt bijvoorbeeld voor de opvatting van Merton (1968) over non-conformistisch gedrag. Volgens hem liggen ontoereikende middelen tot het verwerven van prestige in bepaalde sociaal-economische milieus hieraan ten grondslag. Cohen (1955), vertegenwoordiger van de culturele theorie, verklaart het ontstaan van jeugdbendes uit de gespannen verhouding tussen dominerende middenklaswaarden en arbeidersjongeren die deze waarden niet aanhangen en ook niet volgens deze waarden kunnen of willen leven. Delinquentie is volgens hem een oplossing voor dergelijke jongeren, omdat status en zelfrespect buiten

de bende onmogelijk is. Vaak gaat het om jongeren met een moeizame schoolcarrière.

De verklaring van Cohen voor jeugdbendes blijkt ook van grote betekenis te zijn voor het voetbalvandalisme. In een eerder verband werd in dit artikel reeds geconstateerd dat prestige een belangrijke motiverende factor is voor het gedrag binnen de Sides. Hieraan kan worden toegevoegd dat problemen op school van centrale verklarende betekenis bleken te zijn in een causaal model dat getoetst werd aan de hand van een geavanceerde statistische techniek (LISREL). Het uiteindelijke model verklaart 63,5% van de variantie van voetbalvandalisme. Behalve schoolcarrière zijn met name 'effectieve sociale controle van de ouders' en 'onmaatschappelijk gedrag' van verklarende betekenis. Sociale controle van de ouders is van belangrijke indirecte betekenis, terwijl 'onmaatschappelijk gedrag' een directe verklarende invloed heeft op voetbalvandalisme (Van der Brug, 1986). Ook uit andere bron was gebleken dat met name schoolcarrière een belangrijke verklarende variabele is voor delinquent gedrag en vandalisme (Buikhuisen, 1965; Junger-Tas, 1985).

Uitgangspunt voor de benadering van Engelse theoretici als Taylor (1970) en Clarke (1973) is dat de voetbalsport de belichaming is van waarden die in de arbeidersklasse hoog aanzien genieten: mannelijkheid, actieve en collectieve participatie en overwinningsdrang. Na de tweede wereldoorlog trekken voetbalwedstrijden in de meeste Westeuropese landen grote aantallen bezoekers. Ongetwijfeld heeft dit te maken met de aantrekkelijkheid van het spel, maar een bijkomende factor is dat duidelijke alternatieven voor vrijetijdsbesteding ontbreken. De meeste mensen die deel uitmaken van de arbeidersklasse beschikken over een beperkte financiële ruimte en het voetballen vormt een aantrekkelijke vorm van vermaak voor mannen. Met de toeneming van de welvaart gaan andere vormen van vrijetijdsbesteding, zoals bioscoopbezoek en tripjes met het gezin, wedijveren met het voetbalspel. Volgens Taylor trachten voetbalclubs deze concurrentie te weerstaan door ook andere geledingen naar de stadions te lokken. Ook de middenstander moet van het voetballen als kijkspel gaan genieten. De aanpak om dit mogelijk te maken wordt steeds professioneler en door de werking van het transferstelsel neemt de binding van de spelers ten opzichte van de clubs af. Daardoor ontstaat er vervreemding tussen spelers en supporters die hun club nog steeds zien als vertegenwoordiger van hun lokale identiteit. Men kan zich daarom niet identificeren met spelers die afkomstig zijn uit een andere stad, laat staan een ander land. Ook gaat de levensstijl van de spelers meer en meer verschillen van hun minder financieel gefortuneerde supporters.

De ontwikkeling van het voetballen in Engeland werd na de Tweede Wereldoorlog ook gekenmerkt door een zekere verburgerlijking van de arbeidersklasse zelf. De fanatieke voetbal supporters die de staanplaatsen bevolken in de stadions gaan volgens Taylor in de tegenaanval in een poging om hun waarden wederom tot gelding te brengen. Men wilde op deze wijze de waarden van de arbeidersklasse die verloren dreigden te gaan in ere herstellen. Maar de analyse van Taylor roept enkele vragen op.

Allereerst de vraag waarom het voetballen zo populair werd onder arbeiders. Deze vraag wordt niet afdoende beantwoord door te verwijzen naar de centrale waarden van de arbeidersklasse die volgens Taylor in het voetbalspel tot uitdrukking komen. Aangenomen dat die centrale waarden inderdaad neerkomen op: mannelijkheid, actieve en collectieve participatie en overwinningsdrang – en dit is niet veel meer dan een aanname – dan blijft volstrekt onduidelijk waarom een reeks andere sporten, die deze waarden niet minder dan het voetballen vertegenwoordigen, deze populariteit niet verkregen. Denk maar eens aan rugby. Bovendien, gelden deze waarden wel zo exclusief voor de arbeidersklasse? Een ander probleem dat de benadering van Taylor oproept, is gelegen in zijn opvatting dat door voetbalclubs een actief beleid zou zijn gevoerd om het voetballen ook buiten de arbeidersklasse populair te maken. Dat er van een dergelijk beleid sprake zou zijn geweest is zeer de vraag. De verbreding van de populariteit van het voetballen is hoogstwaarschijnlijk een direct gevolg van de invloed van de media. Daardoor werden velen met voetbal geconfronteerd buiten de kring van de sportbeoefening. Maar het voetballen veranderde zelf ook van karakter, vooral vanwege de vele internationale wedstrijden die ondermeer werden gespeeld in het kader van de Europa-Cup. Door het belang dat de wedstrijden kregen werd het spel defensiever. Op deze verandering van het spel zelf is overigens wel gewezen door Critcher (1975) en door Veugelers (1981) voor de situatie in Nederland.

Tenslotte verklaart Taylor het ontstaan van geweld door toeschouwers van voetbalwedstrijden in Engeland uit de vervreemding van deze toeschouwers ten opzichte van het voetbal dat ooit hun sport was. Maar vele voetbalvandalen kunnen zich toch niet herinneren hoe het voetballen vroeger was? Zij maakten toch vroeger geen deel uit van de voetbalcultuur? Wanneer zij in het tegenwoordige voetbal hun waarden niet kunnen herkennen, waarom blijven ze dan niet gewoon weg? De gedachte dat gewelddadig gedrag van voetbalsupporters moet worden beschouwd als een primitieve poging tot verzet om het voetbal te behouden als sport voor arbeiders is weinig plausibel.

Bij Clarke gaat het om een vergelijkbaar reactiepatroon, dat zich echter niet tot het voetballen beperkt. Hij maakt dit duidelijk aan de hand van een beschrijving van de culturele betekenis van de Skinheads. De Skinheads kwamen het eerst voor in Londen in 1968 en waren aan het eind van dat jaar aanwezig over het hele land. Vooral hun opvallende kledij baarde opzien, maar behalve dat waren ze zeer gewelddadig. Zij waren voornamelijk afkomstig uit de arbeidersklasse, waar zich belangrijke sociale veranderingen voordeden. Er verlieten veel mensen de buurt. Daarnaast werden grote aantallen woningen verkocht aan buitenlanders of aan middenstanders die goedkopere huizen zochten. Nog belangrijker echter was dat er veel flats werden gebouwd. Daardoor ging de functie van de straat, de kroeg en de winkel om de hoek verloren. Doordat men bovendien over meer financiële ruimte ging beschikken, werd het vertier in toenemende mate gezocht in de stedelijke centra zoals bars, discotheken, nachtclubs en bioscopen, vooral nadat de meeste lokale bioscopen in het land gesloten waren. Daardoor werden de lokale verbanden verzwakt. De specifieke arbeidersklasse en ook de traditionele voet-

balsupporter dreigde te verdwijnen. De stijl van de Skinheads houdt een opleving in van de oude tradities, de verdediging van de arbeiderscultuur die bedreigd werd door middenklassewaarden. Hoewel de Skinheads later als herkenbare groep verdwijnen, blijft hun levenswijze op een minder herkenbare manier bestaan volgens Clarke. Maar de vraag is of die levenswijze er voorheen ook al niet was. Het chauvinisme, dat soms uitmondt in openlijk racisme en het beheersen van eigen territorium, is dat niet precies de waarde die volgens Dunning van toepassing was voor het voetbalvandalisme aan het eind van de vorige eeuw? De gedachte van Clarke, dat het voetbalvandalisme moet worden beschouwd als een afweerreflex tegen het binnendringen van de bourgeoisie in de eigen cultuur, wordt daarmee twijfelachtig. Tot zover de beschouwing van Clarke, waarvan essentieel is dat duidelijk wordt gemaakt hoe sociale verandering heeft geleid tot een culturele crisis binnen de arbeidersklasse. Daardoor heeft het traditionele waardenpatroon aan betekenis ingeboet. In Nederland heeft zich een dergelijke crisis voorgedaan, die mijns inziens niet beperkt bleef tot jongeren uit de arbeidersklasse.

In eigen onderzoek (Van der Brug & Marseille, 1983) werd getracht om er voor de situatie in Nederland achter te komen, welke de oorzaken zijn voor het gewelddadige gedrag van groepen jeugdigen bij voetbalwedstrijden. Een groot aantal vragen werd aan specifieke jongeren gesteld, ten einde meer inzicht te krijgen in de beleavingswereld, gedragingen en sociale achtergronden van geregelde toeschouwers van voetbalwedstrijden vanaf de 'sides'. De totale steekproef bestaat uit 268 respondenten van vier eredivisieverenigingen, waarvan bekend is dat dergelijke toeschouwers vaak betrokken zijn bij gewelddadigheden in verband met voetbalwedstrijden. De respondenten waren voor het grootste gedeelte jonger dan 20 jaar. Gewelddadig gedrag als toeschouwer bereikt zijn piek in de leeftijdsgroep van 16-18 jaar. Kenmerkend is een laag opleidingsniveau. Deze tendens is trouwens minder overwegend dan werd verwacht. Ook het opleidingsniveau van de vader – als indicatie voor sociale achtergrond – is aanzienlijk gedifferentieerder dan werd vermoed. Deze onderzoeksbevindingen komen dus niet overeen met de beschrijvingen van de homogene arbeiderscultuur van Taylor over de situatie in Engeland. Dit krijgt te meer reliëf, gezien het feit dat in ons onderzoek geen verband van betekenis kon worden vastgesteld tussen opleidingsniveau en participatie in vechtpartijen in het stadion.

Van voetbalvandalen wordt wel eens beweerd dat zij geen sport zouden bedrijven. Deze opvatting hangt dan weer samen met de veronderstelling dat deze gewelddadige jongeren een maatschappelijk vervreemde groep vormen die nergens geïntegreerd wil zijn, ook niet in het georganiseerde sportleven. In ons onderzoek beoefende de overgrote meerderheid van de respondenten (namelijk 86,6%) wel sport en van degenen die sport beoefenen doet niet minder dan 61,8% aan voetbal. Hoe is het nu vergelijkenderwijs gesteld tussen voetbalvandalen en anderen? De genen die vaak meedoen aan vechtpartijen, doen significant minder aan sport dan degenen die minder vaak bij vechtpartijen zijn betrokken ($\chi^2 = 13.57$; $df = 4$; $p < .01$). Er is geen verband tussen participatie in vechtpartijen in het stadion en beoefenen van voetbal ($\tau = -.06$; $p < .10$). Deze laatste waarneming weerhoudt ons wellicht van goedko-

pe veronderstellingen, zoals het denkbeeld dat het bedrijven van voetbal bevorderend is voor gewelddadig gedrag als toeschouwer. In verband met de geringe participatie in sport door degenen die vaak meedoen aan vechtpartijen, merken we op dat het idee over de geringere maatschappelijke geïntegreerdheid van stadionvechters althans voor hen opgaat. Ten slotte willen we vermelden dat het een illusie is, dat het geweld bij voetbalwedstrijden een geïsoleerd verschijnsel is zonder samenhang met gedragingen in andere situaties. Wie gewelddadig is bij voetbalwedstrijden, is over het algemeen ook geneigd tot geweld in andere omstandigheden. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de samenhangen tussen schalen die een meer algemene agressiebereidheid meten en schalen die een maat geven voor geweld bij voetbalwedstrijden als toeschouwer.

Op grond van ons onderzoek menen we dan ook te moeten concluderen, dat de opvatting van Marsh, die voetbalgeweld beschouwt als een ongevaarlijke geritualiseerde vorm van geweld, onjuist is. Gewelddadig gedrag bij voetbalwedstrijden en gewelddadig gedrag onder andere omstandigheden worden gestructureerd door dezelfde waarden en normen. Dat blijkt ook uit halfgestructureerde interviews, die als aanvulling op de gestandaardiseerde vragenlijst aan een gedeelte van de respondenten van de steekproef 'Sides' werd afgenomen. Daaruit bleek dat eventueel inhiberende factoren nauwelijks in het normatieve vlak liggen, zoals Marsh veronderstelde, maar berusten op een inschatting van negatieve consequenties. Spijt van bepaalde gedragingen wordt voornamelijk door overeenkomstige overwegingen ingegeven.

Maatregelen ter bestrijding van voetbalvandalisme

Naar aanleiding van vragen in de Tweede Kamer over vernielingen die waren aangericht in treinen door voetbalsupporters, werd de projectgroep 'Vandalisme door supporters' ingesteld. Deze projectgroep, die onder voorzitterschap stond van procureur-generaal van justitie te Amsterdam mr. J.F. Hartsuiker, moest adviseren over maatregelen ter bestrijding van het voetbalvandalisme. In mei 1977 verscheen een rapport, waarin een te hard en nadrukkelijk optreden van de hand werd gewezen. Men wilde de nadruk leggen op maatregelen van preventieve aard. Men was met name ingenomen met een initiatief bij FC Den Haag, dat volgens de projectgroep navolging verdiende. Bij FC Den Haag was namelijk een jeugdsupportersvereniging opgericht die via een lidmaatschapskaart recht gaf op faciliteiten, zoals het bijwonen van video-avonden. Meer in het algemeen geformuleerd was de projectgroep er voorstander van, dat de clubs een positieve houding zouden moeten ontwikkelen ten opzichte van de supporters. De binding tussen clubs en supporters diende te worden versterkt. Deze zienswijze is in de mode gebleven. In het interimrapport van de commissie Roethof (1984) komen overwegingen voor van dezelfde strekking. Deze denkbeelden lijken afgeleid te zijn van de visie van de Engelse socioloog Taylor (1970), die in omgekeerde zin betoogde dat het voetbalvandalisme het gevolg was van de vervreemding, die in de 60-er jaren was ontstaan tussen supporters en hun club. Maar deze theorie is hoogst aanvechtbaar! Voor zover er in Engeland sprake was van een dergelijke vervreemding, was de afstand tussen clubs en spe-

lers enerzijds en de supporters anderzijds in ieder geval geringer dan in de meeste Westeuropese landen. Desondanks is het voetbalvandalisme in Engeland een heviger en hardnekkiger verschijnsel geworden dan overal elders. Bovendien kan moeilijk worden volgehouden dat de aanpak in Den Haag succesvol is geweest. De FC Den Haag mag zich er immers op beroemen dat haar Side één der beruchtste is in Nederland.

In 1981 verscheen er een rapport van de 'Commissie Veilig Voetbalbezoek'. Hierin werd o.m. gepleit voor een betere coördinatie tussen de verschillende politiekorpsen, het aanstellen van veiligheidsfunctionarissen bij de K.N.V.B. en bij de clubs, en het stellen van veiligheidseisen aan de stadions. Men adviseerde ook tot het instellen van een 'Bureau Veiligheid', dat zou moeten dienen tot het verzamelen van informatie, het coördineren van lokaal beleid en het stimuleren van lokaal en bovenlokaal overleg. De maatregelen die in eerste instantie werden genomen, lagen alle in het vlak van de techno-preventie, zoals stalen hekken, supportersscheiding, fouilleren, restricties bij de verkoop en het gebruik van alcohol en dergelijke. Dergelijke maatregelen, indien geïsoleerd genomen, geven aanleiding tot een verplaatsing van de problemen, waarmee op langere termijn de problemen alleen maar worden vergroot. Pratt & Salter (1984) merkten voor de situatie in Engeland, waar dezelfde maatregelen zijn getroffen als in Nederland, op dat één van de gevolgen van supportersscheiding kan zijn het vergroten van de kans op vandalisme. Volgens hen maakt het samenbrengen van jonge supporters in een bepaald gedeelte van het stadion hen tot een gemakkelijk doelwit voor scheldpartijen en agressie van anderen; bovendien wordt het gedeelte van het stadion waar zij staan (the End, in Engeland) een tijdelijke vesting die verdedigd moet worden. En terwijl deze supportersscheiding en zware politiebewaking hebben geleid tot institutionalisering van deze doelwit-gebieden, hadden ze bovendien een vervelend daarmee samenhangend gevolg, namelijk vandalistisch gedrag buiten de stadions. Het stoppen van vandalisme in de stadions leidde tot het ontstaan van vandalisme erbuiten, hetgeen de aanleiding was voor verdere maatregelen, waarna de amorse verzameling van jonge voetbalsupporters veranderde in een leger.

Tot zover de visie van Pratt & Salter. Hoewel het door hen geconstateerde verplaatsingseffect voor de situatie in Nederland dient te worden afgewezen, omdat het vandalistische gedrag van voetbalsupporters buiten de stadions reeds tot ontwikkeling kwam toen er van supportersscheiding in de stadions nog geen sprake was (Van der Brug, 1986), lijkt de geconstateerde institutionalisering van de gebieden achter de doelen inderdaad te hebben geleid tot de vorming van pseudo-subculturen.

In 1985 werd het Landelijk Overleg Voetbalvandalisme geïnstalleerd. In dit overleg zijn topambtenaren van de departementen van Binnenlandse Zaken, Justitie, Verkeer en Waterstaat en W.V.C., alsmede vertegenwoordigers van de Nederlandse Gemeenten, de politie, de spoorwegpolitie en de K.N.V.B. samengebracht. De tussenrapportage in 1986 bevat de vaststelling, dat er inmiddels sprake is van een betere coördinatie van het politiebeleid in de diverse steden waar betaald voetbal wordt gespeeld. In het onlangs opgericht Centraal Informatiepunt Voetbalvandalisme worden gegevens opgeslagen die met het onwenselijke suppor-

tersgedrag te maken hebben. Men is inmiddels overeengekomen dat alle bij het betaalde voetbal betrokken gemeenten een nieuwe Algemene Politieverordening zullen invoeren, waarin het spelen van wedstrijden aan voorwaarden wordt gebonden. Daarnaast wordt gedacht aan de invoering van een pasjessysteem. Ook zoekt men naar mogelijkheden om via een gericht supportersbeleid de sociale controle in supportersgroepen te vergroten. Daarbij wordt inmiddels in diverse steden het sociaal-cultureel werk betrokken. Afgewacht dient te worden of dergelijke pogingen vruchtbaar zijn. Een belangrijk nadeel kan zijn dat een bijdrage wordt geleverd aan de verdere institutionalisering van de Sides.

Conclusies

Wie een definitief antwoord verwacht op de vraag welke de oorzaken zijn van voetbalvandalisme, laat staan wat er beleidsmatig dient te gebeuren om het verschijnsel in te dammen, is misschien teleurgesteld over de huidige kennis van zaken over dit onderwerp. Desondanks is het inzicht groeiende dat het om een gecompliceerd maatschappelijk verschijnsel gaat.

Voetbalvandalisme is in ieder geval niets nieuws. Reeds in de tweede helft van de vorige eeuw deden zich in Engeland herhaaldelijk incidenten voor bij voetbalwedstrijden. Tussen beide oorlogen is er in Engeland sprake van een periode van betrekkelijke rust, een omstandigheid die door Elias & Dunning wordt toegeschreven aan de toenemende integratie van de arbeidersklasse in de Engelse samenleving. Na de tweede wereldoorlog ontwikkelden zich in Engeland, Duitsland en Nederland hardnekkige tradities van vandalistisch gedrag bij het voetballen.

In Nederland wordt het voetbalvandalisme aanvankelijk toegeschreven aan de gewelddadigheid van het spel zelf. Hoewel het gewelddadig gedrag van de spelers een agressieverhogend effect heeft op toeschouwers, is deze theorie als de verklaring voor het voetbalvandalisme toch te simpel. Datzelfde geldt ook voor de gedachtengang dat de 'verloederig' van het Nederlandse betaalde voetbal het voetbalvandalisme zou hebben veroorzaakt. Ongetwijfeld is 'resultaat' een overheersende waarde geworden, waaraan normatieve beperkingen ondergeschikt zijn gemaakt. Uitsluitend het succes ging tellen. Dat gold voor alle betrokkenen. Binnen het betaalde voetbal zou een normen- en waardenpatroon zijn ontstaan dat losstaat van wat elders in de samenleving oirbaar werd gevonden. Maar een dergelijke visie gaat voorbij aan het feit dat zich in de rest van de samenleving overeenkomstige vormen van normvervaging hebben voorgedaan. Bovendien blijft onduidelijk waarom vooral in Engeland, Duitsland en Nederland tradities van voetbalvandalisme zijn ontstaan en in veel mindere mate in andere Westeuropese landen, waar het betaald voetbal zich op een overeenkomstige wijze heeft ontwikkeld.

Belangrijk in verband met het voetbalvandalisme is wel, dat de entourage in de stadions agressieverhogend werkt. Het zijn immers niet alleen de voetbalvandalen, die de tegenpartij bij het betreden van het veld begroeten met een fluitconcert of de scheidsrechter onheus bejegenen bij een ongelukkige beslissing.

Aan het voetbalvandalisme liggen dezelfde oorzaken ten grondslag als het geval is voor vandalisme in het algemeen en jeugddelinquentie: weinig effectieve sociale controle en een problematische schoolcarrière.

Literatuur

- Blokker, J.: Volkskrant, 11 november 1986.
- Brug, H.H. van der & Marseille, M.: Achtergronden van vandalisme bij voetbalwedstrijden, Haarlem, De Vrieseborch, 1983.
- Brug, H.H. van der: Voetbalvandalisme, een speurtocht naar verklarende factoren, Haarlem, De Vrieseborch, 1986.
- Brug, H.H. van der & Marseille, M.: Voetbalvandalisme en beleid, Haarlem, De Vrieseborch, 1987.
- Cohen, A.K.: Delinquent Boys. The Culture of the Gang, Glencoe, The Free Press, 1955.
- Clarke, J.: Football Hooliganism and the Skinheads, Centre for Contemporary Cultural Studies, University of Birmingham, 1973.
- Critcher, C.: Football since the War: a Study in Social Change and Popular Culture, Centre for Contemporary Cultural Studies, University of Birmingham, 1973.
- Critcher, C.: Football as Popular Culture, Centre for Contemporary Cultural Studies, University of Birmingham, 1975.
- Dunning, E., Murphy, P., Williams, J. & Maguire, J.: Football Hooliganism in Britain before the First World War, International Review for Sociology of Sport, 1984, (19), 3 + 4.
- Elias, N. & Dunning, E.: Sport im Zivilisationsprozess, Lit Verlag, Münster, 1985.
- Ekkers, C.L. & Hoefnagels, G.P.: Aggressie en straf op het voetbalveld, Meppel, Boom, 1972.
- Giltay Veth, mr. N.J.P. (voorzitter): Rapport van de Commissie Veiligheid Voetbalbezoek, 1981.
- Hartsuiker, mr. J.F. (voorzitter): Rapport van de Projectgroep Vandalisme door Voetbalsupporters, 1977.
- Lewis, J.M.: Sports Riots: Some research Questions. Paper presented at the American Sociological Association Meetings, San Francisco, 1975.
- Marsh, P., Rosser, E., Harre, R.: The Rules of disorder, London, 1978.
- Merton: Social theory and social structure, New York, 1968.
- Miermans, C.: Voetbal in Nederland - maatschappelijke en sportieve aspecten, Assen, Van Gorcum, 1955.
- Pratt, J. & Salter, M.: A fresh Look at Football Hooliganism, in: Leisure Studies, 1984, (3), nr. 2, p. 201-220.
- Roethof, dr. H.J. (voorzitter): Interimrapport van de Commissie Kleine Criminaliteit, Staatsuitgeverij 's-Gravenhage, 1984.
- Taylor, J.R.: Football mad: a speculative sociology of football hooliganism, in: Dunning, E. (ed.), The Sociology of Sport, London, 1970.
- Veugelaers, W.: Wie zijn de echte voetbalsupporters? Oorzaken en achtergronden van het voetbalvandalisme, in: Psychologie en Maatschappij, 1981.
- Williams, J., Dunning, E. & Murphy, P.: Hooligans Abroad, London, Routledge & Kegan Paul, 1984.

Voetbalvandalisme: spel zonder grenzen met een zwarte draad

Lode Walgrave en Kris Van Limbergen

Dit artikel behandelt de internationale contacten tussen voetbalhooligans, zoals ze door ons zijn vastgesteld n.a.v. een onderzoek naar het Belgische hooliganisme. Bij die gelegenheid hebben wij ook vastgesteld dat die internationale contacten erg doordrenkt waren van een 'visceeraal' extreem-rechts gedachtengoed (men kan discussiëren over de vraag of hier wel van 'gedachten', of van 'goed' sprake kan zijn). Beide aspecten van ons onderzoek zijn in de internationale pers uitvoerig uit hun context gelicht, zodat het werd voorgesteld alsof een 'internationale zwarte orde' het Europese hooliganisme organiseerde.

De internationale contacten tussen hooligans bestaan werkelijk, maar ze maken geen deel uit van één of ander complot. In de eerste plaats worden zij nog steeds beleefd als een opwindend spel dat hun saaie perspectiefloze leven enige kleur moet bezorgen. De extreem-rechtse inspiratie bestaat daarbij, maar het blijft een relatief dunne verbindingsdraad. Vandaar dat wij, in navolging van de 'fil rouge' uit het vroegere TV-programma *Spel Zonder Grenzen*, hier willen gewagen van een 'fil noir'.

1. Korte voorstelling van het onderzoek over voetbalhooliganisme in België

Onder invloed van de Heizel-gebeurtenissen van mei 1985, besliste de Belgische ministerraad in oktober 1985 een gedragswetenschappelijk onderzoek te laten uitvoeren naar de maatschappelijke en psycho-sociale achtergronden van het voetbalvandalisme. Uitdrukkelijk werd daarbij niet voor een politionele benadering geopteerd, omdat men ervan uitging dat men niet tot in het oneindige ermee kan doorgaan de politiecontrole steeds op te voeren, zonder ook in te gaan op de bredere maatschappelijke problemen die aan de grondslag kunnen liggen van het te bestrijden fenomeen (Walgrave, 1987). Wellicht zou het effect ervan ook alleen een verschuiving van het geweld zijn, en geen vermindering.

Het onderzoek opteerde ook voor een zo globaal mogelijke benadering. Een te gefragmenteerde aandacht voor één of enkele mogelijke beïnvloedingsfactoren zou immers de onterechte indruk kunnen verwekken dat het zou volstaan met enkele simpele ingrepen om het voetbalvandalisme kwijt te raken. Een uitsluitend breed-maatschappelijke benadering, anderzijds, levert wel eens romantische, maar weinig bruikbare literatuur op, als daar ook geen nauwkeurige aandacht gaat naar de gedetailleerde mechanismen. Vandaar dat wij gepoogd hebben beide met elkaar in verband te brengen volgens een hypothesestructuur die verder wordt uitgewerkt.

Na studie van de literatuur (Colaers en Van Limbergen, 1986) werd de empirische fase van het onderzoek toegespitst op de Voetbalcompetitie 1986-1987 in de Belgische Eersteklasse (in Nederland Eredivisie genoemd). Negen informatiebronnen werden aangeboord: (1) de clubs zonden ons na elke thuiswedstrijd een voorgestructureerd informatieblad terug over de aard van de wedstrijd en de problemen die zich eventueel hadden voorgedaan; (2) 55 risicowedstrijden werden participierend geobserveerd door getrainde en begeleide observatoren; (3) 33 diepgaande individuele interviews en een hele reeks minder systematische groeps gesprekken werden afgenomen van jongeren die bekend stonden als regelmatig deelnemend aan het geweld rond de voetbalscene; (4) 146 politie- en parketdossiers werden grondig uitgepluisd; (5) een zeer groot (en nog steeds aangroeiend) pakket van originele documenten van hooligans (foto's, brieven, pamfletten, plakalbums, gadgets, een dagboek, etc..) werd kwalitatief bestudeerd; (6) de politiediensten leverden ons hun materiaal en lieten ons toe hun politiestrategie op het veld te observeren; (7) de Belgische Voetbalbond leverde alle materiaal dat zij over het voetbalgeweld ter beschikking had; (8) het Ministerie van Binnenlandse Zaken deed hetzelfde; (9) de mediaberichtgeving werd nauwkeurig op de voet gevolgd. (Van Limbergen, Colaers en Walgrave, 1987)

Enkele resultaten

94 van 306 wedstrijden gaven aanleiding tot incidenten. 29 ervan (of 9,5%) leverden ernstige of matige incidenten op (de omschrijving van wat we ernstig of matig noemen gebeurt in voornoemde publikaties). Bij alle ernstige incidenten waren de sides betrokken van Anderlecht, Antwerp, Club Brugge en/of Standard Luik. Zij zorgden vooral op uitwedstrijden voor problemen. De incidenten hadden anderzijds erg weinig uitstaans met bepaalde factoren die dikwijls worden genoemd, zoals de verkoop van alcohol, het belang van de wedstrijd, de gebeurtenissen op het veld, het resultaat van de wedstrijd, de avond of namiddag, etc. De ernstige incidenten waren bijna allemaal op voorhand gepland en georganiseerd.

De kwalitatieve resultaten bevestigden in zeer grote mate de hypothetische structuur die wij vooreerst hadden opgesteld, en waarvan het schema toegevoegd is (schema 1).

De 'harde kern' van de hooligans bestaat uit jongeren wier profiel perfect past in het beeld van Maatschappelijke Kwetsbaarheid (Walgrave, 1987). Bijna allen hebben een korte en frustrerende schoolloopbaan achter de rug. Ongeveer de helft is werkloos, waarvan nogeens de helft niet uitkeringsgerechtigd is. De werkenden zijn meestal actief in onstabiele en slecht betaalde jobs. Zeer velen hebben reeds contact met politie of gerecht achter de rug, werden reeds door de Jeugdbescherming geplaatst of hebben reeds (minstens) een gevangenisverblijf meegemaakt. Materieel stellen ze het slecht. Als gevolg van deze slechte ervaringen met de maatschappelijke instellingen hebben ze er ook geen bindingen mee (Bruinsma e.a., 1985), en ontwikkelen ze ongunstige maatschappelijke perspectieven.

Zij willen daarvoor wel een compenserende manier zoeken om toch echt mee te tellen. Samen met een aantal soort- en lotsgenoten zoeken ze prestige en opwinding. Prestige vinden ze door identificatie met een sterk gewaardeerde club, en/of met een zeer beruchte hooliganside, en door het individueel opvoeren van sterke 'machonummertjes'. De een-tonigheid en grijsheid van hun bestaan doorbreken ze door de 'wargames' die ze in de loop van de week uitvoerig bespreken (en overdrijven) en plannen.

Deze compensatie vinden ze in een 'neargroup', waarvan de betrokkenheid op het voetbalvandalisme verschillend is. De harde kern bestaat uit enkele tientallen jongeren van 18-24 jaar die zeer sterk verweekeld zitten in het proces van maatschappelijke kwetsbaarheid dat wij daarnet aangaven. De meesten ervan hebben reeds zeer veel processen-verbaal op het parket, en zijn sterk vastgeroest in de overtuiging dat er in de conforme maatschappij voor hen geen voldoening meer is weggelegd. De 'stagiaires' zijn jonger, maar zijn op weg eenzelfde carrière door te maken. Zij kijken op naar de harde kern en doen in de confrontaties met politie en de 'vijandelijke sides' alles om op te vallen bij de kernleden. Daarrond, tenslotte bevindt zich een aantal modale adolescenten met normale maatschappelijke ervaringen en perspectieven. Zij zijn, zoals zeer veel adolescenten, aangetrokken door de spanning van het 'bijna-delinquente'. Zij roepen mee de slogans, zij geven de indruk van de massa, maar wanneer er echte confrontaties plaatsvinden, dan trekken zij zich terug.

De inhoud van de harde kern zelf verschilt nogal. Waar vroeger de wat dronken, luidruchtige 'vandaal' de bovenhand had, zijn nu vooral zgn. 'casuals' actief. Zij voelen zich zelf 'beroepshooligans', kleden zich beter, zorgen ervoor zeker niet dronken te zijn om hun acties des te beter en beredeneerder te kunnen uitvoeren.

Een aantal factoren zorgt ervoor dat de behoefte aan compenserend prestige en opwinding zich gemakkelijk op het voetbalgebeuren ent. De regelmatige organisatie van de competitie, zodat er een re traditie kan ontstaan en dat de acties kunnen voorbereid worden; de massa die op zich een zekere opwinding kan veroorzaken en die de anonimiteit van de acties beter mogelijk maakt, etc. Drie factoren vielen ons toch bijzonder op, wat aanleiding geeft tot de rest van dit artikel: de internationale contacten tussen de hooligansides, het ermee gepaard gaande extreem-rechts politieke discours, de impact van de media. (Over dit laatste handelt een afzonderlijke bijdrage in dit nummer)

2. Het voetbalhooliganisme zonder grenzen

2.1. Een toenemende systematiek

In de loop van het Belgische voetbalseizoen 1986-87 werd de aanwezigheid van buitenlandse fangroepen een systematische zaak. In de eerste helft van die competitie stelden wij enkel een sporadische aanwezigheid vast van Den Haag supporters bij Club Brugge en van Feyenoord supporters bij FC Antwerp. In de tweede helft namen ook andere buitenlandse supportergroepen deel aan de Belgische hooliganactiviteiten, en in

de laatste zes competitiedagen signaleerden onze observatoren en de politierapporten telkens Nederlandse groepen in en rond de Belgische stadions. De twee voornoemde verbanden werden geïntensiveerd, maar Antwerp kreeg nu ook geregeld bezoek van PSV-mensen; de supporters van Den Bosch waren systematisch aanwezig bij Standard Luik; Ajax-groepen volgden ofwel Anderlecht, ofwel KV Mechelen. Meestal waren deze bezoekende groepen niet groot. Naar schatting schommelden ze tussen de 20 en 30 personen. Geregeld, maar minder systematisch, werden ook Britse, Duitse of Luxemburgse supportersgroepen opgemerkt. Deze groepen bedroegen nooit meer dan 10.

In tal van interviews spraken de jongens over hun contacten met buitenlanders, de reizen die ze ondernamen, de bezoeken die ze kregen, de brieven en de symbolen die ze uitwisselden, hun gemeenschappelijk gedachtengoed. Ze toonden ons de brieven, de stickers, de tickets, de foto's, e.a. stukken die ons leerden over deze contacten. Politierapporten maakten melding van groepen buitenlandse supporters op weg naar of in het stadion. Processen verbaal getuigden van hun aanwezigheid en van de motieven die zij daarvoor aan de politie kenbaar maakten.

Schema 2 geeft ons een zicht op de vastgestelde contacten. Maar men moet er zeer voorzichtig mee omspringen. In de eerste plaats worden de contacten enkel bekeken vanuit het Belgische standpunt. Het is waarschijnlijk dat men nog andere contacten zou aantreffen wanneer men bijv. een schema zou opstellen vanuit informatie rond Nederlandse clubs. In de tweede plaats geeft het schema ook geen verschil aan in intensiteit van de onderlinge contacten, noch in de hoeveelheid aanduidingen die wij erover aantreffen. Zo bijv. hebben wij zeer veel rechtstreekse observaties van een intens contact tussen Club Brugge en Den Haagsupporters, maar is het contact tussen Groningen en Werder Bremen ons alleen bekend via een brief en een bevestiging door een buitenlandse collega.

2.2. Van toevallige vriendschappen naar verbroederingen

De jongens vertellen ons dat deze buitenlandse relaties meestal tot stand zijn gekomen via de internationaal georganiseerde competities en vriendschappelijke ontmoetingen. De relatie tussen Antwerp en Feyenoord zou bijv. ontstaan zijn na een vriendschappelijke wedstrijd te Antwerpen, en nadat men elkaar eerst 'eens goed had afgelapt'. Deze toevallige contacten bleven dan bestaan via briefwisseling en documentatie-uitwisseling, maar ook door het gratis logeren bij bezoek. Geleidelijk aan ontstond er dan een echte verbroedering tussen de kernen van de sides. Bepaalde contacten zijn gelegd omdat er sportieve banden bestaan tussen de clubs. De contacten tussen Antwerp- en PSV-supporters zijn ontstaan omdat twee PSV-spelers bij Antwerp terecht kwamen. Bepaalde Ajax-mensen komen naar KV Mechelen kijken, omdat de trainer en een speler ex-Ajacied zijn. Een Antwerp-hooligan: 'Na de wedstrijd (tegen Beveren) waren er rellen tegen PSV-ers. Hun auto's werden bekogeld met stenen. Ik vond dat spijtig... ze deden echt niets: ze kwamen alleen om Van Rooy en Van Aerle aan te moedigen. Die van Beveren begon-

nen echter te roepen van "Feyenoord, Feyenoord", en toen flipte de hele PSV-groep...'

Sommige 'harde' hooligans zoeken ook bewust contact met een zeer befaamde side. Zij reizen naar een wedstrijd daar, nemen plaats op de tribunes van de side en pogen zo tot contacten te komen. Vrij recent zagen we ook buitenlanders die op de tribunes van de beruchte Belgische sides kwamen plaatsnemen met de uitdrukkelijke bedoeling Belgen te ronselen als steun voor belangrijke 'hooliganconfrontaties', zoals bijv. op de Europese kampioenschappen in Duitsland.

Reizen kost geld, ook voor hooligans. Dat heeft een aantal waarnemers ertoe gebracht te veronderstellen dat deze jongens het materieel toch vrij goed stellen, dus vanuit een gegoed milieu komen en/of regelmatig werk hebben. Bepaalde persmensen suggereerden zelfs dat die verplaatsingen door een internationale organisatie (van extreem-rechtse signatuur) zouden zijn betaald. In ons onderzoek hebben wij daarvan niets gemerkt. De geïnterviewden vertelden ons dat zij het weinige geld dat zij hebben bijna geheel spenderen aan hun hooliganactiviteiten. Het reizen wordt zeer goedkoop gehouden. Zij slapen in stations of parken, of ze logeren bij 'collega's'. Het eten is zeer elementair, en indien nodig gaan ze het ontbrekende wel gappen.

2.3. *Studiereizen, ambiance en het oorlogspad*

De betekenis van die internationale contacten voor de hooligans is zeer verschillend. Erg reducerend zou men kunnen stellen dat de Britse hooligans het grote en na te volgen voorbeeld zijn en dat de Nederlandse 'collega's' de meest concrete uitwisselingscontacten bieden.

Belgische hooligans dragen veel petjes met, aan de ene kant, de kleuren van de eigen club en, aan de andere kant, de kleuren van een Britse club. Ze hangen de Union Jack aan de hekkens van hun blok, ze zingen Engelse liederen en roepen slogans in het Engels. Ze volgen het Britse voetbal via de BBC om het gedrag en de liederen van hun Britse voorbeelden te kunnen volgen. Hun kamers versieren ze met Britse vlaggen, sjaals en foto's. Zelfs in hun briefwisseling gebruiken ze Engelse termen ('op de dag van de game gingen we naar de ground').

De Nederlanders zijn meer bereikbare collega's, waarmee echte uitwisseling en systematische versterking bij moeilijke confrontaties wordt gezocht. Bij hun onderlinge bezoeken wisselen ze symbolen en souvenirs uit die dan een plaats krijgen in hun albums of op hun kamer. Zo vonden wij op een kamer van een Antwerpse hooligan een 'amsterdammer-tje', herinnering van een bezoek aan een wedstrijd 'tegen' Ajax. Uit een interview: 'Ik heb net een brief uit Utrecht ontvangen, met stickers van PSV. Hij vroeg me stickers van onze X-side'.

2.3.1. Studiereizen

'Hooligans reizen ook om te leren'. Een Anderlechtfan: 'We gaan redelijk veel naar wedstrijden in het buitenland kijken, ook als Anderlecht er niet speelt. Bijvoorbeeld naar Ajax-Feyenoord... We kijken wat de hooligans doen, en hoe de politie daarop reageert. Zo leren we nieuwe slogans en nieuwe strategieën... Je moet met je tijd meegaan. Hooliganis-

me is geen wilde impulsieve reactie, maar bijna een beroep.' Een Antwerp-supporter: 'Zondag zijn we naar Rotterdam geweest om eens de topper bij te wonen van de meest beruchte supportersbenden van de 'toptien'. PSV staat op 6. Van Den Haag waren er ongeveer 1500 man. Dat is niet zoveel als je weet dat er 15 000 Newcastle fans waren bij de Spurs'.

De meest 'toegewijde' hooligans integreren zich dan niet in één of andere side, maar ze proberen als 'neutraal' waarnemer de feiten te volgen, ze beluisteren de slogans en de liedjes, ze kijken welke bommetjes, voetzoekers en spuitbusjes gebruikt worden, ze lezen de provocaties die aan de hekkens gehangen worden, ze volgen de gebeurtenissen voor en na de wedstrijd etc. In enkele albums van hooligans vonden we zelfs foto's van bepaalde incidenten in Engeland of in Nederland, voorzien van hun commentaar over de waargenomen strategieën.

2.3.2. 'Ambiance'

Voor de meesten is zo'n uitstap naar een buitenlandse wedstrijd toch vooral een emotioneel hoogtepunt: het avontuur in een onbekende omgeving, de kennismaking met anderstalige 'soortgenoten', het feit meestal als 'helden' ontvangen en behandeld te worden, de uitbundige verboderingen, kortom de 'ambiance' op zich is een belangrijk motief om met een groepje naar buitenlandse risicowedstrijden te gaan.

Komt daarbij dat 'internationale betrekkingen' het interne prestige in de eigen side sterk verhogen. Foto's en brieven die daarvan getuigen worden zorgvuldig in de albums bijgehouden en bij elke gelegenheid getoond.

2.3.3. Versterking

Buitenlandse bevriende hooligans worden ook uitgenodigd als versterking voor bepaalde risicowedstrijden: 'De Rudy (fictieve naam) heeft een brief gekregen van zijn vriend-Hollander en er stond in dat ze met 10 man naar Antwerpen komen om mee te gaan naar Brussel (voor de wedstrijd tegen Anderlecht). That's all right'. De illustrerende brief van de 'fanatieke' Brugse east-sider toont ook aan dat de Anderlechtse O-side mee bevreesd moet zijn voor de vrienden uit Chelsea en Den Haag. (Brief 3)

De sides onderhouden over die contacten een wat dubbelzinnig discours. Enerzijds wordt het gebruikt als een prestigeverhogend element: wie regelmatig bezoek ontvangt van Den Haag en van Chelsea moet zelf wel de moeite waard zijn. Maar anderzijds wordt het ook wel als een teken van zwakte beschouwd (door degenen die er niet in slagen een vaste buitenlandse relatie uit te bouwen?). Een Anderlecht-supporter: 'Het schijnt dat ze (de Ajax-supporters) met een bus naar Berchem gaan komen. Maar dat doet mij niet veel. Ze zijn welkom, maar we hebben ze niet nodig. Wij zijn niet zoals die van Standard of van Brugge: waarom kunnen die dat zelf niet?'

2.4. *Ernstiger incidenten*

De regelmatige buitenlandse bezoeken hebben op het Belgische hooliganisme ongetwijfeld een verzwaring van de incidenten in de hand gewerkt. In de gehele competitie 1986-87 gaf 1 wedstrijd op 3 aanleiding tot incidenten, maar elke wedstrijd waar buitenlandse groepen gesignaleerd werden ging gepaard met incidenten (deze groepen komen ook bij voorkeur naar wedstrijden die op voorhand reeds als 'risicowedstrijden' bekend staan). In 8 van de 14 wedstrijden waar ernstige incidenten plaatsgrepen speelden buitenlandse groepen een rol.

In feite heeft een buitenlandse aanwezigheid een soort versterkend effect. De gasten voelen zich als helden en als 'buitenlandse deskundigen' onthaald, en willen die rol ook waarmaken, waarbij ze mee profiteren van het feit dat ze bij de lokale politie niet bekend zijn. De gastheren voelen zich door hun bezoek gesterkt en ze willen een 'speciaal nummertje' laten zien. Voor de tegenstrevende side is het een bijkomende prestigezaak zich door de 'versterkte' tegenstander zeker niet te laten intimideren.

2.5. *De Zwarte draad van Extreem-rechts*

Een erg navrant aspect in die internationale contacten tussen hooligan-groepen is het extremistisch-rechts politieke discours dat er bijna steeds mee gepaard gaat.

2.5.1. Een 'hooligandiscours'

Ook zonder buitenlandse contacten heeft een belangrijk aantal voetbal-siders een uitgesproken afkeer voor 'vreemdelingen', en dan vooral van Noord-afrikanen, joden en negers. Ze dragen merkwaardige extremistische, anti-democratische en sexistische denkbepelden, verdedigen uiterst regionalistische ideeën. Enigszins moeten we dat toch ook relativiseren. Het gaat uiterst zelden om weloverwogen ideologie, maar veeleer om een viscerale, populistische afkeer, waarvan de uitingen dikwijls overdreven worden om de goegemeente te kunnen shockeren. Wijzagen een kleurling, lid van de Brugse East-side 'vuile makak' schreeuwen naar Keshi, de Nigeriaanse verdediger van Anderlecht. Een andere East-sider: 'Ik ben eens opgepakt hier in Brugge omdat ik een nazi-vlag bijhad... het was voor mij een manier om de tegenstrevers duidelijk te maken dat ik tegen hen ben, de andere supporters, de gastarbeiders en de Walen. Maar ik deed het ook om in de media te komen.'

In een aantal brieven en uit enkele gesprekken bleek echter ook dat de extreem-rechtse ideeën bij sommigen dieper en meer systematisch zijn. 'Ik ben lid van het V.M.O. (een extremistische Vlaams-nationalistische groepering die erg veel taalrellen heeft uitgelokt)... ik ga ook naar de IJzerbedevaart, maar ik woon er de mis niet bij, want ik ben atheïst. Ik breng er alleen de Hitlergroet... Ik haat gastarbeiders, Islamieten en Joden. Islamieten vormen een bedreiging voor het Westen, voor ons volk, op lange termijn... Wat de gastarbeiders betreft: een goede gast blijft niet logeren, ze teren op onze sociale zekerheid... Vroeger wilde ik binnen de East-side een racistische militie oprichten, maar dat is mislukt, want

de meeste anderen waren niet politiek bewust. Ik was toen ook skin-head...' Een Antwerp-supporter: 'Ik ben tegen negers en joden... als ik in Antwerpen al die joden met hun hoeden en baarden zie rondlopen beginnen mijn handen al te jeuken... zoals in Zuid-Afrika vind ik het prima. Zo zouden ze het hier ook moeten aanpakken.'

2.5.2. Extreem-rechts hooliganisme over de grenzen

In de internationale contacten tussen hooligans is het rechts-extremisme voortdurend aanwezig. Vrijwel alle brieven die wij vonden bevatten toespelingen op dergelijke ideologieën, en zeer dikwijls zijn er tekeningen en graffiti bij met extreem-rechtse symbolen.

Bepaalde manifestaties van extreem-rechts zijn dikwijls aanleiding voor een aantal hooligans om buitenlandse collega's te ontmoeten. Wij merkten ook enkele Antwerpse hooligans op op de vooravond van de IJzerbedevaart te Diksmuide, samen met enkele leden van het Britse National Front en van het Nederlandse Jeugdfrent.

2.5.3. Niet overdrijven, maar in het oog houden

Ook hier is het moeilijk uit te maken waar het – in feite kinderachtige – shockeren ophoudt en waar de ideologische systematiek begint. Zonder enige twijfel is er vanuit bepaalde kringen een systematische belangstelling voor het gebruik van hooliganisme, maar tot nu toe mag de impact ervan zeker niet worden overdreven. Het relgedrag bij voetbalwedstrijden heeft in de eerste plaats te maken met de maatschappelijk kwetsbare positie van de jongeren die ermee bezig zijn, en met hun behoefte om hoe dan ook 'on the scene' te kunnen staan. Hun extreem-rechtse uitingen (al dan niet in internationaal verband) zijn op die manier te begrijpen.

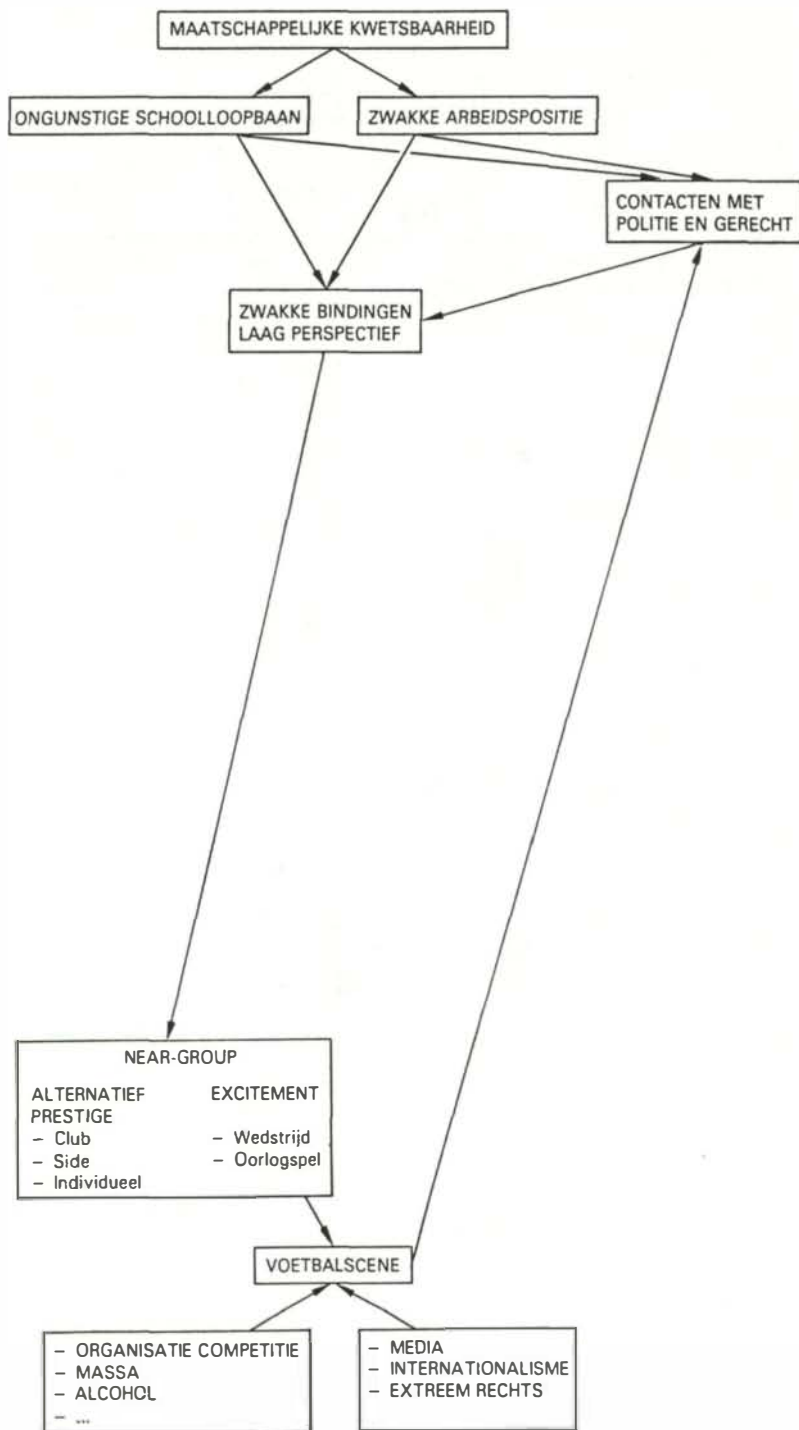
Anderzijds is het toch een fenomeen om in het oog te houden. Deze jongeren zijn erg verleidbaar om te kunnen dienen als 'voetvolk' voor extreem-rechts. Ze kleven nu reeds zo'n (oppervlakkig) ideeëngoed aan en ze zoeken graag die plaatsen op waar rellen kunnen plaatsgrijpen. Bij extreem-rechtse manifestaties kunnen ze macho-allures laten zien. Zij zijn als groep reeds min of meer op elkaar ingespeeld. Hun gebrek aan constructieve maatschappelijke perspectieven kan hen daar een toevlucht laten zoeken. Ook in de jaren dertig zochten de nazi's hun stoottroepen bij jonge werklozen.

In Groot-Brittannië zijn de sides reeds zeer sterk doordrongen van het extreem-rechtse National Front. Bulldog, het tijdschrift van deze partij, heeft in elk nummer een bijzondere rubriek 'On the footballfront'. Ook in Duitsland is de Deutsche Jugend sterk actief in de supporterskringen. Als de internationale contacten verder ontwikkelen zal met een versterking van derellende extreem-rechtse aanwezigheid moeten worden rekening gehouden. Op dat moment zou het voetbalhooliganisme nog beter georganiseerd en nog moeilijker beheersbaar kunnen worden. Wanneer we het schema over de internationale contacten terug bekijken (schema 2), dan zien we dat erg veel lijnen samenkomen in Chelsea. Ook op de Belgische tribunes worden kleine groepjes Britten aangetroffen die zich als Chelsea-supporters aandienen. Toch in het oog te houden, dus.

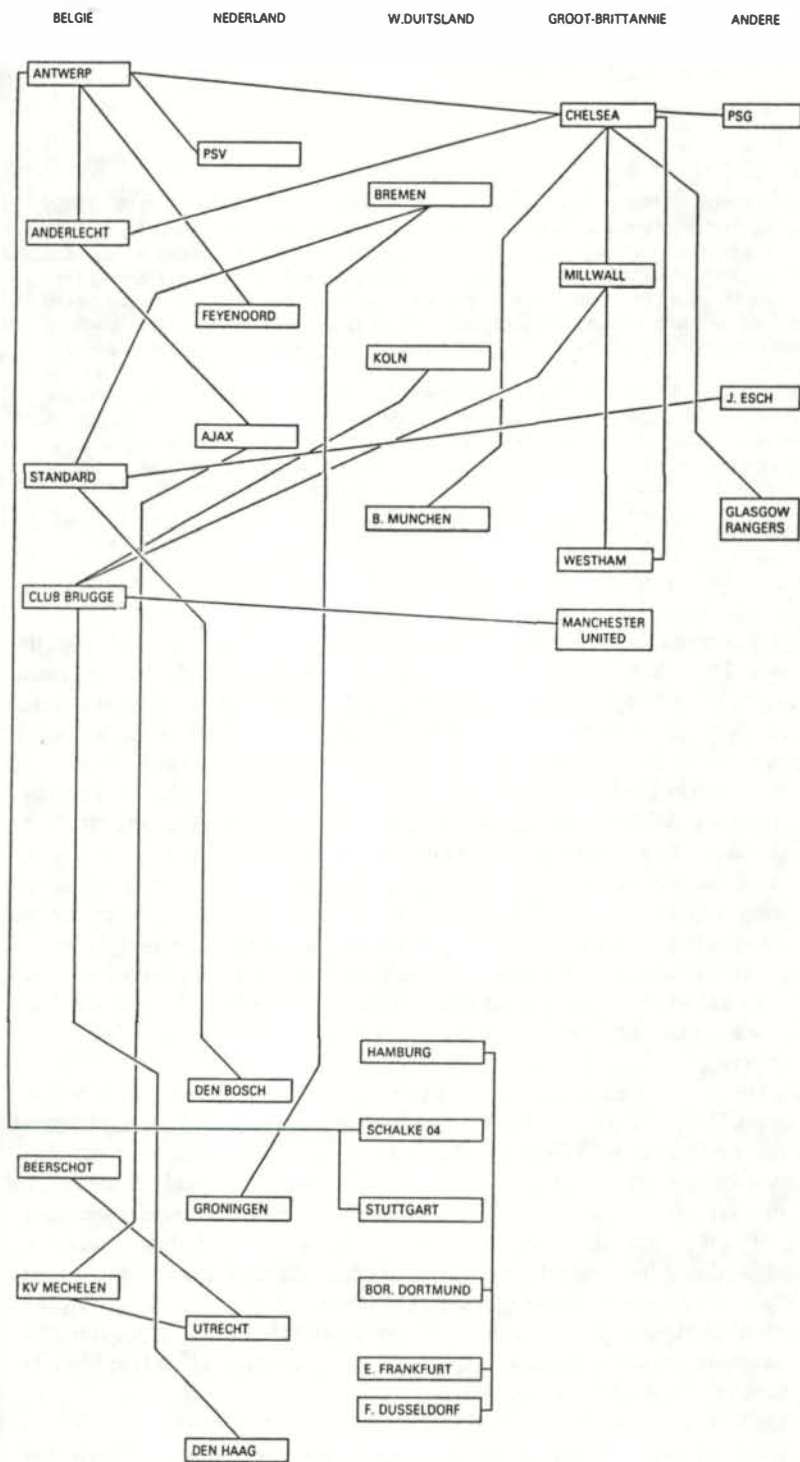
Literatuur

- Colaers, C. en Van Limbergen, K.: De maatschappelijke en socio-psychologische achtergronden van het voetbalvandalisme, rapport 1, een literatuurstudie, K.U.Leuven, Onderzoeksgroep Jeugdcriminologie, 1986.
- Bruinsma, G.J.N., Jongman, R. en Junger-Tas, J. (red.): Maatschappelijke bindingen en Criminaliteit, Themanummer, Tijdschrift voor Criminologie, 1985.
- Van Limbergen, K., Colaers, C. en Walgrave, L.: De maatschappelijke en socio-psychologische achtergronden van het voetbalvandalisme, rapport 2, resultaten van een systematisch empirisch onderzoek in het Belgisch eersteklassevoetbal, competitie 1986-87, K.U.Leuven, Onderzoeksgroep Jeugdcriminologie, 1987.
- Walgrave, L.: La vulnérabilité sociétale: une tentative théorique pour comprendre la délinquance grave de certains jeunes, In: C. de Troy, F. Tulkens et M. van de Kerchove, Délinquance des jeunes. Politiques et interventions, Bruxelles, Story, 1987, 41-64.

Schema 1

Schema 2

Gedrag van massa's bij incidenten

J.P. van de Sande

Hooliganism is often seen as a special form of mass behaviour. It is argued that this is only partially true, most manifestations of hooliganism remain on the small group level. Many people concerned with hooliganism maintain that these manifestations can be regarded as preliminary phases of real mass behaviour. From this standpoint it seems logical to apply mass-theoretical concepts. As most classical theories seem either too abstract or too plainly out of touch with the, albeit sparse, empirical data, some recent social psychological theories that may contribute to a better understanding of hooliganism are summarily reviewed.

It is concluded that theories like Granovetters threshold model, Social Identity theory, Watzlawick's views on escalation and Attribution theory can offer valuable insights. A three stage model of riot development is proposed as a template for applying these insights on the riot problem. Much difficult empirical work remains to be done before an encompassing model of incident development in mass situations will be ready.

Voetbalvandalisme lijkt een massaverschijnsel en voor een deel is het dat ook. De meest herkenbare gebeurtenissen, de beelden die in ons geheugen blijven hangen, ze betreffen alle grote massa's mensen waarin heftige dingen gebeuren. Het beeld dat we hebben van voetbalvandalisme is natuurlijk voor een groot deel gevormd door massamedia als televisie en deze zijn er in niet geringe mate debet aan dat een dergelijk beeld zo dominant is. Wanneer we aan de siders zelf zouden vragen wat voetbalvandalisme inhoudt zouden we een veel individueler beeld krijgen, dat bestaat uit gebeurtenissen in vriendengroepjes, uit schermutselingen met kleine groepjes vijandelijke supporters of met politieagenten en uit zwerftochten door allerlei omgevingen. Natuurlijk zijn ook voor hen grootschalige gebeurtenissen mijlpalen in hun bestaan, maar de voetbalvandaal weet dat dergelijke gebeurtenissen betrekkelijk zeldzaam zijn. Toch is juist voor de rumoeriger fans de sfeer die grote massa's met zich meebrengen een zeer aantrekkelijke kant van het voetbal (Horak e.a., 1988, p. 97). Een goed voorbeeld van een visie van binnenuit levert het boek 'Inside Z-side' (Straathoekwerk Groningen, 1982), ook in Marsh e.a. (1978), of in Williams e.a. (1984) vinden we overtuigende beschrijvingen van het 'normale' bestaan van de voetbalvandaal. Al zijn echte massaverschijnselen betrekkelijk schaars, ze zijn wel de meest spectaculaire en gevaarlijke uitingen van het verschijnsel voetbalvandalisme, en als zodanig het bestuderen waard. Wegens de zeldzaamheid van echte rellen is er een probleem: er bestaan nauwelijks betrouwbare en valide resultaten van systematisch onderzoek op dit gebied. Hoogstens beschrijvingen van specifieke aspecten van specifieke rellen (zie bijv. Rosenthal, 1984, of Reicher, 1987).

De theorievorming in de massapsychologie geschiedt mede daardoor uiterst langzaam, toetsing van theorie aan empirie is problematisch. Ver-

schillende theorieën zijn in de loop van de honderd jaar dat over dit onderwerp wetenschappelijk gepubliceerd wordt, op de schroothoop beland, om vervolgens in aangepaste vorm weer op het toneel te verschijnen (Graumann, 1986). Wat we in dit artikel zullen proberen is om uit een aantal theorieën die niet traditioneel binnen de massapsychologie gebruikt worden, elementen en hypothesen te ontleen die zicht kunnen bieden op het ontstaan en verloop van incidenten op het voetbalveld.

De vraag naar ontstaan en verloop is de basis van alle bestaande modellen van massagedrag. Het hoofdthema van deze bijdrage is dan ook: hoe is het te verklaren dat in grote massa's mensen incidenten uitbreken. Er is echter een belangrijke opmerking vooraf te maken: slechts weinig massagebeurtenissen geven aanleiding tot ernstige incidenten, in feite is het aantal massagebeurtenissen dat uit de hand loopt een fractie van het totale aantal. Dit valt te illustreren aan misschien de meest risicovolle massagebeurtenissen van het moment: voetbalwedstrijden.

Aard en voorkomen van incidenten

In een derde van alle eredivisiewedstrijden komen volgens het CIV (1987) incidenten voor, ruwweg 100 per jaar. Bij alle andere voetbalwedstrijden komen incidenten relatief zeer zelden voor. De aard van de incidenten is niet geheel op te helderen maar een groot deel is waarschijnlijk alleen als incident te benoemen omdat de politie er mee gemoeid was. In van der Brug (1986, p. 165 e.v.) treffen we dergelijke gegevens aan voor de periode 1970-1980. Deze dateren uit een periode waarin het voetbalvandalisme nog jong was. Een belangrijk verschil is verder dat ze zijn gebaseerd op verslaggeving in kranten. Het percentage incidenten van 6,6 dat van der Brug rapporteert is duidelijk op een andere omschrijving van incident gebaseerd, namelijk: wat is belangrijk genoeg om de krant te halen?

Hoeveel of hoe weinig incidenten ook gerapporteerd worden, grootschalige relachtige gebeurtenissen komen eigenlijk nauwelijks voor, mede door de redelijk efficiënte ordemaatregelen als supportersscheiding, massavervoer en politieoptreden.

Naast het voetballen zijn er veel meer gelegenheden waarbij een massapubliek op de been is, te denken valt aan andere sportmanifestaties, van wielervedstrijden en wandeltochten tot elfstedentocht en TT, aan popconcerten, aan kermissen en jaarmarkten, of aan religieuze bijeenkomsten. Vaak is de op de been gebrachte mensenmassa veel groter dan bij voetbalwedstrijden, maar incidenten zijn bij dit soort manifestaties praktisch afwezig. De vraag zou daarom misschien eerder moeten zijn: hoe komt het dat bij massagebeurtenissen zo weinig incidenten voorkomen?

Toch zijn het de grootschalige incidenten die de meeste aandacht krijgen, niet in het minst omdat ze potentieel zeer gevaarlijk zijn. Aannemende dat het voetbalvandalisme in zijn huidige vorm bij verslappen van de veiligheidsmaatregelen tot grootschalige incidenten zou leiden, die nu steeds in de kiem gesmoord worden, kan het nuttig zijn de mechanismen die werken bij het ontstaan van rellen nader te bezien. Wellicht biedt dit ook enig inzicht in de 'normale' incidenten.

Het relproces als evenwicht

Rellen komen tot stand door escalatie. Het zal daarom nodig zijn het escalatieproces te onderzoeken. Wat is dat eigenlijk, escalatie? Een bruikbare analyse treffen we aan bij Watzlawick e.a. (1970). Zij vatten het geheel van betrokkenen op als een interpersoonlijk systeem waarbinnen informatie in de vorm van gedrag uitgewisseld wordt. Zij wijzen erop dat voor het gelijkblijven of veranderen van een gedragsniveau in een systeem de rol van informatie cruciaal is. Voor gelijkblijven is negatieve feedback nodig die gericht is op het neutraliseren van afwijkingen van het bestaande niveau. Voor verandering zorgt positieve feedback, die gericht is op het versterken van afwijkingen.

Escalatie is duidelijk een proces dat leidt tot afwijkingen van de bestaande toestand, er moet dus sprake zijn van positieve feedback. Het soort escalatie dat we bij ruzies of gevechten aantreffen noemen Watzlawick e.a. symmetrische escalatie, escalatie gebaseerd op het willen bereiken van hetzelfde doel. Het doel waar de betrokken partijen naar streven is bij gevechten en ruzies natuurlijk het winnen. Winnen kan op de klassieke manier opgevat worden als uitschakelen van de tegenstander, maar het kan ook gezien worden als verkrijgen van het meeste prestige of neerkomen op het succesvol geven van de schuld aan de tegenstander, waardoor deze als het ware moreel uitgeschakeld wordt. Bereikt ons informatie dat de tegenpartij 'gescoord' heeft, dan krijgt die informatie onder bepaalde voorwaarden de functie van positieve feedback en spoort ons aan nog sterker naar winnen te streven.

De manier waarop we informatie opvatten bepaalt dus of deze de functie van positieve of van negatieve feedback krijgt. Kenmerkend voor escalerende processen is dat we het gedrag van de tegenstander waarnemen als een ongerechtvaardigde overreactie op ons eigen gedrag, als positieve feedback. Ons eigen gedrag zien we daarentegen als een gerechtvaardigde en afgemeten reactie op het gedrag van de ander, als negatieve feedback dus.

We zien hier een parallel met wat in de sociale psychologie bekend staat als de attributietheorie. Een belangrijk onderdeel van deze theorie is de zgn. fundamentele attributiefout. Mensen hebben wanneer ze oorzaken voor gedrag zoeken de neiging deze in de persoon van de actor te leggen. Gevonden wordt dat dit minder sterk zo is bij het waarnemen van eigen gedrag. Bovendien geldt deze regel sterker voor het waarnemen van negatief gedrag, zodat het eindresultaat is dat eigen negatief gedrag, zoals normoverschrijdingen, verklaard wordt uit de situatie, terwijl dat van de tegenstander vooral uit diens persoon verklaard zal worden.

De manier waarop we informatie opvatten wordt niet alleen bepaald door ons gezichtspunt, maar ook door de situatie waar we ons in bevinden. Hoe is het te verklaren dat in sommige situaties vooral positieve feedback wordt waargenomen en in andere vooral negatieve? Een interessante visie hierop biedt de Reversal theorie (zie Apter, 1982). Apter onderscheidt twee manieren van psychologisch functioneren die elkaar afwisselen. De ene, de paratelsche toestand, is gekenmerkt door het zoeken naar sensatie en het vermijden van rust, de andere, de telische toestand, vertoont juist de omgekeerde kenmerken. Aan de telische toe-

stand is een aantal andere kenmerken van het psychisch functioneren gekoppeld, waaronder een neiging tot rustig afwegen van het voor en tegen van gedrag. In de paratelse toestand zou de keuze voor gedrag veel meer direct en ingegeven door impulsen en emoties zijn. Van ruoerige voetbalsupporters kan aangenomen worden dat ze een voorkeur hebben voor sensatie, m.a.w. paratelsch dominant zijn, zij zullen dan op opwindende of stressvolle situaties reageren door het geraken in een paratelse toestand (Martin, 1985).

Is men emotioneel dan neemt men anders, partijdiger, waar dan wanneer emoties niet zo'n grote rol spelen. Het waarnemingsapparaat lijkt in deze toestand overbelast te zijn en functioneert minder nauwkeurig. Een belangrijke situationele oorzaak voor zo'n overbelasting, en dus voor vervormde waarneming is spanning. Spanning kunnen we in ons geval omschrijven als het idee dat belangrijke zaken op het spel staan, dat de uitslag onzeker is, en dat grote krachten tegenover elkaar staan. Spanning bevordert dus bij het type mensen dat zich bij het voetballen rumoerig gedraagt de neiging tot partijdige waarneming en daardoor het ontstaan van positieve feedback loops.

Lewin (1951) ontwierp een model om het ontstaan van spanning te illustreren. Wanneer men een doel nastreeft waarvoor veranderingen dienen plaats te vinden (bijv. wraak voor de verwonding of dood van een medestander, politieke veranderingen, maar ook herstel van een orde die verloren dreigt te gaan), opereert men in een krachtenveld van stuwende en tegenhoudende krachten. Er zijn steeds krachten aanwezig in de richting van het gewenste doel, maar ook tegengestelde. Wil men zijn doel bereiken dan zijn er twee mogelijkheden: het versterken van de stuwende krachten of het verzwakken van de tegenhoudende. De eerste strategie heeft tot gevolg dat er uiteindelijk twee sterke krachten tegenover elkaar staan en dat dientengevolge het gehele systeem onder grote spanning staat. De tweede strategie resulteert in een nieuw evenwicht dat het gevolg is van zwakke krachten, zodat er weinig spanning is. Het verhogen van de krachten in de gewenste richting is typisch de strategie van voetbalvandalen, actiegroepen en demonstranten, maar ook de klassieke politiebenadering.

De strategische keuze van middelen om een gewenst niveau van gedrag te bereiken bepaalt dus tevens het spanningsniveau en daardoor de mate van emotionaliteit. Dit heeft op zijn beurt weer invloed op de waarnemingsprocessen. Bij hoge spanning wordt, door het gericht zijn op positieve feedback, de kans op escalatie groter. Bij geringe spanningsniveaus zullen de deelnemers eerder het gedrag van de andere partij of van zichzelf als negatieve feedback opvatten (nu gaan wij/zij te ver), waardoor deëscalatie mogelijk wordt.

Fasenmodellen

In het voorgaande is op globale wijze aan de orde gekomen hoe spanning kan toenemen en hoe deze toeneming van spanning effecten kan hebben op waarneming en vervolgens op gedrag. Er zijn in principe twee manieren waarop de spanning kan toenemen: met kleine stappen of plotseling. De eerste manier impliceert een geleidelijke toename van geweld,

die op geen enkel punt in de tijd een duidelijke overgang vertoont van 'vredestoestand' naar rel. De tweede manier is meer in overeenstemming met ons taalgebruik (rellen 'barsten uit'), met ervaringen van de politie en met verschillende modellen die in de sociale wetenschappen ontworpen zijn. Blijkbaar is plotseling toenemen van spanning een gebruikelijke gang van zaken, waarschijnlijk veroorzaakt door typische strategiekeuzes van een der partijen, bijvoorbeeld het plotseling opduiken van oproerpolitie. Hier vloeit de neiging om verschillende fasen te onderscheiden uit voort.

We zullen een aantal fasenmodellen kort bespreken. De eerste auteurs op dit terrein, leBon, Tarde, Freud e.a. (zie Moscovici, 1986) onderscheiden nauwelijks afzonderlijke fasen. Pas omstreeks 1960 begint men in deze richting te denken, misschien onder invloed van veranderingen in strategiekeuzes. Auteurs als Blumer (1969), Lang & Lang (1961) en Turner & Kilian (1957) bespreken de ontwikkeling van het relproces. Hun inzichten, hoewel onderling verschillend, zijn ruwweg samen te vatten in een drie fasenmodel: voorgeschiedenis, op gang komen, en uitbreken van de rel. Door deze auteurs wordt betrekkelijk weinig aandacht besteed aan de voorgeschiedenis en het eigenlijke relgedrag, des te meer echter aan het op gang komen. In deze fase, vaak omschreven als 'milling', zouden geruchtvorming, cirkelreacties, herdefinitie van de situatie, demoralisatie, besmetting, sociale facilitatie en/of het ontstaan van nieuwe normen plaatsvinden. Door processen als kristallisatie, identificatie met leiders en imitatie zou dan tenslotte de rel uitbreken. Een nadeel van deze modellen is de grote abstractheid van de begrippen, eigen aan veel sociologische theorieën op dit terrein. Hierdoor verliezen de modellen het karakter van beschrijving en lijken ze verklarende modellen te worden, terwijl ze dat niet zijn. Een ander nadeel is dat deze modellen weinig ruimte overlaten voor individueel verschillende reacties, ze zijn te puur sociaal van karakter.

Dezelfde bezwaren kan men aanvoeren tegen de meest invloedrijke theorie op dit terrein, de waarde toevoegings-theorie van Smelzer (1963). Hij onderscheidt een zestal fasen, waarin steeds een nieuwe voorwaarde voor het ontstaan van een rel geschapen wordt. De eerste is een 'gunstige' sociale structuur, dan is structurele spanning nodig, vervolgens het ontstaan van specifieke percepties over de oorzaak daarvan, dan katalyserende incidenten, vervolgens mobilisatie en tenslotte specifieke vormen van sociale controle. We zien dat ook bij Smelzer de nadruk ligt op de voorgeschiedenis.

Hoe nuttig sociologische theorieën ook kunnen zijn voor het beschrijven van maatschappelijke processen, voor het beschrijven van gedrag zijn ze vaak minder geschikt. Het lijkt daarom zinnig als men fasen wenst te onderscheiden, de beschrijving daarvan meer aan de tijd en de activiteiten te koppelen dan aan abstracte processen die zich erin zouden voordoen. Een voorbeeld van een dergelijk model is dat van Van de Sande & Wortel (1986):

In de periode voorafgaand aan de betreffende dag bespreken de mensen die voelen dat er iets staat te gebeuren de mogelijke loop van de gebeurtenissen en worden plannen gemaakt: *de planningsfase*. Op de dag zelf dient men zoveel mogelijk medestanders op de juiste plaatsen aan-

wezig te hebben en werkt men toe naar het scheppen van een spannende situatie: *de mobilisatiefase*. Wanneer de spanning hoog genoeg is opgelopen en een vijandige stemming tussen de partijen is ontstaan kan het geweld uitbarsten: *de agressiefase*. Een nieuwe fase kan slechts ingaan als de vorige doorlopen is. Het proces kan dus in elke fase stoppen.

In elke fase vinden verschillende activiteiten plaats en worden verschillende regels gevolgd. In elke fase is de psychologische toestand van de deelnemers verschillend. Deze verschillen gelden niet alleen voor de deelnemers maar ook voor de politie. Voor een belangrijk deel zijn deze verschillen te beschouwen als reacties op het gedrag van de andere partij, deels echter verlopen ze ook autonoom. Voor het publiek geldt in het algemeen dat de overgang naar een volgende fase door interactie bevorderd moet worden, relgedrag gaat immers tegen het gevestigde norm-systeem in. In elke dreigende relsituatie zullen dan ook zelfregulerende krachten in de richting van orde te herkennen zijn. Voor de politie geldt dat met name de overgang van fase 2 naar 3 nogal eens autonoom verloopt.

In de eerste twee fasen is de activiteit van de potentiële relmakers gericht op het opbouwen van spanning, de derde fase is daar het resultaat van. Door agressieve incidenten kan een betrekkelijk gering spanningsniveau zeer snel stijgen. Naarmate het algemene spanningsniveau hoger ligt lijkt zo'n lokaal ontstane 'spanningspiek' zich makkelijker uit te kunnen breiden.

De taak van ordebewakers kan gezien worden als het frustreren van het 'natuurlijke' verloop van dit fasenmodel. Op zich is dat een moeilijke taak en de moeilijkheidsgraad stijgt naarmate het proces zich verder ontwikkeld heeft. Vandaar dat preventieve maatregelen meer succes sorteren dan repressieve. De taak is vooral moeilijk omdat de politie in het proces een rol heeft die op zich versterkend kan werken. In vele dreigende relsituaties is het juist de komst of het optreden van de politie die de overgang van fase 2 naar 3 markeert (Hille Ris Lambers, 1975). Zonder de mogelijkheid een beroep te doen op krachten in richting van orde bij de potentiële relmakers zelf zou het dan ook niet mogelijk zijn de ontwikkeling van het proces te stoppen. We zullen hier nader op terugkomen.

Uitbreiding van de omvang

Een belangrijk en vaak raadselachtig punt bij de bestudering van rellen is de snelle groei van het aantal actieve deelnemers. Het ene moment lijkt alles onder controle te zijn, het volgende gooit iedereen met stenen. Niet alleen de toeschouwer is verbaasd, vaak is de deelnemer dat zelf achteraf ook.

In enkele studies van relontwikkeling wordt aannemelijk gemaakt dat de opbouw van spanning in kleine stapjes verloopt, vooral bij vervelingsrellen lijkt dat zo te zijn (Hille Ris Lambers, 1975). De mobilisatiefase is dus interessant om nader te bestuderen. Kenmerkend is het patroon dat een aantal jongens of jonge mannen beginnen met het opzetten van een 'showtje'. Ze houden passerende motorrijders aan, maken dansjes, stoken een vuurtje, provoceren aanwezige politieagenten of gedragen zich

ruzie-achtig. Wanneer dit op een druk punt gebeurt trekt dat al snel publiek. Na enige tijd kan dan een relatie tussen performers en publiek ontstaan, waarbij ze elkaar wederzijds versterken. Het publiek juicht bij de meer drieste uitingen van de jongelui, waardoor deze steeds driester worden en steeds meer publiek aangetrokken wordt, dat weer harder juicht en zo voort. Toch blijft de rolverdeling redelijk in stand: enkele actoren en veel toeschouwers. Ondanks opganggekomen positieve feedback processen stopt de escalatie blijkbaar voordat van duidelijke norm-overtredingsprake is. Relgevaarlijke situaties ontstaan eerst wanneer de ME komt opdagen omdat de openbare orde in gevaar dreigt te komen. Dan ontstaat het kritieke punt van de overgang van fase 2 naar 3.

Hoe is het te verklaren dat het publiek, dat zonder twijfel uit een heterogene verzameling individuen bestaat, met elk hun eigen motieven en oordelen over wat er gebeurt, door dit soort situaties als een soort eenheid gaat opereren? Hoe is het te verklaren dat twee elkaar bestrijdende sides zich in enkele gevallen eendrachtig tegen de politie keren? Hoe komt het dat soms bijna alle aanwezigen overgaan tot agressief gedrag, terwijl andere keren vanuit een gelijke beginsituatie toch een betrekkelijk vreedzaam verloop resulteert?

Er zijn twee theorieën die een licht werpen op dit soort vragen: de Sociale Identiteits of Categorisatie-theorie, die de vraag behandelt hoe een heterogene verzameling tot een groep kan worden, en de Drempel-theorie, die inzicht biedt in gedragsbesmetting.

We behandelen eerst de drempel-theorie van Granovetter (1978). Zich conformeren aan het gedrag van anderen, zegt deze, wordt makkelijker en onontkoombaarder naarmate een groter deel van de groep dat gedrag vertoont. Omdat een groep uit verschillende individuen bestaat zullen er mensen zijn die praktisch zonder steun van anderen bepaald gedrag, bijv. agressief gedrag, gaan vertonen. Dat zouden onze acteurs kunnen zijn. Er zijn ook mensen die zoiets wel willen doen, maar die wat steun van anderen nodig hebben. Er zijn ook mensen die pas tot geweld overgaan als de hele groep dat zou doen. Als bij een rij dominostenen is het nu mogelijk dat een begin van agressief gedrag ergens in de groep, achtereenvolgens iedereen meesleurt.

Het interessante van het model is echter dat het verder gaat dan dit simpele idee van gedragsbesmetting. Omdat het zelden voor zal komen dat een voorbeeld van slechts enkelen leidt tot een conformisme van de gehele groep, zal het mathematische model zoals dat door Granovetter c.s. ontwikkeld is steeds twee omslagpunten vertonen. Wanneer het aantal actieven zo klein is dat het eerste omslagpunt nog niet bereikt is zal de commotie vanzelf uitdoven. Wanneer echter dit omslagpunt eenmaal gepasseerd is gaat de rel zichzelf versterken, doordat steeds meer mensen erin betrokken raken. Het tweede omslagpunt geeft aan boven welke waarde geen verdere uitbreiding te verwachten valt. Door nauwkeurig het verloop te observeren in een groot aantal situaties moet het mogelijk zijn voor verschillende soorten van situaties te bepalen waar de omslagpunten liggen. Als voorbeelden van variabelen die bepalend zijn voor het soort situatie en dus als parameters voor het model kunnen functioneren, valt te denken aan: grootte van de stad, grootte van betrokken minderheden, cohesie van de betrokken groepen, omvang en tijdstip van be-

moeienis door politie, weertype, voorgeschiedenis etc. In politiekringen is het spreekwoordelijk dat je bij allerlei situaties kunt voelen dat er iets in de lucht hangt. De drempelmodellen zullen het wellicht mogelijk maken deze kunst te vervangen door een kunde.

Sociale identiteit en polarisatie

Een rel of een andere vorm van sociale onrust ontstaat nooit zomaar om niets. De deelnemers hebben altijd een min of meer plausibele verklaring voor hun gedrag. Bij voetbalsupporters kan dit zijn het steunen van hun club, het storen van de tegenstander, maar vooral zien we dat voetbalvandalen vaak wraak willen nemen voor geleden onrecht of schade (zie bijv. Van der Brug, 1986). Als er sprake is van wraak moet er dus een andere partij zijn en het aardige van de moderne voetballerij is nu dat er voor de rumoerige supporters een uitbundige keus is van tegenpartijen. Er is een ingewikkeld systeem in werking bij een voetbalwedstrijd, waarvan de kern bestaat uit 2 rivaliserende partijen, de clubs met aanhang, en een derde partij, de ordebewaarders. De rumoerige supporters, die 10% van de supportersgroep uitmaken, kunnen onder meer de volgende groeperingen tot tegenstander verklaren: de vijandige 'side', de vijandige ploeg, de wedstrijdleiding, het eigen bestuur, de politie of zelfs de eigen ploeg. Elk van deze groepen is wel eens het doelwit geweest van vijandelijkheden. Dit impliceert dat er steeds verschillende categorisaties optreden, nu eens is het 'wij tegen de politie', dan weer 'wij tegen de boeren' of 'wij tegen de bonzen'.

Dat categorisatieverschijnselen een goede basis kunnen vormen voor de analyse van relprocessen toont Reicher (1987). Hij gaat er van uit dat relgedrag in eerste instantie als een betekenisvolle reactie op een specifieke context gezien moet worden. De context dwingt de aanwezigen ertoe zichzelf te categoriseren als lid van een bepaalde groep, en deze zelfcategorisatie brengt een aanpassing met zich mee aan voor die groep en voor die context als belangrijk geziene normen. In massa's treedt dus geen verlies van identiteit op, maar eerder het verkrijgen van een nieuwe, tijdelijke identiteit. Het probleem bij massagedrag is nu dat de daarbij behorende normen meestal ter plekke ontstaan. Vele normen echter, en dat geldt zeker bij voetbalvandalisme, liggen al in impliciete vorm klaar. Een bespreking hiervan treffen we aan in Marsh e.a. (1978).

Op deze wijze probeert Reicher een verband te leggen tussen de individuele en de sociale verklaringsniveau's van massagedrag. In een bespreking van enkele studies op dit gebied wordt de toepassing van de sociale identiteitstheorie verder geconcretiseerd.

Conclusies ten aanzien van voetbalvandalisme

Het voorgaande overziende komen we veel tegen dat nieuwe perspectieven biedt op gedrag, motivatie en waarneming van voetbalvandalen. De vraag is of het meer biedt dan perspectieven en verder of er niet andere aspecten van het gedrag van de rumoerige supporters zijn die nog niet beschreven werden. Om met dit laatste te beginnen, dat is zeker het geval. Er bestaat bijvoorbeeld weinig of geen theorie die inzicht geeft in

de sociaal psychologische processen die plaatsvinden bij agonistisch gedrag in groepen adolescenten.

Welke conclusies kunnen we wel trekken? Allereerst zijn conclusies mogelijk over de relevantie van de klassieke massapsychologie. Het lijkt aannemelijk dat deze bijstellingen behoeft voor ze op adequate wijze klassieke massaverschijnselen dekt. Voetbalvandalisme is slechts in weinige gevallen een klassiek massaverschijnsel, dus dat maakt de toepasbaarheid van massatheorieën geringer. Welk soort theorie zouden we dan moeten gebruiken om gedrag van 'hooligans' te verklaren? Wanneer Marsh e.a. (1978) gelijk hebben met hun stelling dat de beste parallel voor het voetbalvandalisme het instituut van het roofridderschap is, zijn we nog ver van een adequate theorie.

Ten tweede kunnen we enkele zaken opmerken over het escalatieproces. We noemden waarnemingsvervormingen als een voorwaarde voor escalatie, welnu daarvoor is duidelijke evidentie. Op directe wijze werd dit aangetoond door Van der Brug (1986, p. 85-90) die in een experiment sterke evidentie voor partijdigheid in de waarneming vond. Fans nemen meer overtredingen waar van de tegenpartij en attribueren deze duidelijk anders. Deze partijdigheid kan er toe leiden dat heftige verschillen van mening ontstaan, waarbij beide partijen menen het recht aan hun kant te hebben en waarbij elke poging om de andere partij te overtuigen het karakter van positieve feedback krijgt. Echter ook in de afwezigheid van de andere partij kan deze vervormde waarneming, onder voorwaarde dat het doel (winnen) geblokkeerd is, blijkbaar leiden tot positieve feedback en escalatie, getuige het groter aantal vernielingen op de terugsreis na verlies. (Van der Brug, 1986, p. 193)

Een derde conclusie betreft de rol van spanning. In de hier gepresenteerde benadering is spanning een centraal concept. De term is echter vaag en dubbelzinnig. Helaas was dit niet beter geworden door het invoeren van begrippen als arousal of stress, omdat deze de redenering eerder verder versluieren. Gesteld werd dat spanning, in de zin van 'spannend zijn' een doel op zich is voor vele rumoerige supporters, en dat door maatregelen met als doel de orde te bewaren de spanning, maar nu meer in de zin van stress, dikwijls opgevoerd wordt. In deze zin zijn dus vele maatregelen als ME, politiehonden, helicopters en fouilleren een onderdeel van het probleem. Door de verhoogde spanning wordt de waarneming van de partijen verder verstoord en krijgt escalatie een grotere kans. Voor het verkrijgen van meer inzicht in de situationele en groepsfactoren die de ernst en uitbreiding van relgedrag rond het voetballen beïnvloeden, lijkt de drempel-theorie een fraai onderzoeksmodel te kunnen leveren. Zolang echter de vele praktische moeilijkheden hierbij niet overwonnen worden blijft het een belofte.

Een ander ietwat vaag aspect van deze verhandeling was het begrip psychologische toestand. We ontleen dit begrip aan de theorieën van Apter, maar ook daar is het niet optimaal beschreven. Het probleem dat zich voordoet is het aloude probleem of deelnemers aan rellen en schijnbaar zinloze vernielingen nu al of niet buiten zinnen zijn. Echo's hiervan zijn te vinden in de individualisatietheorieën als die van Zimbardo (1969). Klaarblijkelijk is er iets aan de hand met de mensen die in een geëscaleerde situatie verkeren. Ze doen dingen die ze anders niet zouden doen.

Aan de andere kant is het ook duidelijk dat zelfs in zeer chaotische relaties de betrokkenen toch nog behoorlijk goed weten wat ze doen en bovendien in staat zijn daar achteraf redenen voor te geven. Bovendien blijkt het dat zaken als mishandeling, vernieling etc. die op en om de tribunes meestal 'spontaan' verlopen, ook onderwerp kunnen zijn van nauwkeurige planning en duidelijke opzet, getuige de processen in Engeland tegen groeperingen als de 'Chelsea Headhunters'. Hoewel momenteel er geen doorslaggevende argumenten voor het primaat van emotie of van ratio te geven zijn lijkt het niet onmogelijk dat verdere ontwikkelingen in de sociale identiteitstheorie en in Apter's reversalthorie hier meer licht zullen verschaffen.

Literatuur

- Apter, M.J.: *The experience of motivation: The theory of psychological reversals*, New York, Academic Press, 1982.
- Blumer, H.: *Outline of collective behaviour*, in: Evans (Ed.), *Readings in collective behaviour*, Chicago, Rand McNally, 1969.
- Brug, H.H. van der: *Voetbalvandalisme: een speurtocht naar verklarende factoren*, Haarlem, de Vrieseborch, 1986.
- Granovetter, M.: *Threshold models of collective behaviour*, *American Journal of Sociology*, 1978, 83, 1420-1443.
- Graumann, C.F.: *Crowd mind and behaviour: Afterthoughts*, in: Graumann & Moscovici (Eds.), *Changing conceptions of crowd mind and behaviour*, New York, Springer, 1986, 217-228.
- Hille Ris Lambers, M.: *Weer een rel, niet of wel*, Groningen, ISB niet gepubliceerd, 1975.
- Horak, R., Reiter, W. & Stocker, K.: *So nah, so fern. Zum Verhältnis von Fußball und Fans in Österreich*, in: Horak, Reiter & Stocker (Eds.), *Ein Spiel dauert länger als 90 Minuten*, Hamburg, Junius, 1988, p. 89-110.
- Lang, K. & Lang, G.E.: *Collective dynamics*, New York, Crowell, 1961.
- Lewin, K.: *Frontiers in group dynamics*, in: Cartwright (Ed.) *Field Theory in social science*, New York, Harper & Row, 1951, p. 188-237.
- Marsh, P., Rosser, E. & Harré, R.: *The rules of disorder*, London, Routledge & Kegan Paul, 1978.
- Martin, R.: *Telic dominance, stress and moods*, in: Apter, Fontana & Murgatroyd (Eds.) *Reversal theory: Applications & developments*, Cardiff, University College Cardiff Press, 1985, p. 59-71.
- Moscovici, S.: *The discovery of the masses*, in: Graumann & Moscovici (Eds.), *Changing conceptions of crowd mind and behaviour*, New York, Springer, 1986, p. 5-25.
- Reicher, S.: *Crowd behaviour as social action*, in: Turner, J.C., *Rediscovering the social group*, Oxford, Blackwell, 1987, p. 171-202.
- Rosenthal, U.: *Rampen, rellen, gijzelingen. Crisisbesluitvorming in Nederland*, Amsterdam, De Bataafse Leeuw, 1984.
- Sande, J.P. van de & Wortel, E.: *Wat te doen tegen voetbalvandalisme?*, *Intermediair*, 1986, 22, nr. 9, p. 13 e.v.
- Smelser, N.J.: *Theory of collective behaviour*, New York, Free Press, 1963.
- Stichting Straathoekwerk, *Inside Z-side*, Groningen, Xeno, 1984.
- Turner, R.H. & Kilian, L.M.: *Collective behaviour*, Englewood Cliffs, Prentice Hall, 1957.
- Watzlawick, P., Beavin, J.H. & Jackson, D.D.: *Pragmatische aspecten van de menselijke communicatie*, Deventer, van Loghum Slaterus, 1970.
- Williams, J., Dunning, E. & Murphy, P.: *Hooligans Abroad*, London, Routledge & Kegan Paul, 1984.
- Zimbardo, P.G.: *The human choice; Individuation, reason and order versus deindividuation, impulse and chaos*, in: Arnold & Levine (Eds.) *Nebraska symposium on motivation*, Lincoln, University Press of Nebraska, 1969.

Voetbalvandalisme geobserveerd*

Otto M.J. Adang

Reviewing the literature on crowd behaviour and football violence one often finds poor data and sloppy interpretations. The difficulty of investigating crowd processes directly often leads to an almost exclusive use of indirect sources to investigate football hooliganism. However, these difficulties may be overcome and an ethological research is presented where the behaviour of Dutch football fans is observed in a systematic and highly structured way. The purpose of this study is:

1. to describe what happens: who does what to whom under what circumstances, and in what way is the behaviour reacted to;
2. to analyse the factors that influence (promote or suppress) the occurrence of disorderly and violent behaviour during and around football matches.

The behaviour of the fans in interaction with the police is studied to determine effects of variations in measures used to prevent and control crowd disorders. Quantitative results of this study will be available at the end of 1989.

Inleiding

De uitgebreide sociaal-wetenschappelijke literatuur over het gedrag van mensenmassa's en het gedrag van mensen in massa's is vaak gebaseerd op beperkte gegevens en op weinig zorgvuldige interpretaties, zo vond de Amerikaanse socioloog Berk (1970). Deze constatering is nog steeds actueel en geldt ook onverkort voor de literatuur over het gedrag van mensen tijdens en rond voetbalwedstrijden. Berk merkte op dat onderzoek naar 'crowd behaviour' zich concentreerde op condities voorafgaand aan het gebeuren en op de gevolgen ervan in plaats van op de moeilijker te bestuderen massaprocessen zelf. Massaprocessen zijn lastig te bestuderen omdat een groot aantal gebeurtenissen in snelle opeenvolging, gelijktijdig en/of verspreid over een groot gebied voorkomen, terwijl ze moeilijk te voorzien zijn. Het massaproces zelf laat weinig of geen sporen na (de resultaten van het proces uiteraard wel), zodat men al snel zijn toevlucht zoekt tot retrospectieve verslagen waarbij tal van bewuste en onbewuste verdraaiingen kunnen optreden. Vanwege hun eigen veiligheid blijven eventuele onderzoekers vaak op afstand.

Ondanks gebrekkige data doen onderzoekers niettemin frequent uitspraken over wat er gebeurt in of met massa's. Bij dit interpreteren loopt men het risico in een aantal valkuilen terecht te komen. Berk onderscheidt er vijf:

1. Massagedrag wordt vaak gekenschetst als irrationeel. Er zijn gewoonweg nauwelijks gegevens over wat er gebeurt met mensen in een massa, dus ook geen gegevens om vergelijkingen te maken met dagelijks gedrag van mensen. Men kiest dan vaak voor de oplossing om het gedrag van mensen in massa's irrationeel, instinctief, dierlijk of zelfs demonisch te noemen, gestuurd door emoties met uitschakeling van rede en moraal.

2. In plaats van goede beschrijvingen of degelijke theorieën worden veelvuldig metaforen gepresenteerd.

3. Vaak worden verschillende analyseniveaus door elkaar gehaald: concepten op groepsniveau worden gebruikt om het gedrag van individuen te analyseren en andersom.

Bij deze derde valkuil van Berk zou ik zelf nog willen aanvullen dat ook vaak analyses naar oorzaken en naar doelen van gedrag door elkaar heenlopen.

4. Vaak wordt verondersteld dat mensen in een massa dezelfde motivaties hebben of anderszins sterk op elkaar lijken. Door gebrek aan gegevens over individuen wordt een kunstmatige homogeniteit opgelegd.

5. Er wordt gespeculeerd over processen die zich in de massa voordoen op grond van gebeurtenissen voorafgaande aan het massagedrag of op grond van de resultaten van het massagedrag.

Onderzoek aan massaprocessen

Door het signaleren van deze valkuilen hoopte Berk onderzoekers te stimuleren gegevens te verzamelen die relevant zijn voor hun speculaties, rechtstreeks onderzoek te doen naar massaprocessen zelf en waakzaam te zijn met betrekking tot bronnen van onderzoek. Dat lijkt echter tot op heden nog niet of nauwelijks te gebeuren. Als ik me beperk tot onderzoek naar voetbalvandalisme dan blijkt dat gegevens op de volgende manieren verkregen worden, waarbij de waarde van de diverse bronnen natuurlijk mede afhangt van het soort vragen dat men wil beantwoorden.

1. Experimenten

Experimenten, zoals bijvoorbeeld gedaan door Van der Brug (1982) die groepen jeugdigen liet kijken naar opnames van voetbalwedstrijden, bieden nuttige aanwijzingen met betrekking tot specifieke theorieën. Zonder vergelijking met praktijksituaties is echter onduidelijk wat precies de waarde van de experimentresultaten is.

2. Interviews en enquêtes

Interviews en enquêtes zijn typische vooraf en achteraf gegevens, indirecte informatiebronnen waarbij het gevaar van bewuste en onbewuste verdraaiingen aanzienlijk is, temeer daar iedere deelnemer ook in meerdere of mindere mate belang heeft bij de uitkomsten van het onderzoek.

3. Justitiële gegevens

Zoals bekend beperken justitiële gegevens zich tot aangehouden c.q. vervolgte vandalen. Deze gegevens leren niets over massaprocessen.

4. Gegevens van clubs

Uit het onlangs in België afgesloten onderzoek (*Van Limbergen et al.*, 1987) blijkt zonneklaar hoe onvolledig de door de clubs aangeleverde gegevens waren, zelfs als men incidenten buiten de stadions buiten beschouwing liet.

5. Politiegegevens

De Belgische onderzoekers namen daarop hun toevlucht bij politiegegevens. Die lijken nog het meest volledig te zijn, maar vertonen ook een 'bias', zelfs als ze systematisch verzameld worden zoals in Nederland sinds 1986 door het CIV. Daarover verderop meer.

6. Krantengegevens

De analyse van krantenberichten bergt allerlei gevaren in zich, zoals bijvoorbeeld Smith (1983) signaleert. Uit het eerdergenoemde Belgische onderzoek bleek dat in kranten slechts over 12% van de incidenten bericht werd. Een vergelijking van krantenberichten over incidenten tijdens de Nederlandse voetbalcompetitie 1986/87 met CIV-gegevens leert dat twee landelijke dagbladen over 20% van de bij het CIV geregistreerde incidenten berichtten. Kranten bleken vooral te berichten over 'ernstige' incidenten (in de zin van materiële schade die optrad, aantal gewonden of aantal verrichte arrestaties) danwel over incidenten die invloed uitoefenen op de wedstrijd. Niet alles wat tijdens die incidenten gebeurde stond in de berichten vermeld. Deze gegevens (die op zich nog niet de conclusie rechtvaardigen dat kranten terughoudend berichten over voetbalvandalisme) maken analyses uitsluitend op grond van krantenberichten zoals Van der Brug (1982, 1986) die doet tot een uiterst hachelijke onderneming.

7. Participerende observaties

Participerende observaties kunnen heel nuttig zijn. Ze worden echter zelden gesystematiseerd en verschaffen meestal uitsluitend kwalitatieve inzichten. Bij veel participerende observaties (zo ook bij Van Limbergen, et al.) worden pas na afloop notities gemaakt.

8. Video-opnamen

Pogingen om het gedrag van supporters met behulp van video-opnamen te analyseren zijn nooit echt van de grond gekomen. Het is een zeer arbeidsintensieve methode, die het nadeel heeft dat videocamera's meer niet dan wel registreren.

Vrijwel alle gegevens zijn dus van indirecte aard, grotendeels kwalitatief en niet toegespitst op het beantwoorden van vragen met betrekking tot de optredende massaprocessen. Dat is geen probleem zolang onderzoekers zich bij het weergeven van hun resultaten en het trekken van conclusies beperken tot de vragen waarop hun gegevens antwoord (kunnen)

geven. Zo levert het enige onderzoek dat in Nederland is uitgevoerd naar voetbalvandalisme (door en onder leiding van Van der Brug) waardevolle en interessante informatie op over achtergronden van voetbalvandalen. Het is echter geen 'onderzoek naar het gedrag van supporters bij voetbalwedstrijden' (Van der Brug & Marseille, 1987).

Dat soort onderzoek moet nog plaatsvinden en tot die tijd verdient het aanbeveling om speculaties over de processen die een rol zouden kunnen spelen te gieten in de vorm van toetsbare hypothesen en niet langer te doen alsof het gaat om goed gedocumenteerde feiten (zie bijvoorbeeld Van der Sande & Wortel, 1986).

Om die reden heb ik ervoor gekozen om een observationeel onderzoek te starten naar het gebeuren rond voetbalwedstrijden en het gedrag van voetbalsupporters. Daarbij ligt het accent vooral op factoren in de interactie tussen supporters en ordehandhavers, daar de ordehandhavers (zoals Van Limbergen et al., 1987 ook ontdekten in de loop van hun onderzoek) voor een groot deel de verschijningsvorm van de problemen meebepalen. Daartoe zijn bij zo'n 70 voetbalwedstrijden observaties uitgevoerd. Het recent afgesloten onderzoek van Van Limbergen et al. naar de maatschappelijke en socio-psychologische achtergronden van voetbalvandalisme in België omvatte ook observaties (17 observatoren waren aanwezig bij in totaal 55 wedstrijden), maar resultaten van deze participerende observaties werden pas na afloop genoteerd en nemen in het onderzoeksrapport slechts een bescheiden plaats in.

Het onderzoek richt zich niet op oorzaken en achtergronden van voetbalvandalisme, maar op korte termijn processen die het vandalistisch gedrag op gang brengen en het verloop en de beëindiging ervan bepalen. In de eerste plaats zal daartoe beschrijvend tewerk gegaan worden: wat gebeurt er precies, wie vertonen wat voor gedrag tegen wie en in welke situaties. In tweede instantie zal gezocht worden naar factoren die bevorderend dan wel remmend werken op het voorkomen van voetbalvandalisme. Daarbij kan gedacht worden aan gebeurtenissen op het veld, initiatieven van anderen (andere supporters, orbewoerders) of reacties van anderen.

Ik heb uiteraard niet de pretentie dat dit onderzoek het enig juiste en/of alles beantwoordende onderzoek kan zijn. Het onderzoek wil niet meer en niet minder zijn dan een stap op weg naar een systematische en kwantitatieve analyse van gebeurtenissen tijdens en rond voetbalwedstrijden. Ondanks alle beperkingen die er natuurlijk ook aan dit onderzoek kleven, is dit een mijns inziens broodnodige stap. Er is immers geen gebrek aan meningen over voetbalvandalisme, wel aan systematisch onderzochte feiten.

Observaties van massaprocessen bij voetbalwedstrijden

Zoals in de inleiding gemeld gaf Berk (1970) een aantal moeilijkheden aan die zich voordoen bij het onderzoeken van massaprocessen. Hieronder volgen mijn oplossingen voor deze moeilijkheden.

Door observaties te verrichten is er geen afhankelijkheid meer van retrospectieve verklaringen met al hun verdraaiingen. Het is uiteraard niet mogelijk om het optreden van incidenten steeds te voorzien, maar door

het karakter van de voetbalcompetitie is dat ook niet nodig. Het is namelijk precies bekend wanneer en waar zogenaamde risicowedstrijden gespeeld worden. Door observaties te verrichten bij deze risicowedstrijden krijgt men een zicht op de manier waarop de supporters zich gedragen en op factoren die een rol spelen bij het al dan niet ontstaan van incidenten. Bij voetbalwedstrijden is de grootte van het gebied waarin incidenten plaatsvinden relatief beperkt, namelijk tot het stadion en de routes waarover de supporters zich verplaatsen. De moeilijkheid van het volgen van veel gebeurtenissen die zich snel achter elkaar of gelijktijdig voordoen wordt op de volgende manieren opgelost:

- systematisch wordt een groep supporters (meestal de gezamenlijk reizende uitsupporters) gevolgd in haar interacties met anderen;
- een gelimiteerd aantal vantevoren bepaalde en relatief goed waarneembare gedragingen wordt geprotocolleerd om mogelijke verwar- ring van waarneming en interpretatie zoveel mogelijk uit te sluiten;
- de waarnemingen worden rechtstreeks ingesproken op een draagba- re cassette recorder;
- de waarnemer heeft een jarenlange ervaring in het op dergelijke wij- ze protocolleren van snel opeenvolgende of gelijktijdige gebeurtenis- sen met meerdere actoren.

Blijft het probleem van de persoonlijke veiligheid van de waarnemer waardoor hij gedwongen zou zijn op (grote) afstand te blijven. In de praktijk blijken de risico's mee te vallen en grotendeels vermijdbaar te zijn. Het is mogelijk om waarnemingen te doen op zeer korte afstand, zonder eerst een (quasi-)deelnemer te worden. Het is veelal niet wense- lijk om waarnemingen te verrichten vanuit een positie midden in de groep, daar de blikruimte dan ernstig is ingeperkt.

Zoals gezegd beperken de observaties zich tot in groepsvorm reizende uitsupporters en hun interacties met ordehandhavers en thuissupporters. De observaties starten als de meestal per (combi)trein reizende supporters aankomen in of nabij de plaats waar de wedstrijd gespeeld wordt en duren tot en met het moment dat de supporters weer vertrek- ken. Afgezien van incidentele observaties tijdens de terugreis worden geen gegevens verzameld over het reizen in de trein. Dat heeft diverse redenen die hier niet ter zake doen. Het gedrag van groepen uitsupporters die de combiregeling vermijden en vooruitreizen wordt eveneens systematisch geobserveerd. Het gedrag van niet groepsgewijs reizende uitsupporters wordt minder systematisch geobserveerd, net zoals het ge- drag van thuissupporters. Deze supporters staan echter veel minder on- der politiecontrole en als zij betrokken zijn bij incidenten is dat veelal in relatie met de groepsgewijs reizende uitsupporters, zoals blijkt uit CIV- gegevens. De observaties beperkten zich niet uitsluitend tot competitie- wedstrijden in de eredivisie, maar omvatten ook enkele bekerwedstrij- den en interlands. In de loop van het onderzoek is van alle Nederlandse eredivisieclubs minstens één thuiswedstrijd tegen een 'risicoclub' ge- volgd, terwijl de supporters van alle vijf de 'risicoclubs' meerdere malen bij uitwedstrijden geobserveerd zijn.

Bij de observaties worden, afgezien van een groot aantal contextuele fac- toren variërend van weersomstandigheden en infrastructuur tot aanwe-

zigheid van ordehandhavers, in ieder geval de volgende gedragingen systematisch geprotocolleerd:

- het gebruik van geweld of het dreigen daarmee, inclusief het gericht gooien met voorwerpen;
- het (pogen te) vernielen van objecten.

Daarnaast worden een aantal gedragingen die niet duidelijk vallen onder deze categorieën geprotocolleerd als hinderlijk of provocerend gedrag.

De observatieprotocollen bevatten ieder waargenomen gedrag van het genoemde soort, alsmede het aantal personen dat het gedrag vertoonde, het doelwit en de directe context van het gedrag, de reacties op het gedrag (door het doelwit of door ordehandhavers) en het eventuele verdere verloop van interacties, dit alles in volgorde en op tijdbasis. De observatieprotocollen worden zoals gezegd rechtstreeks ingesproken, dus voordat de afloop van de gebeurtenissen bekend is. Zo snel mogelijk daarna (meestal de volgende dag) worden zij uitgeschreven. De observatiemethode is vergelijkbaar met die toegepast bij mijn onderzoek naar het gedrag van chimpansees in Burgers' Dierenpark te Arnhem (o.a. Adang, 1984) en komt overeen met wat in de menswetenschappen een gestructureerde externe observatie wordt genoemd, een methode die helaas nog niet eerder voor onderzoek naar dergelijke verschijnselen is toegepast.

Risicowedstrijden in Nederland

Het is niet a priori duidelijk wat een voetbalwedstrijd tot een risicowedstrijd maakt. In de praktijk worden alle uitwedstrijden van de vijf zogenaamde 'risicoclubs' (die de reputatie hebben de meeste incidenten te veroorzaken) als zodanig bestempeld, evenals zogenaamde 'derby's' (wedstrijden tussen streekgenoten) en wedstrijden die in het verleden tot problemen leidden. De supporters van de uit spelende club reizen meestal per speciale trein, de combitrein. Het kaartje geeft tevens recht op busvervoer (indien van toepassing) en op de toegang tot het stadion. In de Nederlandse situatie gaat het meestal om enkele tientallen of enkele honderden uitsupporters, slechts in enkele gevallen reizen meer dan 1000 supporters naar een uitwedstrijd. Tijdens de treinreis is spoorwegpolitie inclusief honden aanwezig. In een toenemend aantal gevallen worden de combisupporters begeleid door een aantal politiemensen uit de plaats van herkomst van de uit spelende club. Door vooruitreizen en doordat de spoorwegpolitie nog maar twee treinen per speeldag begeleidt reizen supporters regelmatig zonder uitgebreide begeleiding. In of nabij de plaats waar de wedstrijd wordt gespeeld, stopt de trein. Het aankomststation kan midden in het centrum liggen; soms wordt juist voor een excentrisch gelegen station gekozen. Een enkele keer is het voor de (thuis- en uit-)supporters een verrassing welk station als aankomststation zal dienen. Hoe dan ook, de plaatselijke politie neemt de begeleiding van de supporters daar over. Als de supporters het spoorwegterrein verlaten hebben, veelal via een zij-uitgang, vallen ze niet langer onder de verantwoordelijkheid van de spoorwegpolitie. De plaatselijke politie doet de begeleiding al dan niet met gebruikmaking van paarden,

honden, aanhoudingseenheden en Mobiele Eenheden. Soms hebben zich bij het aankomststation ook groepen thuissupporters verzameld. De politie tracht dan vaak deze supporters op afstand te houden terwijl de uitsupporters één voor één of gezamenlijk bussen in gedirigeerd worden, waarna de reis naar het stadion wordt aanvaard. In een aantal gevallen gebeurt dat lopend. Bij het stadion aangekomen is voor de uitsupporters soms een eigen ingang aanwezig, maar soms zijn de ingangen en looproutes voor thuis- en uitsupporters vlak bij elkaar. Ook hier tracht de politie vaak thuissupporters op afstand te houden. Eén voor één of gezamenlijk wordt men het stadion binnengelaten, al dan niet na kaartcontrole en/of fouillering. Eenmaal in het stadion komen de uitsupporters in het zogenaamde veiligheidsvak of relenvak te zitten, een apart vak omgeven door een of meer rijen hoge hekken, al dan niet voorzien van prikkeldraad of punten. Thuissupporters kunnen soms tot vlak naast het relenvak zitten, in andere gevallen is dat niet mogelijk. Politie mensen nemen plaats in het relenvak of in aan het relenvak grenzende vakken. Voordat de supporters uiteindelijk in het stadion zijn, zijn ze één of meerdere keren gefouilleerd, vaak direct voor het betreden van het vak. In het stadion zijn behalve politiemensen en suppoosten/kaartcontroleurs vaak ook leden van een particuliere veiligheidsdienst aanwezig. In het stadion vindt dan de gebeurtenis plaats waar alles om begonnen is: de voetbalwedstrijd. Spannend of saai, met veel of weinig doelpunten, eventueel met omstreden scheidsrechterlijke beslissingen, grove overtredingen etc. Tijdens de wedstrijd is het de uitsupporters meestal onmogelijk gemaakt het vak of de directe omgeving daarvan te verlaten. Toiletgelegenheid en een verkooppunt voor eet- en drinkwaren horen volgens KNVB-voorschriften aanwezig te zijn bij het relenvak, maar dat is niet altijd het geval. Na afloop van de wedstrijd verlaten de uitsupporters het relenvak, eventueel nadat zij eerst een tijd zijn opgehouden. Lopend of met de bus gaat men onder politiebegeleiding naar het station van vertrek, waar de spoorweggpolitie de begeleiding weer overneemt. Naast deze algemene gang van zaken worden rond voetbalwedstrijden soms nog tal van maatregelen genomen om de kans op het optreden van voetbalvandalisme te reduceren, zoals:

- het niet toelaten van uitsupporters of het in aantal beperken van uitsupporters;
 - een verbod om alcohol te verkopen;
 - de wedstrijd juist wel of juist niet op zondag laten plaatsvinden;
 - de wedstrijd niet laten samenvallen met andere evenementen;
 - de wedstrijd op TV uitzenden;
 - het installeren van gesloten circuit TV in het stadion.
- Rond de voetbalwedstrijden en het reizen van de supporters kunnen allerlei dingen gebeuren die in de loop der tijden als voetbalvandalisme gekenschetst zijn, zoals:
- vernielingen in treinen of bussen;
 - het bekogelen van treinen of bussen;
 - het zonder betaling reizen, betreden van het stadion of wegnemen van goederen;
 - het zingen of roepen van beledigende of discriminerende teksten;

- het gooien met voorwerpen naar of vechten met supporters van de tegenpartij;
- het gooien met voorwerpen naar of vechten met ordehandhavers;
- het plegen van vernielingen in of rond het stadion;
- het betreden van het veld;
- het gooien van voorwerpen op het veld of naar spelers of scheidsrechters.

Zoals gezegd beperkt mijn onderzoek zich tot de gewelddadige en vernielzuchtige gedragingen die vertoond worden tussen aankomst en vertrek van de groepsgewijs reizende uitsupporters. Naast een beschrijving van het gedrag van alle betrokkenen en hun interacties richt het onderzoek zich op een aantal concrete vragen die als volgt samengevat kunnen worden: in hoeverre beïnvloeden contextuele factoren (zoals bijvoorbeeld het gebeuren op het veld) en interactiefactoren het optreden, het verloop en de beëindiging van vandalistisch gedrag?

De variaties in de bovenbeschreven gang van zaken vormen evenzovele vragen voor het onderzoek: maakt het bijvoorbeeld wat uit voor het optreden of escaleren van vandalistisch gedrag of er politie bij de supporters in het vak aanwezig is? etc.

Het is in dit stadium helaas nog niet mogelijk al met kwantitatieve resultaten te komen: het onderzoek loopt nog en de resultaten komen eind 1989 beschikbaar. In combinatie met gegevens afkomstig van het CIV kunnen echter al wel enkele opmerkingen gemaakt worden.

Voetbalvandalisme - CIV-gegevens

Het zal duidelijk zijn dat niet bij iedere wedstrijd incidenten optreden. CIV-gegevens over eredivisie competitiewedstrijden, seizoen 1986/87, leren dat bij 108 van de 306 wedstrijden (i.e. 35%) als incident omschreven gebeurtenissen plaatsvinden. Deze hoeveelheid verschilt nauwelijks van de 31% die Van Limbergen et al. (1987) vinden bij de Belgische competitie in dezelfde periode. Bij nog eens 15 wedstrijden werden overigens één of meer personen aangehouden zonder dat er incidenten gemeld werden.

Incidenten in of direct bij het stadion kwamen 30 keer voor en incidenten op weg naar of van het stadion 67 maal. De gegevens maken niet altijd duidelijk of deze laatste incidenten voor of na de wedstrijd plaatsvonden.

Uit de gegevens blijkt verder dat incidenten bij ontmoetingen tussen de 5 clubs die als 'risicoclub' bekend staan, vrijwel altijd leiden tot incidenten (in 89% van de gevallen). Overige uitwedstrijden van deze clubs leiden ook relatief vaak tot incidenten (72% van de gevallen).

Overige thuiswedstrijden van deze clubs gaan veel minder vaak gepaard met incidenten (25%), net als ontmoetingen tussen andere clubs (18%), maar als alleen wedstrijden in beschouwing genomen worden waarbij de uit spelende clubs vergezeld zijn van risicosupporters zijn deze incidentpercentages respectievelijk 47% en 82%. Bij wedstrijden zonder risicosupporters van de uit spelende club komen in 18% van de gevallen incidenten voor bij 'risicoclubs' en in 5% van de gevallen bij 'niet-
risicoclubs'.

Volgens de CIV-gegevens gaat het bij het merendeel van de incidenten om confrontaties of dreigende confrontaties tussen verschillende supportersgroepen (49% van de incidenten). Bij nog eens 25% van de incidenten beperkt het vandalisme zich tot vernielingen, gelijkelijk verdeeld over uit- en thuis supporters. Bij 42% van de incidenten wordt melding gemaakt van politie-optreden, meestal in de vorm van voorkómen van of tussenkomst bij confrontaties. 13% van alle incidenten gebeuren niet in een context van (mogelijke) interacties tussen uit- en thuis supporters.

De ernst van de incidenten varieert van relatief grootschalige vernielingen of confrontaties tot het gooien van een enkel voorwerp. Voor elk van de 5 'risicoclubs' is er een duidelijk verband tussen het aantal risicosupporters dat een uitwedstrijd bezoekt en de relatieve ernst van de incidenten. Zoals vermeld in de Evaluatie van het seizoen 1986/87 (CIV, 1987) fluctueren de aantallen risicosupporters die uitwedstrijden bezoeken aanzienlijk. Alleen supporters van de 5 'risicoclubs' zijn bij vrijwel elke uitwedstrijd van hun club in een flinke hoeveelheid vertegenwoordigd. Nadere analyse van deze CIV-gegevens leert dat voor elk van de vijf 'risicoclubs' het aantal risicosupporters dat een uitwedstrijd bezoekt sterk samenhangt met de afstand die zij moeten afleggen. Grote afstand, relatief weinig uitsupporters en andersom. Een avondwedstrijd leidt in vergelijking met een (zon)dagwedstrijd tot wat minder uitsupporters. Ook een groot of juist gering competitiebelang heeft invloed op de bereidheid van de risicosupporters om een uitwedstrijd te bezoeken. Allemaal heel logisch en volgens verwachting. Daarnaast trekken wedstrijden waarbij de supporters van de twee clubs elkaars rivalen zijn buitenproportioneel veel uitsupporters. Vaak vallen geringe geografische afstand en grote rivaliteit overigens samen. Meer gedetailleerde informatie over de incidenten is uit de CIV-gegevens niet te halen. Niettemin zijn deze gegevens de enige die een enigszins systematisch zicht bieden op het Nederlandse voetbalvandalisme. De CIV-gegevens worden in de eerste plaats verzameld om een beeld te krijgen van frequentie en aard van voorkomende incidenten en trends daarin, met als doel een handvat te bieden voor informatie-uitwisseling tussen direct betrokkenen. Voor dat doel lijken ze uitstekend geschikt te zijn. De gegevens zijn niet specifiek verzameld met het oog op wetenschappelijke analyses. In hoeverre zouden ze daar toch geschikt voor zijn? De CIV-gegevens worden verkregen door het invullen van standaard vragenformulieren door plaatselijke politiekorpsen na een voetbalwedstrijd. Veel vragenformulieren worden daadwerkelijk ingevuld en opgestuurd, niet voor 100% echter. De vragen op het formulier zijn niet altijd even ondubbelzinnig. Zo zal niet iedere invuller hetzelfde idee hebben over wat een 'probleem' is of wat 'bijzonderheden' zijn.

Van 18 eredivisie competitiewedstrijden in het seizoen 1986/87 waren zowel observatiegegevens als CIV-gegevens voorhanden. Bij een vergelijking van die gegevens bleek:

1. De observaties bevatten geen informatie over incidenten in trainen of met individueel vooruitreizende supporters (per definitie). Alle overige incidenten in de CIV-gegevens (met uitzondering van een enkel incident met thuis supporters) waren in de observatieprotocollen terug te vinden.

2. Nogal wat geobserveerde incidenten bleken niet in de CIV-gegevens terug te vinden. Het ging daarbij vooral (maar niet uitsluitend) om interacties tussen politie en (uit- of thuis-)supporters, daaronder ook veel interacties waarbij daadwerkelijk geweld vertoond was.

Dat betekent dus dat bij het gebruik van CIV-gegevens voor verdergaan-de analyses de nodige voorzichtigheid betracht moet worden.

Voetbalvandalisme – observaties

Een globale analyse van tot dusverre geobserveerde groepsincidenten leert dat deze vooral ontstaan in de volgende situaties:

- bij ontmoetingen tussen rivaliserende supportersgroepen;
- bij toepassing van 'dwangmiddelen' door ordehandhavers (zonder dat er al sprake is van geweldgebruik);
- na ontstaan van een dyadisch conflict waarbij geweld gebruikt wordt en waarmee derden zich gaan bemoeien.

Daarnaast zijn er incidenten die ontstaan zonder dat er van een waar-neembare mogelijke aanleiding sprake is. Het ontstaan van geweld lijkt daar veel minder gekoppeld aan situationele factoren.

De observaties maken duidelijk dat in de keuzes die ordehandhavers ma-ken van plaats tot plaats aanzienlijke verschillen voorkomen, ondanks het feit dat de uitgangspunten (scheiding van supporters, voortdurende begeleiding, de-escalerend optreden etc.) niet verschillen. Een belang-rijk deel van de analyses zal zich concentreren op de consequenties van deze verschillen voor het ontstaan en escaleren van incidenten.

De observaties geven geen aanleiding te veronderstellen dat bij de esca-latie van gewelddadigheden betrokkenen zich irrationeler gaan gedra-gen. Het is overigens onduidelijk op grond van welke criteria gedrag ra-tioneel dan wel irrationeel genoemd kan worden. Voor Van der Sande & Wortel (1986) houdt het 'irrationeel' gedrag van voetbalvandalen in dat zij 'niet meer kunnen kiezen welk gedrag ze zullen vertonen, ze wor-den gedreven door omstandigheden'. Daarvan lijkt in ieder geval geen sprake: men lijkt zich voortdurend bewust van risico's die men zelf loopt en doelwitten lijken niet willekeurig gekozen te worden. Ook is duide-lijk dat de supportersgroepen geen uniforme homogene massa's zijn, waarin vrijwel allen hetzelfde gedrag vertonen. Slechts een gering aan-tal incidenten volgt direct op gebeurtenissen op het veld. De gebeurte-nis op het veld die nog het meeste invloed op het gedrag van de suppor-ters lijkt uit te oefenen is het vallen van een doelpunt: de supporters van de partij die scoort grijpen dat moment vrijwel onveranderlijk aan om de supporters van de tegenpartij te provoceren, hetgeen tot escalatie kan leiden.

Noot

- * Het in dit artikel beschreven onderzoek vormt een deel van het onderzoek 'Gewelds-escalatie en politie-optreden', financieel mogelijk gemaakt door de ministeries van Justitie en Binnenlandse Zaken. Ik wil het CIV te Utrecht bedanken voor het ter be-schikking stellen van gegevens over incidenten gedurende de competitie 1986/87.

Literatuur

- Adang, O.M.J. (1984): Teasing in young chimpanzees, *Behaviour*, 88, 98-122.
- Berk, R.A. (1970): The controversy surrounding analyses of collective violence: some methodological notes. In: *Collective Violence* (J.F. Short & M.E. Wolfgang, red.) Aldine/Atherton, Chicago, 112-118.
- Van der Brug, H.H. (1982): Het agressieve gedrag van toeschouwers bij voetbalwedstrijden. In: *Voetbalvandalisme* (R. Siekmann, red.) de Vrieseborch, Haarlem, 41-94.
- Van der Brug, H.H. (1986): *Voetbalvandalisme, een speurtocht naar verklarende factoren*, de Vrieseborch, Haarlem.
- Van der Brug, H.H. & Marseille, M. (1987): *Voetbalvandalisme en beleid*, de Vrieseborch, Haarlem.
- CIV (1987): *Evaluatie 86/87*, Utrecht, zonder uitgever.
- Van Limbergen, K., Colaers, C. & Walgrave, L. (1987): *De maatschappelijke en socio-psychologische achtergronden van het voetbalvandalisme Rapport II*, Katholieke Universiteit Leuven.
- Van der Sande, J.P. & Wortel, E. (1986): Wat te doen tegen voetbalvandalisme? *Intermediar*, 9, 13-53.
- Smith, M.D. (1983): *Violence and sport*, Butterworth & Co, Toronto.

Voetbalvandalen: hun contacten met politie en justitie

P. v.d. Valk en P.J. Linckens

Two studies were conducted in order to ascertain the degree in which soccer-hooligans commit other crimes as well.

The first study shows that two out of three hooligans associated with FC Utrecht has an existing record with the police in Utrecht for crimes in other fields than soccer-hooliganism.

The second study gives as a result that of all Dutch suspects of hooliganism in 1987 which cases are dealt with by the prosecutor, half have a prior criminal record, especially for property crimes.

A substantial proportion of the hooligans, so can be concluded, is active in other fields of crime as well; their criminal behaviour is not isolated.

1. Voetbalvandalisme en ander onmaatschappelijk gedrag

In deze bijdrage staat de vraag centraal of voetbalvandalen zich alleen in de context van het voetbal schuldig maken aan strafbare feiten, of dat zij ook daarbuiten delinkwent gedrag vertonen.

De eerste hypothese is dat de meeste voetbalvandalen alleen in de sfeer van het voetbal delicten plegen, zodat er sprake is van een situationeel gebonden verschijnsel, zonder verbanden met andere vormen en situaties van criminaliteit. Dit zou passen in het beeld dat voetbalvandalisme een geritualiseerde, aan regels gebonden vorm van agressie-uiting is. Anders gezegd: een niet al te schadelijke uitlaatklep voor het 'afvloeiën' van agressie, waardoor minder wenselijke uitingen van agressie worden voorkomen (Marsh, 1978). Een andere veronderstelling is dat iemand die zich schuldig maakt aan voetbalvandalisme, ook in geheel andere sferen crimineel gedrag ten toon spreidt. In dat geval ligt daarin een aanwijzing dat voetbalvandalisme een uiting is van een meer algemene criminele subcultuur. Op grond van enquête-onderzoek kwam Van der Brug tot de bevinding dat degenen die bij voetbalwedstrijden tot de meest gewelddadigen behoren, te kennen gaven zich ook elders niet onbetuigd te laten. Dat geldt zowel voor geweld als voor andere vormen van onmaatschappelijk gedrag (zie het in dit themanummer opgenomen artikel van Van der Brug). Andere Nederlandse bevindingen op dit terrein zijn niet voorhanden.

In dit artikel worden de resultaten weergegeven van twee onderzoeken naar andere geregistreerde contacten van voetbalvandalen met politie en justitie. Uiteraard beslaat deze informatie slechts ten dele de door hen gepleegde strafbare feiten. Lang niet ieder delict wordt immers opgehelderd door de politie, terwijl de wel opgeloste feiten niet altijd leiden tot justitiële gevolgen (politiesepot, HALT-projecten etc.). In het eerste onderzoek (verricht door P. van der Valk en H.H. van der Brug) is nagegaan of geregistreerde voetbalvandalen uit Utrecht ook op ande-

re momenten met de politie in aanraking zijn gekomen. De tweede studie (verricht door P.J. Linckens en A.C. Berghuis) had betrekking op alle in 1987 in Nederland geregistreeerde voetbalvandalen, waarvan het proces-verbaal aan het Openbaar Ministerie is gezonden. Deze studie leverde onder meer gegevens op over hun eerdere justitiële contacten.

2. Utrechtse voetbalvandalen en hun politiecontacten

Bij het Centraal Informatiepunt Voetbalvandalisme (CIV) worden personen geregistreerd die door de politie zijn aangehouden in verband met het plegen van strafbare feiten bij gelegenheid van een voetbalwedstrijd. Op 31 december 1987 waren 154 supporters van FC Utrecht bij het CIV bekend. Van deze supporters is bij het politiekorps te Utrecht nagegaan of zij ook wel eens werden verdacht van andere strafbare feiten. Daarbij is gebruik gemaakt van een drietal bestanden:

- Het bestand van de Herkenningdienst, waar personen worden geregistreerd tegen wie een proces-verbaal ter zake van een misdrijf is opgesteld.
- Het bestand van de kinderpolie met gegevens van strafrechtelijk minderjarigen waarmee men bemoeienis had. De kinderpolie bewaart deze gegevens tot en met het negentiende jaar.
- Het incidentensysteem, waarin zijn opgenomen de verslagen van meldingen en voorvallen waarmee voornamelijk de surveillancedienst van de gemeentepolie Utrecht te maken had. Het incidentensysteem is sinds 1986 in gebruik. Aangenomen mag worden dat degenen die door een achterstand in de verwerking nog niet bij de Herkenningdienst zijn geregistreerd, wel in het incidentensysteem vermeld staan. Het incidentensysteem bevat ook gevallen waarvoor géén proces-verbaal werd opgesteld.

Vooraf is een onderscheid gemaakt tussen Utrecht-supporters die in de domstad wonen en zij die niet in Utrecht zelf woonachtig zijn. De laatstgenoemden bleken allen uit de directe omgeving van de stad te komen. Verondersteld werd dat de niet-Utrechtenaren minder vaak terecht komen in een registratiesysteem van het Utrechtse korps, maar wel vaker in dat van een ander korps. Daarom is voor deze groep bij de Centrale Recherche Informatiedienst aanvullende informatie ingewonnen. Bij de CRI is nagegaan of ze buiten Utrecht door de politie zijn geverbaliseerd voor een misdrijf. Dit leidt tot het volgende beeld (zie tabel 1).

Tabel 1. Geregistreeerde F.C. Utrecht-supporters naar woonplaats en aard van registratie(s)

	woonplaats				totaal	
	Utrecht		buiten Utrecht			
alleen voetbalvandalisme	40	(36%)	29	(66%)	85	(55%)
ook andere registratie	70	(64%)	15	(34%)	69	(45%)
totaal	110	(100%)	44	(100%)	154	(100%)

Uit tabel 1 blijkt dat op het meettijdstip van het onderzoek (februari 1988) een opvallend groot deel van de Utrechtse vandalen (64%) niet alleen bij het CIV bekend was, maar ook bij de plaatselijke politie op grond van andere contacten. Daarentegen zijn de niet-Utrechtenaren minder vaak ook elders geregistreerd. Niet duidelijk is of dit verschil moet worden toegeschreven aan reëel bestaande gedragsverschillen of aan een verschillende werking van de registratiesystemen. Het leek in ieder geval ongewenst om de niet-Utrechtenaren bij verdere bewerkingen te betrekken.

Van de 110 resterende CIV-geregistreerden is in voorkomende gevallen nagegaan of ze vóór of ná het voetbaldelict bij de Utrechtse politie voor andere feiten dan voetbalvandalisme zijn geregistreerd. In tabel 2 zijn deze gegevens voor drie verschillende leeftijdscategorieën weergegeven.

Tabel 2. Geregisteerde in Utrecht woonachtige F.C. Utrecht-supporters, naar leeftijd en aard van de registratie(s)

	leeftijd			totaal
	14 t/m 16	17 en 18	19 en ouder	
alleen voetbalvandalisme	9	14	17	40 (36%)
eerst voetbalvand., later andere feiten	8	7	5	20 (18%)
eerst andere feiten, later voetbalvand.	11	12	27	50 (45%)
totaal	28	33	49	110 (100%)

De totaalcijfers wijzen uit dat in de meerderheid van de gevallen waarin registratie in verband met een ander dan het voetbaldelict plaatsvond, dit gebeurde vóór de CIV-registratie. Daarbij moet worden aangetekend dat eerdere kinderpoliecontacten die niet hebben geleid tot een proces-verbaal en betrekking hadden op personen die op het tijdstip van onderzoek ouder waren dan 19 jaar, niet meer in de registraties zijn terug te vinden. Bovendien is het CIV pas in 1986 begonnen met het registreren van supporters voor overtredingen en misdrijven. Voor alle CIV-geregistreerden geldt derhalve dat de periode tussen de datum van het voetbaldelict en het tijdstip van onderzoek (februari 1988) betrekkelijk kort is. Vooral voor degenen die pas laat in 1987 werden geregistreerd, is dit tijdsinterval gering. Bij een tweede meting op een later tijdstip zou naar alle waarschijnlijkheid meer dan het nu gevonden percentage van 18% (zie tabel 2) voor andere feiten ná het voetbaldelict blijken te zijn geregistreerd.

Dat houdt in dat het aandeel van de groep die uitsluitend bij het CIV was geregistreerd (36%) in dezelfde mate afneemt. Dat wil dus zeggen dat minimaal 64% van de Utrechtse voetbalvandalen is of zal worden geregistreerd bij de politie in verband met andere gepleegde feiten. Dit versterkt de constatering van Van der Brug (1983 en 1986) dat voetbalvandalisme samenhangt met andere vormen van onmaatschappelijk gedrag.

Bij de CIV-registratie kan sprake zijn van misdrijven of overtredingen. In tabel 3 is dit gegeven in verband gebracht met de aard van de registratie.

Tabel 3. Geregistreerde in Utrecht woonachtige F.C. Utrecht-supporters, naar aard van het voetbaldelict en aard van de registratie(s)

	aard delict		totaal
	voetbal-misdrijf	voetbal-overtreding	
alleen voetbalvandalisme	24	16	40
eerst voetbalvand., later andere feiten	14	6	20
eerst andere feiten, later voetbalvand.	40	10	50
totaal	78 (71%)	32 (29%)	110

Allereerst blijkt uit deze tabel dat de meeste Utrecht-supporters zijn geregistreerd voor gepleegde misdrijven. Het is niet waarschijnlijk dat er in werkelijkheid minder overtredingen worden begaan dan misdrijven. Tijdens voetbalwedstrijden geldt een andere norm voor 'passend' gedrag en de politie zal het in bepaalde situaties niet zinvol achten om bij iedere overtreding tot aanhouding over te gaan. Daarnaast komt in de tabel tot uitdrukking dat Utrechtenaren die in het bestand van het CIV zijn opgenomen wegens overtredingen, verhoudingsgewijs minder vaak voor andere feiten zijn geregistreerd dan personen die bij het CIV bekend waren in verband met een misdrijf.

3. In 1987 geverbaliseerde voetbalvandalen en hun eerdere justitiële contacten

In 1987 werd in het kader van voetbalvandalisme tegen 514 personen proces-verbaal opgemaakt en aan de Officier van Justitie gezonden. Bij de Justitiële Documentatiedienst is voor iedere verdachte in zijn of haar geboortearrondissement een uittreksel opgevraagd uit het zgn. Algemeen Documentatieregister. Onderzocht is of justitie processen-verbaal in behandeling heeft genomen die zijn opgemaakt vóór het voetbalvandalisme-delict. Daarbij zijn gedocumenteerde verkeersovertredingen niet meegeteld. De volgende tabel geeft een totaaloverzicht.

Tabel 4. In 1987 geverbaliseerde en geregistreerde voetbalvandalen, zonder en met eerdere justitiële contacten

geen eerdere justitiële contacten	242	47%	162	32%
wel eerdere justitiële contacten	272	53%		
eerdere veroordelingen				
totaal	514	100%		

Het is opvallend dat 53% van de voetbalvandalen al eerdere contacten met justitie heeft gehad, terwijl 32% ook al eerder is veroordeeld. Het eerstgenoemde percentage is vooral opvallend omdat het hoger is dan het in tabel 2 vermelde getal van 45% dat het aandeel van de geregistreerde Utrechtse supporters met eerdere politiecontacten vertegenwoordigde. Het is vrijwel uitgesloten dat voetbalvandalen voor eerder gepleegde feiten bij justitie bekend zijn, zonder dat de politie hen kent. Een verklaring van het verschil moet dan ook vooral gezocht worden in de beperkte vergelijkbaarheid van beide onderzoeken. Enerzijds omvat het bestand van de Utrechtenaren ook de aangehouden personen waartegen geen proces-verbaal is opgemaakt en waartegen dus geen strafzaak is ingeschreven bij het parket. Het is mogelijk dat juist onder deze groep aangehouden en geregistreerde personen een aantal (onschuldige?) meelopers zit dat zich (ook) buiten het voetbal, voorzover de politie bekend, niet eerder schuldig maakte aan strafbare feiten. Uitsluiting van deze groep zal het percentage met eerdere politiecontacten doen stijgen. Een indicatie dat deze veronderstelling juist is, kan worden afgeleid uit de gegevens over 1987. Op een aantal van 30 bij de parketten ingeschreven zaken tegen Utrechtssupporters bleken er 19 reeds eerder bij de politie bekend (63%). Anderzijds kon er in het landelijke bestand van 1987 geen onderscheid worden gemaakt tussen personen bij wie de eerdere justitiële contacten uitsluitend het gevolg waren van eerder gepleegde delicten rondom voetbalwedstrijden en personen die ook andere strafbare feiten op hun naam hadden staan. Was dit onderscheid wel mogelijk geweest, dan zou het aandeel van de personen met eerdere justitiële contacten voor andere strafbare feiten wat lager zijn uitgekomen. In tabel 5 zijn de 514 personen tegen wie in 1987 proces-verbaal werd opgemaakt, per leeftijdscategorie gesplitst in verdachten zonder en verdachten met eerdere justitiële contacten.

Tabel 5. In 1987 geverbaliseerde voetbalvandalen, zonder en met eerdere justitiële contacten, per leeftijdscategorie

	11 t/m 16	17 en 18	19 en ouder	totaal
geen eerdere just. cont.	79 (68%)	81 (50%)	80 (34%)	240
wel eerdere just. cont.	37 (32%)	82 (50%)	155 (66%)	274
eerdere veroord.	9 (8%)	44 (27%)	109 (46%)	162
totaal	116	163	235	514

Er blijkt een zeer sterk verband te bestaan tussen leeftijd en het hebben van eerdere justitiële contacten. Van de groep 11- t/m 16-jarigen had 32% eerder contact met justitie, van de 17- en 18-jarigen 50% en van de ouderen zelfs 66%.

Als we kijken hoeveel personen ook al eerder voor de rechter zijn verschenen en schuldig zijn verklaard, met andere woorden al een strafregister hadden, dan blijken de verschillen relatief nog groter. Van 8% voor de groep 11 t/m 16 jaar, oplopend tot 27% voor de 17- en 18-jarigen, tot uiteindelijk 46% voor de groep 19 jaar en ouder. Deze uitkomsten ste-

ken af bij de veel geringere verschillen die in het Utrechtse onderzoek werden gevonden. De percentages aangehouden voetbalsupporters met eerdere politiecontacten bedroegen respectievelijk 39%, 36% en 55%. Mogelijk zijn deze bevindingen een gevolg van het selectieve beleid van de politie dat er op gericht is jongeren zo mogelijk buiten het justitiële circuit te houden.

Van de 514 verdachten is ook nagegaan wat de aard was van de delicten waarvoor men eerder met justitie in aanraking kwam. In tabel 6 is opgenomen ieder type delict waarvoor minimaal 5% van de verdachten eerder bij het parket was ingeschreven.

Tabel 6. Percentages in 1987 geverbaliseerde en geregistreerde voetbalvandalen die reeds bekend waren bij justitie voor een bepaald type delict (telkens gepercenteerd op het totaal van 514 verdachten)

Eerder bij justitie bekend vanwege:

vermogensdelicten zonder geweld	37%
openlijke geweldpleging	22%
vernietiging	19%
geweldsmisdrijven (excl. diefstal met geweld)	14%
diefstal met geweld/afpersing	6%
overtreding wapenwet	5%
overtreding Wetboek van Strafrecht: straatschenderij	5%

Uit deze gegevens komt naar voren dat nogal wat voetbalvandalen eerder met justitie in aanraking kwamen voor vermogensdelicten. Bij voetbalvandalisme domineert evenwel het delict 'openlijke geweldpleging' en nemen de vermogensdelicten een duidelijk ondergeschikte plaats in.² Dit levert de aanwijzing dat naast een groep van jongeren zonder eerdere justitiële contacten er ook een duidelijke groep is die reeds eerder voor delicten die niet typisch tot de sfeer van voetbalvandalisme behoren met politie en justitie in aanraking is gekomen.

Bovenstaande constatering leidt tot de slotvraag: Zijn voetbalvandalen vaker bekenden van justitie in vergelijking met andere delinquenten of juist niet? Op verzoek kon het CBS een computeruitdraai leveren waarin alle onherroepelijke uitspraken van de rechter in 1987, terzake van misdrijven Wetboek van Strafrecht, zijn uitgesplitst naar leeftijd van de verdachten en het al dan niet hebben van een strafregister.³ Soortgelijke gegevens met betrekking tot de in 1987 geseponeerde en getransigeerde zaken konden moeilijk op korte termijn worden geleverd. Het is van eerdere CBS-publikaties bekend dat geseponeerde of getransigeerde zaken vaker personen betreffen die nog niet eerder zijn veroordeeld. Daarom is eerst gekeken of dit voor de voetbalvandalen ook geldt (zie ook het artikel: 'Het justitiële beleid inzake voetbalvandalisme'). Gebleken is dat niet-vervolgde voetbalvandalen inderdaad minder vaak eerdere justitiële contacten hebben gehad. Daarom zijn ten behoeve van een juiste vergelijking in tabel 7 uitsluitend de voetbalvandalen meegenomen

die zich voor de rechter moesten verantwoorden voor een voetbaldelict in de misdrijvensfeer.

Tabel 7. Het strafrechtelijk verleden van voor de rechter verschenen voetbalvandalen in misdrijfzaken in vergelijking met het strafrechtelijk verleden van alle voor de rechter verschenen verdachten in misdrijfzaken Wetboek van Strafrecht, per leeftijdscategorie (n = aantal voor de rechter verschenen; % = waarvan met eerder strafregister)

	leeftijd						totaal	
	11 t/m 16		17 en 18		19 en ouder			
	n	%	n	%	n	%	n	%
voetbalvandalen	30	17%	38	47%	72	60%	140	47%
'gewone' delinquenten	4061	17%	5439	33%	36165	60%	45665	53%

Van de voor de rechter verschenen voetbalvandalen die werden verdacht van een voetbaldelict in de misdrijvensfeer (n = 140), bleek 47% eerder te zijn veroordeeld. Per leeftijdscategorie komen de percentages aardig overeen met het strafrechtelijk verleden van de commune crimineel.

4. Slotvraag

De vaststelling dat er een verband bestaat tussen voetbalvandalisme en ander crimineel gedrag, roept de vraag op welke factoren deze relatie bepalen. Maakt het deel uit maken van een supportersgroep jongeren zodanig vertrouwd met normoverschrijdend gedrag dat ze vervolgens ook buiten de voetbalsfeer de grenzen verleggen? Worden de binnen een Side gelegde contacten tussen jongeren verder uitgebouwd buiten de stadions en leiden die dan tot andere criminele activiteiten in groepsverband?

De beide onderzoeken wijzen uit dat vele voetbalvandalen reeds contacten met politie en justitie hebben gehad in een andere context, voordat ze bij gelegenheid van een voetbalwedstrijd werden aangehouden. Dat zou er op kunnen wijzen dat het deel uit maken van de Side voor velen niet meer is dan één van de uitingsvormen van een meer algemene criminele subcultuur. Hier passen echter wel enkele kanttekeningen. Allereerst is het CIV pas in april 1986 met haar werkzaamheden gestart. Ofschoon het aantal incidenten vóór die tijd niet kleiner was, werden voetbalvandalen toen in het algemeen op een kleinere schaal geverbaliseerd en geregistreerd door de diverse politiekorpsen dan na die tijd. Het is dus goed mogelijk dat eerdere betrokkenheid bij voetbalvandalisme domweg niet is terug te vinden. De korte bestaansduur van het CIV heeft ook tot gevolg, dat de periode vanaf het plegen van het geregistreerde voetbaldelict tot aan het meetmoment van het onderzoek in Utrecht, betrekkelijk kort is. Deze twee factoren onderdrukken het percentage jongeren dat zich eerst schuldig maakte aan voetbalvandalisme en pas

later aan andere vormen van criminaliteit. Maar wellicht nog belangrijker dan deze punten is de vraag of de volgorde van de strafbare feiten wel voldoende inzicht geeft in de verbanden. Het is niet uitgesloten dat sommige jongeren weliswaar eerst buiten de voetbalsfeer over de schreef gaan, maar toch de basis van hun delinkwente activiteiten al grotendeels hebben gelegd in de voetbalweekeinden en met name tijdens het reizen met supportersgroepen naar uitwedstrijden.

Met registratiestudies kan een sluitend antwoord op de vraag of sommige supportersgroepen een leerschool vormen en de ontwikkeling van deviant gedrag buiten de voetbalwereld bevorderen, niet worden gegeven. Zeker op dit moment niet. Dat neemt niet weg dat een beantwoording van de vraag van grote invloed kan zijn op de aanpak van het verschijnsel voetbalvandalisme.

Noten

1. Met medewerking van H.H. v.d. Brug en A.C. Berghuis.
2. Het delict openlijke geweldpleging (art. 141 Sr) vormt 40% van alle voetbaldelicten, de vermogensdelicten nog geen 5%. Zie voor een volledige opsomming het elders in dit nummer opgenomen artikel: 'Het justitiële beleid inzake voetbalvandalisme'.
3. Met dank aan dhr. H. Aten van het CBS.

Literatuur

- Brug, H.H. van der en Marseille, M.: *Achtergronden van vandalisme bij voetbalwedstrijden*, Haarlem, 1983.
- Brug, H.H. van der: *Voetbalvandalisme; een speurtocht naar verklarende factoren*, Haarlem, 1986.
- Linckens, P.J. en Berghuis, A.C.: *Justitie versus Voetbalvandalisme*, WODC, Den Haag, 1988.
- Marsh, P.: *Aggro: the illusion of violence*, London, 1978.
- Valk, P. van der: *De politie Utrecht, FC Utrecht supporters, voetbalvandalisme. Een verslag*, Utrecht, 1988.

Enkele beschouwingen bij de relatie tussen het voetbalgeweld en de mediaberichtgeving erover

Kris van Limbergen en Lode Walgrave

De ochtend van het Heizeldrama zorgde een Vlaamse krant, *De Morgen*, voor een stunt door geen redactionele bijdrage te brengen over de zopas gebeurde tragedie. Op een groot wit blad was een kleine zwarte kader geplaatst, waarin de hoofdredacteur verduidelijkte dat er uit respect voor de doden geen letter aan het krantenpapier zou prijsgegeven worden. Maar in de drie daaropvolgende dagen werden door diezelfde krant maar liefst 48 artikels aan het gebeuren gewijd. De opbouw en de woordkeuze waren daarbij niet erg neutraal te noemen. Ik citeer: 'Het weerzinwekkend gejuich op de tribunes overstemt het gekerm in de inderhaast opgetrokken tenten van het Rode Kruis', of nog 'De wedstrijd kon men laten doorgaan (...) als kalmering voor de bloeddorstige gladiatoren'. In een artikel in de Italiaanse krant *l'Espresso* hekelde Umberto Eco dit soort verontwaardigingen als huichelachtig, omdat ze slechts een schijn van fatsoen willen hooghouden. De krant weet immers, net als de andere massamedia, dat ze haar lezers en kijkers kan boeien met een goeie beschrijving van een vreselijk gewelddadig treffen. Er ontstaat dan bij het publiek een vorm van empathische katharsis. Dit blijkt een aanvaarde en noodzakelijke vorm te zijn voor het afvloeien van overvloedige agressie, voor zover ze in alle beslotenheid geschiedt en voor zover men ervoor zorgt dat voordien of achteraf het algemeen fatsoen weer veilig wordt gesteld. (Tolleneer en Vanreusel, 1986).

De relatie tussen de media en het hooliganisme is dan ook zeer ambivalent. De kranten pakken op hun voorpagina's soms uit met sensationele artikels, vergezeld van levensgrote foto's en onder vaak monsterachtige koppen. Men kan het de voetbalvandalen soms moeilijk euvel duiden dat ze er door aangemoedigd worden. De gebeurtenissen na de wedstrijd Den Haag-Ajax bijvoorbeeld, en de immense en ongenueanceerde aandacht ervoor in de pers, hebben ongetwijfeld een nefaste invloed gehad. In Nederland heeft het de problemen zeker niet doen afnemen, en heeft het paniek gezaaid bij beleidsinstanties, wat dan weer breeduit in de media gebracht werd, zodat men over voetbalvandalen bleef spreken. Maar ook bij ons is de impact ervan zeer duidelijk aanwijsbaar geweest. De plotse verkoop van geel-groene petjes en sjaaltjes rond het stadion van Club Brugge is er maar een klein voorbeeldje van. Het is uiteraard niet de schuld van de media dat voetbalgeweld bestaat, maar in een eerste deel van de uiteenzetting zullen we proberen toe te lichten hoe de media in de geschiedenis al meerdere keren haar deel heeft bijgedragen tot de uitbreiding van het hooligan-probleem.

Het merkwaardige is nu dat ondanks deze soms spectaculaire berichtgeving, sommige journalisten heelwat problemen rond de voetbalvelden willen doodzwijgen en zich bijvoorbeeld mateloos ergeren als een minister op een persconferentie zelfs maar het woord voetbalgeweld in zijn

mond durft te nemen. En dat terwijl men enkele weken daarvoor zelfs oorlogscorrespondenten heeft gestuurd naar wat van te voren 'de slag om Düsseldorf' genoemd werd. Een geplande hooliganhappening in het kader van het Europese voetbalkampioenschap in West-Duitsland. Zou het kunnen dat de sportredacteurs hier een heel andere visie huldigen dan hun collega's op andere deelredacties? Tijdens het tweede gedeelte van dit referaat moet hoedanook op zoek gegaan worden naar een aantal hypothesen die deze schijnbaar tweeslachtige opstelling zouden moeten kunnen verklaren. De sociologische setting van waaruit de sportjournalist zijn werk doet, lijkt daarbij een belangrijke factor te zijn.

En in een laatste deel tenslotte moet nog een ander ambivalent aspect in de relatie tussen de media en het voetbalgeweld worden toegelicht. Dan komt de houding van de voetbalsider zelf t.a.v. de pers ter sprake. Zoemende camera's en vlijtige reporters hebben ongetwijfeld een aanzuigende werking op voetbalvandalen en voetbalvandalisme. Het brengt een wanhopig gemarginaliseerde jongerengroep plots waar het altijd al heeft willen staan: voor het voetlicht. Maar foto's, videobanden en roemruchte interviews hebben al meerdere hooligans geklist en voor hun rechters gebracht. Enkele opvallende Liverpoolaanhangers weten er alles van. Tekenend voor de naïviteit van voetbalvandalen in relatie tot de pers is bijvoorbeeld wat gebeurde met Terry Wilson en Stephen McDonald, twee beklaagden in het Heizelproces. Bij hun terugkeer uit Brussel deden ze hun verhaal aan de Sunday People. Volgens hun verklaringen vroeg de fotograaf van die sensatiekrant hun vuisten te ballen, om zo hun kwaadheid te tonen dat iedereen ten onrechte Liverpool de schuld gaf. In de zondagskrant werd de foto echter afgedrukt met als kop: 'We led the soccer death charge'.

1. De rol van de media bij de ontwikkeling van voetbalgeweld

1.1. *Moral panic of de creatie van een probleem*

De verantwoordelijke overheden hebben de jongste decennia het voetbalgeweld als een opkomende dreiging behandeld en stellen de bestrijding ervan prioritair. En ook heelwat wetenschappers hebben het over een probleem van relatief recente oorsprong. Ze maken daarbij echter, tenminste gedeeltelijk, een belangrijke historische fout. Het voetbalgebeuren heeft namelijk van in zijn oervorm steeds een gewelddadig karakter gekend. En ook nadat het voetbalspel rond de eeuwwisseling overal in Europa georganiseerd en gereguleerd werd, bleef het gepaard gaan met ongeregelde heden (Colaers en Van Limbergen, 1987).

Een krantenartikel (Le Soir) uit 1908 over de wedstrijd Club Brugge-Antwerp doet bijvoorbeeld onwaarschijnlijk hedendaags aan: 'Onmiddellijk na de match speelden zich betreurenswaardige incidenten af. Honderden vijandige toeschouwers wachtten de Antwerpenaars op. Drie van hen doorbraken moedig de rangen en begaven zich op weg naar het station, maar werden achtervolgd door ongeveer 200 belhamels die met stenen gooiden en tenslotte de spelers sloegen en schopten. Eén Antwerpenaar werd geslagen met een stok die in twee brak. Gelukkig kwamen er Brugse voorbijgangers tussen en kon het drietal het station

bereiken. Intussen werden de andere spelers door de achtergebleven toeschouwers aangevallen, toegetakeld en in een gracht gegooid. Ze werden ontzet door opgeroepen rijkswachters. Bij Club laat men opmerken dat de Brugse spelers tijdens de heenwedstrijd in Antwerpen ook gemoesteed werden, maar dat is geen reden voor dergelijke represailles. Er moet belet worden dat voetbalwedstrijden ontaarden in lynchpartijen'. Historici zijn het erover eens dat geweld rond het voetbalgebeuren in de periode voor de eerste wereldoorlog veel voorkwam, maar dat het nooit als probleem werd gedefinieerd (Vamplew, 1980; Hutchinson, 1975; Dunning, e.a., 1984).

Toch kwam er tegen het midden van de jaren '60 in Engeland meer systematisch voetbalgeweld voor. Er was een lichte toename, maar belangrijker was de zich wijzigende aard van de problemen. De incidenten werden grimmiger, en ze waren soms duidelijk van te voren gepland (Pearton and Gaskell, 1981). Als belangrijkste oorzaken verwijst men daarvoor naar de zich wijzigende economische omstandigheden aangegeven en de daarmee gepaard gaande sociale en culturele veranderingen. Het industriële verval trok heelwat geschoolde arbeidsjongeren aan in de nieuwe industrietakken en liet een perspectiefloze groep achter: het zgn. lumpenproletariaat, een klassesectie die op zoek ging naar een alternatieve wijze om zijn zelfwaardegevoel te behouden. Voetbal bood hen daarvoor een aantal mogelijkheden (Pearson, 1976; Taylor, 1984). Door het dreigend verlies van het straat- en buurtleven, de komst van migranten, de florerende vrijetijdsindustrie, e.a. ontstonden nieuwe protesterende jongerenbewegingen. De skinheads bijvoorbeeld wilden op een symbolische manier de waarden van de arbeiderscultuur herwaarderen en gebruikten het voetbalveld, als enig overgebleven ontmoetingsplaats in de arbeiderswijk, om hun ideologie aanschouwelijk te maken (Clarke, 1976).

Maar de verhoogde problematisering van voetbalgeweld werd zeker ook in de hand gewerkt door de creatie van een zgn. moral panic. In de jaren '60 werden voetbalongeregeldheden plots gedefinieerd als een sociaal probleem waarvoor interventie dringend nodig was. In de Engelse literatuur (Dunning, 1982) ziet men als belangrijkste reden daar voor de organisatie van de wereldbeker voetbal in Engeland in 1966. Dit gebeurde betekende dat de Britse toeschouwer onder de aandacht zou komen van de internationale pers, en het prestige van het land op het spel stond. Kranten stelden het voetbalgeweld dat er tot dan toe altijd al geweest was, plots voor als een bedreiging voor de goeie faam. In de maanden voor de aanvang van het toernooi zonden ze journalisten naar de wedstrijden om over de incidenten te rapporteren i.p.v. over de wedstrijd. Na Liverpool-Celtic in april 1966 schreef de Sun bijvoorbeeld in haar editoriaal: 'It may be only a handful of hooligans who are involved at the throwing end, but if this sort of behaviour is repeated in July, the world will conclude that all the British are hooligans (...) Either the drift to violence must be checked or soccer will be destroyed as an entertainment'. Opvallend was dat bij dit zoeken naar zondebokken bepaalde, voorheen algemeen aanvaarde supportersgedragingen, nu plots een herinterpretatie ondergingen en als voetbalvandalisme werden gedefinieerd.

Sinds de tweede wereldoorlog had de Britse samenleving meer van dit soort morele paniekreukies gekend. In periodes van groeiende politieke, sociale en economische conflicten legitimeren ze een strengere staatscontrole en effenen ze de weg naar law and order. Druggebruikers, hippies, skinheads en punkers waren de hooligans reeds als zgn. 'folk devils' voorafgegaan. En dat de paniek t.a.v. de voetbalvandalen niet helemaal gerechtvaardigd was, blijkt o.a. uit onderzoek dat aantoonde dat in pubs driemaal zoveel werd gevochten als op voetbalvelden (West en Farrington, 1979). Wanneer zo'n angstgevoelens via de media verspreid worden, kunnen ze aanleiding geven tot een versterking van de problemen. Criminologen hebben dat mechanisme 'deviant amplification' (Wilkins, 1964) genoemd. Voetbaltribunes, die afgeschilderd werden als plaatsen waar vechten en agressief machogedrag mogelijk waren en relatief ongestraft bleven, hebben ongetwijfeld jongeren aangetrokken die niet zozeer in voetbal geïnteresseerd waren, maar wel in het gebeuren errond. De media hebben op deze wijze de reltraditie rond voetbalhappenings mee geïnstalleerd.

Men kan niet zeggen dat de sportpers heel veel aandacht had voor de signaalfunctie van het gedrag van deze jongeren. Voor hen waren het 'lunatics' en 'animals' die men zo snel mogelijk van het voetbalgebeuren diende weg te halen, en drastisch als het moest: 'cage them', 'bitch them', etc... (Whannel, 1979). Ze verhoogden daardoor alleen maar de angstgevoelens en de politieke druk voor een grotere en strengere overheids-tussenkoms. En na verloop van tijd trokken de ordediensten inderdaad massaal naar de stadions. Het blijft de vraag of dat op zich al niet de moeilijkheden deed escaleren, hoe dan ook werden de hierdoor verhoogde arrestatiestatistieken weer eens voer voor de journalisten. Ondertussen bouwde de geschreven pers onbewust mee aan de onderlinge machtsstrijd tussen de sides en fungeerden ze als waardemeter voor een competitie naast de competitie, door wekelijks een top 10 van het hooliganisme te publiceren.

Het is nog niet duidelijk of de verslechterende socio-economische toestand de zoektocht heeft ingezet naar folk-devils en een moral panic rond hooligans heeft doen ontstaan, dan wel of de gewijzigde socio-economische en maatschappelijke omstandigheden een rechtstreekse invloed hebben gehad op de aard en de frequentie van voetbalvandalisme, waardoor een paniecreactie ontstond. Het meest aannemelijke standpunt is dat van een wederzijdse beïnvloeding. Britse onderzoekers schrijven in dit verband: 'The 'perceptual' and the 'real' dimension of the problem seem to have contributed to a process of mutual escalation, the moral panic leading to an increase in the rate of football hooliganism and the increase of football hooliganism intensifying the moral panic' (Dunning, e.a., 1982). Vast staat dat de paniecreactie het kijkgedrag en de samenstelling van de sides heeft beïnvloed en zo de grotere problemen op de voetbalvelden heeft bewerkstelligd. Maar er is meer...

1.2. De media besmetten het continent

Rond 1975 dringt het voetbalgeweld uit Groot-Brittannië door tot bij ons. Het staat daar op een hoogtepunt. Bezoekende supporters worden

er geëscorteerd van het station naar het stadion en terug. Manchester United en Chelsea krijgen een wereldreputatie voor aggro. 1974 was bij de Britten trouwens al een zwart jaar voor het professionele voetbal: bij de wedstrijd Newcastle United-Nottingham Forrest bestormen supporters het veld, de ontmoeting tussen Manchester United en Manchester City dient te worden stilgelegd en in Blackpool valt een dode. De kranten bij ons nemen daarbij voor het eerst de moral panic in de Britse pers over.

Op 3 september 1975 de Gazet van Antwerpen: 'Zaterdag laatstleden had het schandelijke gedrag van de voetbalmassa alle records geslagen. In diverse sportterreinen was voor vele duizenden ponden vernield. Het was nog nooit zo'n bende geweest, werd door een vertegenwoordiger van de staatsspoorwegen naderhand meegedeeld.' Op 15 september beschrijven de Belgische kranten de voorbereidingen voor de wedstrijd Q.P.R.-Manchester United onder de titel: 'Supporters van Manchester doen Londense wijk beven'. Het personeel van de metro en de bussen had immers het werk neergelegd uit protest tegen het voetbalvandalisme van de United-supporters in het verleden. Daarenboven hadden bepaalde supporters de wedstrijd op hun sokken moeten bekijken omdat ze nagels onder hun schoenen droegen. Op 27 oktober van datzelfde jaar schrijft onze pers over 'De veldslag op West Ham' waar duizenden Unitedsupporters het speelveld oprennen en bij een reuze-vechtpartij meer dan 100 mensen zwaargewond raken.

Jongeren van bij ons, met een gelijkaardige maatschappelijke achtergrond als de Britse hooligans, kregen op die wijze ook in de gaten wat er in Engeland allemaal te beleven viel. In hun achterhoofd droomden ze van evenveel aandacht en opwindende avonturen. Maar het is pas als er echt contact ontstaat met deze Britse hooligans dat de vaste wil groeit om er ook in te vliegen. De identificatie met het Britse voorbeeld, dat via de media bekendheid had gekregen, was ontegensprekelijk van het grootste belang. Die eerste periode in het Belgisch voetbalgeweld kenmerkte zich dan ook, net als in Groot-Brittannië, door het overmatig gebruik van alcohol, het plegen van vandalisme als belangrijkste bezigheid en de sterke aanwezigheid van skinheadgroepen. Alle uiterlijkheden van de Britse scene werden geïmiteerd. Toen voetbalgeweld tijdens de tweede generatie in Engeland een verschuiving onderging naar het toebrengen van slagen i.p.v. het vernielen van voorwerpen, was die tendens wat later ook in België zichtbaar. De laatste groep hooligans, de casuals, die op allerlei wijze trachten aan het politie-optreden te ontsnappen, zijn helemaal een copie van de laatste mode superhooligans uit Londen. De derde generatie O-siders uit Anderlecht noemt zich bijvoorbeeld West Brussels Firm, naar analogie van een groep van West Ham hooligans (de Inter City Firm) die vooral bekend werd nadat er over hen een Britse documentaire gemaakt was, die op de Nederlandse televisie vertoond werd. (Van Limbergen en Walgrave, 1988)

1.3. Euro'88 en de rol van de media

Maar er is nog een recenter voorbeeld. De voorlopersrol van de Engelse fans en de opkomende faam van de Nederlandse hooligans (na de re-

putatie van de Den Haagsupporters en het bomincident tegen Cyprus), hadden de organisatoren van de eindronde van het Europese Voetbalkampioenschap in West-Duitsland, ertoe bewogen alles in het werk te stellen om beide landenteams in verschillende poules onder te brengen. Omwille van protest (om sportieve redenen) van andere deelnemende landen, kon niet vermeden worden dat op 12 januari in Düsseldorf de wedstrijd Nederland-Groot-Brittannië werd uitgeloot. Deze gebeurtenis heeft de vijf maanden journalistiek werk die toen nog restten wezenlijk gekleurd. (Van Limbergen, 1988).

1.3.1. Een krachtige aanloop

Naarmate de eindronde in Duitsland en de fameuze ontmoeting in Düsseldorf naderden, werd – niet alleen in de zgn. tabloïd press maar ook in gevestigde binnen- en buitenlandse kranten en op radio en tv – de spanning opgedreven: Euro '88 werd beschreven als het toernooi dat een definitief antwoord zou moeten bieden op de vraag of en hoe het verder moest met het Europese voetbal en het voetbal in het algemeen. De UEFA, deed er bij deze schijnbare eindafrekening nog een schepje bij, door de beslissing voor een eventuele terugkeer van de Britse teams naar het vasteland niet alleen samen te laten vallen met het kampioenschap maar ze er nog van afhankelijk te maken ook. Haar voorzitter, Jacques Georges, stelde zelfs bij aanvang van het kampioenschap op een dramatische wijze dat 'niemand nog opgewassen zal zijn tegen het voetbalgeweld als het de Duitsers de volgende twee weken niet lukt' (De Morgen, 10.06.88).

Ongetwijfeld hebben een aantal gebeurtenissen voor Euro '88 een heel andere persweerklink gekregen in het licht van wat te gebeuren stond. De vriendschappelijke wedstrijd tussen Nederland en Engeland op 23 maart in het Wembleystadion werd als een ultieme test (voor wie eigenlijk?) voorgesteld. Onder de titel 'Voetbaloorlog op Wembley' schreef het Nieuwsblad die dag op haar voorpagina 'De vrees voor ernstige rellen is groter dan ooit. Dit duel wordt gezien als de generale repetitie voor de zware krachtmeting (...). Politieagenten uit Engeland, Nederland en West-Duitsland houden de fans in de gaten met een bijzonder bang vooruitzicht'.

In de weken voor deze wedstrijd verschenen eerst berichten over Engelse fans die zich verzameld hadden om de Nederlanders een lesje te leren. Volgens de Sunday Mirror waren de leiders van de drie meest noitoe benden vanden (Chelsea's Headhunters, West Ham's Inter City Firm en Millwalls F-Troop) in pubs in het oosten van Londen bijeengekomen om de tactiek voor de confrontatie te bespreken. De hooligans zagen de vriendschappelijke wedstrijd van Engeland op Wembley als een generale repetitie voor het geweld dat ze in petto hadden voor de eindronde om de Europese titel (De Standaard 12.01.88). Wat later verschenen her en der gelijkaardige berichten over de samenkomst van Nederlandse hooligans. Zo citeerde De Volkskrant een persbericht van de harde kernen van Feyenoord, FC Utrecht, Ajax en Den Haag waarin deze aankondigen dat 'vanaf heden er één grote Nederlandse side bestaat met als grootste vijand de Engelse voetbalfans' (Het Volk, 02.02.88). Het resultaat was dat een handvol zeer angstige Nederlandse

fans onder een staat van beleg deze wedstrijd dienden bij te wonen. Toen reeds was het enorm opvallend hoe camera-teams uit gans Europa een voortdurende spanning creëerden, en op bepaalde ogenblikken zelfs dreigden rellen uit te lokken.

Problemen met voetbalvandalisme in Groot-Brittannië zelf kregen net voor de EK een enorme 'publiciteit'. Eerst was er op 21 mei de incidentrijke interland tussen Schotland en Engeland (in het kader van de Rouss Cup op Wembley). Een week later, op 28 mei, was er de zgn. 'pitch invasion' van Chelseafans na hun 1-2 thuisnederlaag tegen Middlesbrough. De beelden hiervan werden rechtstreeks door de BBC de wereld ingestuurd, wat de voorzitter van Chelsea – Ken Bates – deed verklaren: 'I'm very annoyed with the BBC. TV-cameras should not be allowed into football grounds for news purposes and it won't happen again'. (Sunday Mirror, 29.05.88). De under-cover acties van Scotland Yard in de harde kerren van de belangrijkste Engelse sides kregen een abnormaal grote nieuwswaarde toebedeeld. En ons eigen wetenschappelijk onderzoek werd in die periode, ondanks een aantal voorzorgen, eerder eenzijdig voorgesteld door er de internationale en extremistische aspecten uit te overbelichten.

1.3.2. Van onze correspondenten ter plaatse

Het staat ook buiten kijf dat de berichtgeving over de gebeurtenissen in West-Duitsland zelf niet objectief is gebeurd. Of er problemen zouden zijn of niet, de voorpagina van 16 juni was bij de belangrijkste dagbladen al voorbehouden aan de zgn. 'slag om Düsseldorf'. Het staat ook vast dat de Belgische kranten speciale 'oorlogsverslaggevers' naar Duitsland hebben gezonden voor de gelegenheid. De tientallen TV-camera's ter plaatse, en het belang dat het item kreeg in de nieuwsberichten van de Europese radio- en televisiestations, tonen aan dat het bij de audio-visuele media niet anders gesteld was dan bij de geschreven pers. Het BRT-journaal van 16 juni opende met de weergave van de gebeurtenissen in Düsseldorf en had er zelfs een apart label voor ontworpen.

De invloed die de pers op deze wijze heeft uitgeoefend op enerzijds de relinstallering en de reltraditie, en anderzijds, het laten toenemen van de morele paniek rond voetbalgeweld voor en op het Europees Kampioenschap, vertoont grote gelijkenissen met wat in Groot-Brittannië gebeurde rond de wereldkampioenschappen van 1966. Ook toen werden journalisten speciaal naar de wedstrijd gestuurd om de rellen te beschrijven. Net als nu werd hierdoor echter de self-fulfilling-prophecy voltrokken, door de ruime aandacht voor het probleem, wat toen op termijn zelfs de besmetting van het vasteland met hooliganisme heeft teweeggebracht. Het is in die zin dan ook niet verwonderlijk dat bijvoorbeeld over de ernstige incidenten in de Hamburgse Hafenstrasse haast niet werd gerept in de Europese – zelfs Duitse – pers. Wat moest gebeuren, was immers al gebeurd. Een kritische sportjournalist, François Colin, had dit echter ook opgemerkt: 'Dinsdagavond waren er na de halve finale in Hamburg rellen vergelijkbaar met wat een week eerder in Düsseldorf was gebeurd. De TV-camera's waren echter met de Engelsen teruggereisd. Deze vooringenomen benadering van de media wordt ook door de UEFA gehanteerd.' (De Standaard, 27.06.88). Om het wat zeer kras te

stellen: als de incidenten niet werden voorspeld, hoeft er ook niet zo nodig veel aandacht aan besteed worden als ze dan toch plaatsvinden.

2. Het proces van nieuwsgaring bij voetbalvandalisme

2.1. Voetbalgeweld in de pers: enkele cijfers

Ons onderzoek naar de oorzaken van voetbalvandalisme heeft toegelaten om aan te tonen dat in de kranten van het Vlaamse land slechts over 13% van alle door de onderzoeksequipe vastgestelde incidenten tijdens de competitie 1986-1987 werd gesproken. Men rapporteerde daarbij maar over de helft van de zeer ernstige incidenten, en wel over deze die een spectaculair karakter hadden. Een vechtpartij met Antwerpse X-siders langs de autoweg te Rumst bij hun terugkeer uit Charleroi bijvoorbeeld, kreeg ruime aandacht: de X-siders hadden een praatpaal uit de grond getrokken en voorbijrijdende automobilisten met stenen bekogeld. Ook de massale duw en trekpartij van de Brugse East-Side op het stadion van KV Mechelen, en de schadeclaim van 768.000 BF die daarop volgde, haalde meteen ook de eerste pagina's. Zowel de titels ('Eerste speeldag en het is al raak'; 'De hooligans zitten bij ons'; 'X-side gooit molotovs') als de artikels hebben het over zinloos, irrationeel en haast gestoord gedrag, van een kudde wilde beesten, die geen echte voetbal-supporters zijn. Daarnaast werden er ook over 5 wedstrijden met lichtere problemen enkele lijnen geschreven. Opvallend gaat het daarbij in vier gevallen om belangrijke tussenkomsten van de ordediensten (samen goed voor meer dan 100 administratieve aanhoudingen) waardoor meteen ook een vermoeden ontstaat over het informatiekanaal. Dat de diverse kranten ook een gelijkkluidende tekst hanteren, kan erop wijzen dat het persagentschap Belga hier waarschijnlijk een intermitterende functie heeft. Het overblijvende incident betrof het gooien van een projectiel naar de grensrechter. Over de 72 andere incidenten die zich hadden voorgedaan, vonden we geen enkel persbericht (Van Limbergen en Walgrave, 1988).

2.2. De aard van het hooliganverhaal

Het nieuws over voetbalvandalisme is geen neutraal gegeven. Het draagt een duidelijke impliciete en expliciete stempel (de terminologie is van Sarlee, 1982). Dat betekent dat het mediabericht gekleurd is door de aard van het nieuws zelf en door de wijze waarop het verkregen wordt. De berichtgeving over voetbalgeweld verschilt daarin niet sterk met wat in het algemeen over misdrijvigheid wordt verteld of geschreven in de massamedia. Onderzoek naar het misdaadnieuws in Vlaamse dagbladen toonde aan dat de dagbladpers verkiest om eenduidige op personen gerichte gebeurtenissen te verslaan, die bovendien verwijzen naar wat onverwacht, zeldzaam en negatief is. (Berghman en Goethals, 1978). Ongetwijfeld betekent dit dat ook t.a.v. het hooliganisme een zekere vervorming van de werkelijkheid plaatsgrijpt: men selecteert een reeks feiten die atypisch zijn, en men presenteert de handelingen en de situa-

tie in een stereotype vorm. Het zinloze vernielings- en geweldsgedrag kan dan enkel nog het werk zijn van een hoop gekken.

2.2.1. Sensatie als verkoopargument

De expliciete stempel op de voetbalvandalisme-artikels is dat het vooral gaat om een zware accentuering van de feiten. Persoonlijke of maatschappelijke achtergronden duiden is er niet bij. Een reden daarvoor zou kunnen zijn dat de journalist zijn potentiële lezers zo weinig mogelijk wil afschrikken door interpreterende commentaar. Maar een veel plausibelere uitleg is dat de verslaggever een 'esthetische trill' wil laten ontstaan bij zijn publiek met de beschrijving van bepaalde acties. Met de keuze voor relatief uitgebreide berichten over zeer spectaculaire raids wil de journalist inspelen op de psychologische behoefte aan het sensationele. Men veronderstelt dat de lezer zich immers in de geborgenheid van zijn krant wil vergapen aan een gewelddadig treffen dat kan leiden tot een soort empathische katharsis, zonder dat het fatsoen wordt geschonden.

Het is een fenomeen dat ongetwijfeld een aantal gelijkenissen vertoont met bepaalde rampreportages in de visuele media. De ontploffing van de Space Shuttle bijvoorbeeld, waar eindeloze replays van werden gegeven, maar ook de beelden over de Heizelgebeurtenissen moeten natuurlijk tot die categorie gerekend worden. 'Uitstekende televisie', schreef Umberto Eco cynisch in de krant *l'Espresso*, 'beter dan de beelden van Libanon want daar gebeurt het bloedvergieten meestal 's nachts'. Tollenier en Van Reusel schreven in een commentaar op Eco: 'De beelden waren inderdaad van een nieuws waarde zoals de media die vergen: ze waren uitermate informatief, boeiend, direct, beklijvend en fotogeniek. De term 'Heizeldrama' is inmiddels gaan klinken als een klassiek meesterstuk uit de mediawereld. Men zou er zich kunnen over verwonderen dat er nog geen gemonteerde videocassette in de handel werd gebracht, zoals dat gebruikelijk is met meesterstukken uit de visuele communicatie'. (Van Reusel en Tollenaar, 1986).

2.2.2. Goede relaties met de bronnen

De vaststelling dat de berichten over gepleegd voetbalgeweld nooit vanuit rechtstreekse observaties worden beschreven is een belangrijke aanwijzing voor de impliciete stempel die op het hooligannieuws kleeft. Dat dit zo is heeft waarschijnlijk een belangrijke journalistische reden. Het is bekend dat in perskringen onrechtstreekse informatie via officiële bronnen een eenvoudiger en soms zelfs betere vorm van journalistiek gevonden wordt. Rondbellen om reacties te vragen gaat ongetwijfeld sneller en goedkoper dan op zoek gaan naar ooggetuigen. En het lijkt daarenboven onpartijdiger en objectiever te zijn om in de eerste plaats geaccrediteerde bronnen aan het woord te laten. Onrechtstreekse informatie houdt echter ook het risico in op heelwat onjuistheden, onvolledigheden of vervormingen. Wanneer deze beperkte kennis echter de fantasie van de auteur stimuleert staat men soms wel voor merkwaardige situaties. Zoals een artikel in *Het Volk* bijvoorbeeld waar de journalist het werpen van een molotov-cocktail door Antwerpsupporters naar een Beerschotcafé toeschreef aan frustratiegevoelens omwille van de gele-

den nederlaag, terwijl de feiten zich afspeelden enkele uren vóór de wedstrijd.

Verder maakt de sociologische setting van de sportjournalist het hem ook materieel niet eenvoudig om ooggetuige te zijn van supportersrellen. Na de wedstrijd worden voetbalverslaggevers immers in de beste omstandigheden door de clubleiding ontvangen voor een nabespreking van wat er zich op het veld heeft afgespeeld. Niet zelden krijgt dit soort receptieachtige ontmoetingen, soms zelfs in gezelschap van de trainers en enkele spelers, de vorm van geïmproviseerde persconferenties. Ongetwijfeld heeft de club daarmee ook een public relation bedoeling. Sportjournalisten hebben er dan ook geen enkel belang bij om te rapporteren over fenomenen die zich toch meer aan de rand van het gebeuren afspelen, die ze zelf niet gezien hebben en die slechts van negatieve invloed zouden kunnen zijn voor de belangen van de club.

Dat ter gelegenheid van Euro '88 heelwat pagina's vol werden geschreven met de voorspelling, de voorbereiding, het verloop en de afloop van de rellen tussen voetbal supporters in West-Duitsland staat duidelijk niet in contradictie met de beschreven situatie. Integendeel, in het kader van het Europese kampioenschap speelden die belangen voor alle niet-Duitse sportjournalisten veel minder een rol. Alles speelde zich ver van huis af, zonder dat officiële instanties uit eigen land in het geding kwamen, in een periode waarin nieuws – en zeker spectaculaire berichten – over het EK een hot topic was. De ordediensten en de organisatie kon men, bij wijze van spreken natuurlijk, rustig afschieten zonder later daarvan enig nadeel te ondervinden. De Duitse pers had het dan ook over de overduidelijke houding in het buitenland, onder invloed van naar hun smaak genuanceerde berichtgeving.

Een voetbaljournalist bij een krant of een magazine heeft er trouwens alle belang bij om een goeie relatie te onderhouden met alle officiële bronnen: de clubs, de bond, de ordediensten, de politiek, etc... Hij moet immers een hele week lang nieuwtjes brengen uit de voetbalwereld. Voor die achtergrondinformatie over controversen tussen spelers en trainers en besturen, over kwetsuren, rond voorspellingen, over transfers, over roddels, etc... is hij haast uitsluitend aangewezen op die officiële bronnen. Mutatis mutandis geldt dit ook voor de informatie over voetbalgeweld. De journalist dreigt hier dan uiteraard ook zijn kritische functie wat te veronachtzamen. 'They are likely to be prone to accept, rather than challenge the official view of crowd trouble.' (Whannel, 1979). Eenmaal het nieuwsitem dan zijn (officiële) inhoud heeft, ondergaat het als nog de expliciete stempel door het proces van mediaconstructie: selectie en presentatie, specifieke terminologie, titel, etc... 'Once primary definitions are in play, the media can transform these by translating them into their own public language' (Hall and Jefferson, 1976).

2.3. Een zwijgzame Belgische houding

Het is dus bijgevolg ook niet verwonderlijk dat de Belgische massamedia, buiten die toch eerder zeldzame momenten, waarop men de trill- en sensatiewaarde als verkoopsaspect kan uitspelen, niet erg veel oog heeft voor het voetbalvandalisme en voorzichtig terughoudend is. Soms zijn

daar ook zeer eerbare argumenten voor, zoals bij de radio en televisiejournalisten – vaak bepalende mediafiguren – die zeer voorzichtig zijn, omdat ze er een escalerend effect van vrezen. Alain Coninckx en de makers van het sportprogramma *extra-time* stelden duidelijk dat ze bij het monteren van twee reportages over het onderwerp, gemaakt n.a.v. ons onderzoek, geen beelden met geweld wensten te gebruiken. Rik De Saedeleer is daarin zeer kordaat. 'De beste manier om het hooliganisme te propageren, is dan ook via de pers', stelde hij in een gesprek met *Panorama* (29.12.87). 'Opeens gebeurt er iets dat die supporters normaal gezien, nooit zouden meemaken: ze komen op tv, worden geïnterviewd, gefotografeerd... Neem nu die bommengooier uit Oss. Die zal heel zijn leven gelukkig zijn. Iedereen kent hem nu als de bommengooier van Nederland-Cyprus. Want het gaat hier alweer om iemand die wilde opvallen: daarover bestaat geen twijfel. Hij had pas nog zijn broek afgestroopt tijdens een wedstrijd van Feyenoord. Het slechtste wat je dus kunt doen, is aan dat opvallen nog meer aandacht te besteden in de media.'

Hoedanook, bepaalde sportjournalisten vinden het schrijven over voetbalvandalen het 'bevuilden van het eigen nest'. Vaak vertolken zij het standpunt van de Belgische Voetbalbond. Hun houding is voldoende bekend: voetbalvandalen zijn geen voetbalsupporters, en zij moeten zo snel mogelijk van het voetbaltoneel verwijderd worden, maar zonder de slapende honden wakker te maken. Mick Michels bijvoorbeeld, voorzitter van de Belgische Bond voor Sportjournalisten, schreef in een commentaar op de persconferentie die de Minister van Binnenlandse Zaken bij aanvang van de competitie had gehouden over zijn veiligheidsbeleid: 'Toback zei als verantwoordelijk minister niet lijdzaam te willen toezien hoe het fenomeen voetbalgeweld zich ontwikkelt. Dat woord kwam in zijn inleidende zinnen niet minder dan zes keer terug. De verklaringen van de minister die zegt actief het beleid t.a.v. voetbalgeweld te willen stimuleren en coördineren, heeft, enkele dagen voor het begin van de nieuwe voetbalkompetitie, een enorme weerklank gevonden in de pers. Zijn de herrieschoppers in België de laatste tijd uit de buurt van de voetbalstadions gebleven, minister Toback heeft ze, met politiek opportunisme, weer in de belangstelling gebracht. En wellicht gestimuleerd om zich opnieuw aan het werk te zetten'. Het valt op dat sportjournalisten zich zelfs storen aan het gebruik van het woord voetbalgeweld.

2.4. Wat vertelt men in het buitenland

In het buitenland spreekt en schrijft men alvast minder terughoudend over het voetbalprobleem nummer een. Dat wijst erop dat in ons land niet alleen de impliciete stempel waarschijnlijk zwaarder doorweegt op de beslissingsbalans van sportjournalisten, maar dat ook de deontologie hier serieuzer wordt gehanteerd in mediazaken. Na de incidenten tussen Den Haag en Ajax pakte de Nederlandse krant, het 'Algemeen Dagblad', uit met een reuzefoto op de eerste pagina en tientallen artikels en foto's binnenin. Alhoewel het om een eerder geïsoleerd feit ging, ging men tekeer alsof het Nederlandse voetbal op de rand van de afgrond stond.

Sindsdien is het bij onze Noorderburen toch ook weer wat stiller gewor-

den, en ook in andere landen neigt men de laatste tijd nu naar een wat voorzichtigere houding. Dat zou volgens sommigen te maken kunnen hebben met de vastberadenheid waarop in de meeste buitenlandse overheids- en wetenschappelijke rapporten de mediainvloeden sterk worden benadrukt. In 1984 stond in het Teasdale-report, een Brits overheidsonderzoek naar Football Spectator Violence in opdracht van het Department of the Environment, al te lezen dat de Belgische pers notabene het geweld naar aanleiding van de UEFA Cup Finale tussen Anderlecht en Tottenham Hotspurs (09.05.84) sterk had opgeblazen. Er wordt in het rapport zelfs gesuggereerd dat de caféhouder die op een Britse supporter schoot (omdat deze niet betaalde) '... may have been influenced by reports in the Belgian media of the 'invasion by the animal supporters of spurs.' (Colaers en Van Limbergen, 1986). In een recent Oostenrijks wetenschappelijk onderzoek bijvoorbeeld (Horak, Reiter und Stocker, 1986), werd aangetoond dat tussen 1979 en 1984 onder invloed van de persberichten, vijfmaal meer politiemensen werden ingezet bij de ordehandhaving van voetbalwedstrijden in Wenen. In die periode kon door de onderzoekers echter geen significante toename gevonden worden van het aantal voetbal gerelateerde misdrijven in die stad.

Overall wordt dan ook aanbevolen om de media bij een multi-disciplinaire totaalaanpak van voetbalgeweld te betrekken. Volgens een Nederlands rapport van het Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur (Van der Velden, 1983) is 'deze discipline belangrijk, omdat de voorstelling, zoals de massamedia die van het sportgebeuren geven, eigenlijk aan een herijking toe is.' Een van de voorstellen die men in dat opzicht internationaal overweegt is het maken van een lijst van werkafspraken, een zgn. code of practice, ten behoeve van een meer feitgetrouwe weergave van bepaalde gebeurtenissen.

Men zou ook kunnen opwerpen dat er in dat opzicht waarschijnlijk een wezenlijk verschil bestaat tussen de presentatie van het voetbalvandalisme in de boulevardpers en in de kwaliteitskranten. Dat is niet uitgesloten, maar daar bestaat voor zover ons bekend op het ogenblik nog geen onderzoek over. Het is door een Duitse onderzoekster wel al bekeken of er een verschil is voor het gehele misdrijvigheidspakket. Verrassend bleek echter dat het criminaliteitsportret tussen Bild-Zeitung en de Frankfurter Allgemeine Zeitung enkel naar vorm verschilde, en amper naar inhoud (Schwake, 1983). Nu moet men uiteraard toegeven dat de wijze waarop men misdrijven presenteert zeer belangrijk kan zijn.

Maar het is ook niet uitgesloten dat ook buiten ons land in kringen van sportjournalisten de angst groeit dat men, mede door eigen toedoen, gevaar creëert voor het voortbestaan van de voetbalsport. De soms spectaculaire terugloop van de toeschouwersaantallen, vooral in de Bundesliga en in de Britse competitie (De Standaard, 10 september 1988), zal bepaalde redacteuren ongetwijfeld aan het denken gezet hebben. Journalisten nemen wel vaker aan dat die terugloop dient toegeschreven te worden aan de vrees voor geweld in en rond de stadions. Een aantal beperkte onderzoeksgegevens ondersteunen die stelling. Uit een Dimarso-Gallup enquête in de zomer van 1987 bij een representatief staal van de Belgische bevolking ouder dan 15 jaar, bleek bijvoorbeeld dat 49% van de ondervraagden bij de oorzaken voor de afname van toeschouwers-

aantallen dacht aan voetbalgeweld (Het Nieuwsblad, 22 september 1987). Mogelijk willen sportverslaggevers niet verder bijdragen tot die terugloop.

3. De impact van de mediaberichten op de leefwereld en het zelfbeeld van de hooligans

Ons onderzoek naar de achtergronden van voetbalvandalisme heeft ten overvloede kunnen illustreren hoe voetbalvandalen op zoek zijn naar allerlei vormen van compensatie voor het gebrek aan mogelijkheden en perspectieven in het normaal maatschappelijk verkeer. In de aandacht van de massamedia komen, is een belangrijk doel in de psychologische beleving van de hooligans. Zich 'on the scene' bevinden, geeft hen een extra kick. Artikels over feiten waar ze actief aan deelgenomen hebben krijgen in de albums die zij (voor bijna een derde van de Belgische hooligans) aanleggen een bijzondere plaats of worden onderlijnd. En wanneer zij daarin slagen dan is hun individuele prestige in de groep compleet. Maar deze prestige heeft ook een keerzijde: de anonimiteit van bepaalde leden van de sides wordt erdoor verbroken en bekendheid kan dus tegen hen gebruikt worden (Voor meer informatie hierover zie: Van Limbergen, Collaers en Walgrave, 1987 en Van de Brug en Meijs in dit nummer).

4. Besluit

Na een bespreking van al die ambivalente aspecten in de relatie media-hooliganisme kan het besluit ook niet anders dan tweeslachtig zijn. Er is duidelijk aangetoond dat de pers een niet onbelangrijke rol speelt in het ontstaan, de besmetting, de bestendiging en de opflakkering van het hooliganisme. De media hebben meegeholpen om de voetbalvandaal 'on the scene' te plaatsen, hem het zo begeerde en noodzakelijke prestige tussen zijn groepsgenoten te bieden, en zo hebben de media tenslotte rond voetbalwedstrijden een belangrijke reltraditie helpen in stand houden.

Maar de pers heeft echter een hoofdrol te spelen in het hedendaagse maatschappelijke verkeer en moet daarbij zonder beknutting kunnen gebruik maken van het informatierecht en de persvrijheid. Die spanning tussen de risico-rol van de media en de noodzaak tot vrije informatie-schaffing zou echter wel het voorwerp moeten uitmaken van meer gelijk-aardige initiatieven ter bevordering van de kritische reflectie van persmensen. Zij dienen daartoe meer systematisch te worden ingelicht over de risico's van onadequate berichtgeving. In samenspraak met onderzoekers en direct betrokkenen (clubs, ordediensten, etc...) zouden zij kunnen zoeken naar formules die de persvrijheid niet in het gedrang brengen, maar toch de 'publicitaire' interpretatie door hooligans vermijden. Andere medewerking aan de strijd tegen het geweld rond voetbalstadions, zoals bijvoorbeeld via het opzetten van algemene campagnes in de pers die aanzetten tot meer fair play of de medewerking vragen van de modale supporter (Claeys, 1983) lijken minder evident. De pleitbezorgers voor zulke aanpak hebben het over het afkeuren van onsportief ge-

drag en de taak voor sportjournalisten om hun lezers basiswaarden van het sportgebeuren voor te houden. Voetbalvandalen voelen zich niet betrokken door dergelijke fair play campagnes, en meerdere systematische evaluaties van zgn. 'civil commitment' projecten in de bestrijding van misdrijvigheid laten zien dat de effecten ervan zeer gering zijn.

Als sport- en andere verslaggevers op het einde van deze dag zullen vragen of ze er nu al dan niet over moeten schrijven, moeten we een definitief antwoord schuldig blijven. Al dan niet spreken over voetbalgeweld in de massamedia lijkt veel meer een vraag te zijn voor moraalfilosofen dan voor criminologen. Het gaat immers om het afwegen van twee waarden. Enerzijds het kiezen om de vrije informatiestroom laten zijn gang te laten gaan (en schrijven over voetbalvandalen) of anderzijds kiezen voor het niet meewerken aan het in stand houden van een misdrijvighedsvorm (en zwijgen over het hooliganisme). Criminologen kunnen enkel maar de effecten van de informatiestroom op de voetbalvandalen schetsen, en kunnen zich niet uitspreken over de keuze voor het ene of het andere alternatief. Maar journalisten kunnen zich daarbij troosten met de gedachte dat ook onderzoekers zich vaak voor zulke tweestrijd geplaatst weten. Onze persoonlijke ervaring daarbij is dat de informatie zo volledig en zo genuanceerd mogelijk moet worden doorgegeven. Niet alleen heeft de publieke opinie recht op alle mogelijke gegevens verkregen door onderzoek gefinancierd met gemeenschapsgelden, daarenboven is het ook goed om de overheid te wijzen op de echte oorzaken van de problemen die zich voordoen en te confronteren met de consequenties die zulks heeft.

Maar misschien was de ultieme vraagstelling al verkeerd en gaat het niet zozeer om het al dan niet schrijven over voetbalgeweld, maar wel om de wijze waarop men erover rapporteert. Daar kunnen criminologen zich al evenmin over uitspreken, journalisten zouden hun betweterigheid trouwens niet pikken. Wat we dan weer wel kunnen stellen is dat de beeldvorming van alle criminaliteit voor een stuk een constructie is, en dat de grootte daarvan ook afhankelijk is van de nagestreefde objectiviteit van de journalist. Anders gezegd: hoe waarheidsgetrouwer en onafhankelijker de berichtgeving, hoe adequater de beeldvorming bij de publieke opinie over misdrijvigheid. De verantwoordelijkheid van de pers en de audio-visuele media kunnen in deze dan ook niet overschat worden.

Literatuur

Uiteraard is de media-factor een element van onderzoek en analyse in zeer vele publikaties rond voetbalgeweld. Voor een overzicht op de gehele literatuur verwijzen we naar onze onderzoeksrapporten. Onderstaande referenties handelen uitsluitend over het hier besproken thema.

Benoit, E.: Sportjournalistiek en agressie: een analyse van commentaar op agressief gedrag in voetbal op televisie. Tijdschrift voor Sociologie, 1986, 3, 551-573.

Benoit, E.: Sportjournalistiek en geweld in de sport, Sport-Bloso, 28, 1986, 4, 36-40.

Blodorn, M.: Sportler und Zuschauergewalt im Dienste der Dramaturgie und Umsatzsteigerung - Gedanken einer Sportjournalisten, in: Pilz, G., Sport und Gewalt, Runbeck, 1982, p.

- Gawn, J.: Does the press incite hooliganism?, *New Society*, 1978,
- Hall, S.: The treatment of football hooliganism in the press, in: Ingham, R., e.a., *Football Hooliganism, the wider context*, London, Interaction Imprint, 1971, 151-
- Harris, M.: Leeds, the lads and the meeja, *New Society*, 1982, 11, 337-339.
- Horak, R., Reiter, W. und Stocker, K.: Fußball in den Medien, Zum Verhältnis von Berichterstattung und Problemgenese, *Medien Journal*, 1986, 4, 207-211.
- Michel, R.: Krawalle in Fußballstadien aus der Sicht der Reporters, Polizei, 1978, 49-51.
- Moriarty, D.: Violence, aggression in sports, athletics on TV, *NZ J. of Health, Phys. Educ. and Recr.*, 1978, 2, 42-48.
- Pilz, G.: Sportberichte fordern aggressives Verhalten, Neutralität, 1973, 7, 4-6.
- Schweichler: Der 'Zuschauersport' in der Berichterstattung der Medien unter besonderer Berücksichtigung des Fußballspiels, Berlin, 1980.
- Tolleneer, J. en Van Reusel, B.: Sport en agressie: eco-logische beschouwingen, Brussel, niet-gepubliceerd referaat op studiedag 'Geweld en agressie in de sport', 26.04.1986.
- Van der Brug, H.: Incidenten bij voetbalwedstrijden: een inhoudsanalyse van krantenartikelen, intern onderzoeksverslag, 1981.
- Van Pelt, H.: The flemish commity and its sports journalism, *Int. R. Sport Soc.*, 1982, 1 (17), 91-97.
- Volkamer, M.: Der Einfluß der Sportberichterstattung auf Sportler und Zuschauer, in: Pilz, G., *Sport und körperliche Gewalt*, Reinbek, 1982, 93-99.
- Whannel, G.: *Football crowd behaviour and the press*, Media, culture and Society, 1971, 1.

Andere literatuur waarnaar hier werd verwezen:

- Bergham, G. en Goethals, J.: Misdaadnieuws in (Vlaamse) dagbladen, *Communicatie*, 1978, 3, 1-19.
- Colaers, C. en Van Limbergen, K.: The development of football hooliganism as a social problem, Preston, *Proceedings of the European Conference on Football Violence*, april 1987, 71-77.
- Claeys, U.: Geweld en fair-play in de sport: oorzaken en maatregelen, *Sporta*, 1983, 1, 20-27.
- Clarke, J.: The skinheads and the 'magical recovery of community', in: Hall, S. and Jefferson, T., (eds.), *Resistance through rituals*, London, Hutchinson, 1976.
- Dunning, E., Maguire, J., Murphy, P. and Williams, J., *The social roots of football hooligan violence*, *Leisure studies*, 1982, 1, 139-156.
- Dunning, E., Murhpy, P. and Williams, J.: Football hooliganism in Britain before the first world war, *Int. Rev. for Soc. of Sport*, 1984, 3/4, 215-240.
- Hall, S. and Jefferson, T., *Resistance through rituals*, London, Hutchinson, 1976, 81-86.
- Hutchinson, J.: Some asepts of football crowds before 1914, in X., *The working class and leisure*, Sussex, Conference of the Society of the Study of labour History, University of Sussex, 1975
- Pearson, G.: In defence of hooliganism, social theory and violence, in: Tutt, N. (ed.), *Violence*, London, HMSO, 1976.
- Pearton, R., and Gaskell, G.: Youth and social conflict: sport and spectator violence, *Int. Rev. of Sport Soc.*, 1981, 2, 57-67.
- Schwake, B.: *Kriminalitätstellung in der Presse*, Frankfurt, Peter Lang, 1983.
- Taylor: Professional sport and the recession: the case of British Soccer, *Int. Rev. for Soc. of Sport*, 1984, 1.
- Vamplew, W.: Sports crowd disorders Britain 1870-1914: causes and controls, *J. of Sport History*, 1980, 1, 5-20.
- Van der Velde: Publieksveilige toeschouwerssport, Rijswijk, WVC-Literatuurrapport nr. 22, 1983.
- Van Limbergen, K., Colaers, C. en Walgrave, L.: De maatschappelijke en socio-psychologische achtergronden van het voetbalvandalisme. Rapport II: Resultaten van een systematisch empirisch onderzoek in het Belgisch eersteklassevoetbal, competitie 1986-1987, Leuven, Acco, 1987.
- Van Limbergen, K., en Walgrave, L.: Sides, fans en hooligans. Voetbalvandalisme: feiten, achtergronden, aanpak. Leuven, Acco, 1988.
- Van Limbergen, K., en Walgrave, L.: Euro '88. Fans en hooligans, Leuven, Onderzoeksgroep Jeugdcriminologie in opdracht van de Minister van Binnenlandse Zaken, 1988.
- West, D., and Farrington, D.: *The delinquent way of life*, Heineman, 1979.

Voetbalvandalisme en de media

H.H. van der Brug en J. Meijs

An important shortcoming of the many theories about the relationship between the media and soccer-hooliganism is the lacking of empirical evidence. This paper can be regarded as a search for this evidence on the aspect of the significance of the media for the fans. Two aspects are of special importance: the opinion of violent supporters about news of soccer-hooliganism, and the perceived impact from news of soccer-hooliganism on their behaviour.

A first result of the research is that, although problematic supporters think that information about soccer-hooliganism is exaggerated and given from one point of view ('only the negative aspects'), they attach great importance to the media for coverage of their own activities and the behaviour of other sides.

Our research proves that there are no doubts about the influence of news on the behaviour of soccer-hooligans. There are clear indications that hooliganism will be initiated and strengthened by the news-coverage. Information from the media is also important for the reputation of sides and the individual hooligan.

Inleiding

Door de media wordt uitvoerig aandacht besteed aan het voetbalvandalisme. Op afschuwelijke gebeurtenissen zoals de ramp in het Heizelstadion, waarbij 38 personen werden gedood en 150 gewond raakten, werd ingehaakt met vette koppen, grote foto's en uitgebreide reportages. Waardeoordelen en emotionele uitlatingen speelden in de berichtgeving een belangrijke rol. Zo werden de Liverpoolsupporters vanwege hun aandeel in de Heizelaffaire vergeleken met beesten. Andere waardeoordelen die in dit verband werden gebezigd waren 'barbaarse idioten', 'Britse horde' en 'oorlogszuchtige stammen'. In een column van één der Nederlandse kranten werd een vergelijking gemaakt tussen de Engelse supporters en oorlogsmisdadigers.

De vele emotionele beschrijvingen van voetbalvandalisme in de media roepen de vraag op welke invloed er uitgaat van dergelijke berichtgeving. Van welke betekenis is deze media-informatie voor de publieke opinie? Maar van wezenlijker belang is nog de vraag of het voetbalvandalisme door dergelijke berichtgeving niet juist wordt opgeroepen, in stand gehouden of versterkt. In het eerste gedeelte van dit artikel worden enkele theoretische beschouwingen aan de hand gesteld die betrekking hebben op de media en voetbalvandalisme. Daarbij staan verhandelingen over invloed op supporters centraal. In het tweede gedeelte van dit artikel volgt een beschrijving van eigen onderzoek naar de invloed van de media op voetbalvandalisme.

Verschillende auteurs constateren dat jeugdige voetbalsupporters het belangrijk vinden dat van hun gedrag melding wordt gemaakt in de media (Hahn z.j.; Marsh, 1978).

Een eerste effect betreft de reputatie, het prestige van een Side of van de individuele supporter. Volgens Van der Sande & Wortel (1986) gaat de meest negatieve invloed van de media niet uit van de berichtgeving, maar vooral van hun aanwezigheid en aandacht zonder meer. Aandacht zonder meer betekent erkenning van een Side. Daarnaast levert de inhoud van de berichtgeving een bijdrage aan de vorming of bestendiging van de reputatie van een Side. 'Men tooit zich met uitgeknipte kranteartikelen en ontleent geuzennamen (bijvoorbeeld 'beesten') aan de media.' Wanneer de eigen Side als één der ruigste of gevaarlijkste wordt afgeschilderd, levert dat prestigewinst op voor de leden van die Side. Andere Sides proberen dit vervolgens weer te overtreffen. Daarmee leveren de media een belangrijke bijdrage aan de verheving van het voetbalvandalisme.

Een tweede mogelijkheid betreft effecten op het gedrag van supporters. Over effecten van media op gewelddadig gedrag in het algemeen is op theoretisch niveau veel geschreven (o.a. Hahn, z.j.). Een viertal hypothesen/modellen over de invloed van de media-informatie over geweld op het gedrag van de ontvangers van die informatie biedt aanknopingspunten voor effecten van voetbalvandalisme-berichtgeving op supporters. De bruikbare hypothesen zijn de stimulatiehypothese, het observational learning model, de reinforcementtheorie en de 'habitualisierungs'-hypothese.

Hahn (z.j.) en Van der Sande & Wortel (1986) benadrukken de betekenis van de *stimulatietheorie* in verband met voetbalvandalisme. Media-informatie over voetbalvandalisme kan gewelddadig gedrag bij supporters uitlokken of stimuleren, onder andere doordat de gewelddadige kanten van supportersgedrag in de informatie benadrukt wordt, gedragen supporters zich in overeenstemming met het van hun verwachte gedrag. Volgens Van der Sande & Wortel zijn de media vooral belangrijk vanwege het verstrekken van informatie, omdat informatie over vorige acties en verwachtingen ten aanzien van volgende gebeurtenissen, informatie over politie-optreden en repressie en over kledij, slogans, nieuwe technieken en listen belangrijk is in de planningsfase van supportersgedrag. Hahn lanceert het mogelijke stimulatie-effect door te stellen dat daarvan alleen sprake is bij personen die toch al een sterke geneigdheid tot gewelddadig gedrag vertonen. Hij ziet dat 'Jugendlichen (sich) aufgrund der Stigmatisierung und Etikettierung durch die Medien zu diesen Verhaltensweisen geradezu aufgefordert fühlen' (Hahn, p. 37). Een verdere nuancering, met betrekking tot een korte-termijn effect, kan aangebracht worden door te wijzen op andere factoren die aggressief gedrag kunnen stimuleren. Bijvoorbeeld het media-bericht over politie-inzet kan provocerend zijn voor supporters, maar als het bij het stadion tot een treffen komt tussen politie en supporters, kan het ook de aanwezigheid van de in ME-uitrusting gestoken politie zijn die provocerend

werkt. Een stimulatie-effect op middel-lange en lange termijn is nauwelijks aantoonbaar.

Ook wat betreft de *observational learning theorie* is een empirische toets problematisch. De betekenis van de media in de bestending van het geweld wordt in dit verband vooral gezien vanuit een leerpsychologisch perspectief: supportersgedrag in media kan als voorbeeld dienen en leiden tot imitatie van dat gedrag door anderen. Empirische onderbouwing is moeilijk: vandalistisch gedrag hoeft niet alleen gemodelleerd te zijn naar media-informatie. De voorbeelden kunnen ook zijn waargenomen in de stadions, door observatie van de supporters van de tegenpartij of mede-siders. Voor zover er sprake is van systematisch onderzoek '... blijkt dat de waarneming van geweld niet steeds leidt tot imitatie, ...' (Colaers & Van Limbergen, 1986: 132). Ondanks dat een empirische onderbouwing gebrekkig of afwezig is, lijkt de stimulatie-hypothese van belang, mede omdat een wervingseffect kan uitgaan van media-informatie over gewelddadig supportersgedrag. Dunning e.a. (1982) beschrijven een wervingseffect dat kan uitgaan van informatie over voetbalvandalisme. Mede door intensieve berichtgeving via de media kunnen voetbalvandalen een referentiegroep worden voor bepaalde ontevreden jongeren uit de meer respectabele arbeiders- en middenklassen.

Sommige auteurs schrijven dat supportersgedrag kenmerken vertoont van een subcultuur. Binnen de subcultuur gelden eigen waarden en normen en daarmee overeenkomstige opvattingen over gepast gedrag. Vormen van gewelddadig gedrag maken daarvan deel uit. Volgens de *reinforcementtheorie* zou het consumeren van mediaberichten met supportersgeweld als inhoud bij supporters die een agressieve houding hebben of geweld verwachten bij of rond voetbalwedstrijden, een versterkend effect hebben. Het consumeren van media-berichten over voetbalvandalisme waarin de gewelddadige aspecten benadrukt worden kan volgens Hahn leiden tot erkenning en bevestiging van het gewelddadige gedrag en uiteindelijk tot daadwerkelijk agressief gedrag. Ook Pratt & Salter schrijven aan de media de versterking van het gevoel van eigenwaarde bij supporters als effect toe. Zij betogen dat veel voetbalgeweld geïnspireerd is door '... a will to recognition with the media operating as its avenue' (Pratt & Salter, 1984). Ook stellen zij dat mediaberichten een mogelijke legitimatie bieden voor gewelddadig gedrag. Door nadruk op geweld en het stigmatiseren van supporters tot beesten, wordt een beeld gecreëerd dat er toe leidt dat gewelddadig gedrag van supporters verwacht wordt. Een overwinning in een vechtpartij wordt als een succes ervaren en de media bevestigen en legitimeren dat gedrag door er melding van te maken. Van der Brug (1986) behandelt in zijn proefschrift theorieën waarin 'succes' een belangrijke factor is voor toeschouwerssatisfactie. Het begrip succes kan in de reinforcement-benadering worden ingepast als verklarende factor voor het effect van vandalismeberichtgeving op supporters. Vermelding van vandalistisch gedrag in de media kan binnen de supportersgroep als succes of beloning worden ervaren waardoor de media een rol spelen bij het instandhouden van het voetbalvandalisme.

De *Habitualiseringshypothese* houdt in dat langdurige blootstelling aan geweld in media leidt tot een toename van tolerantie tegenover geweld-

dadig gedrag. Bewijs op basis van onderzoek kon voor dit effect niet of nauwelijks geleverd worden. Toch is met betrekking tot media-aandacht voor voetbalvandalisme de stelling geponeerd dat media-informatie over gewelddadig supportersgedrag kan leiden tot de houding bij supporters dat gewelddadig gedrag bij voetbalwedstrijden hoort en gepast is (Gawn, 1978). Veel media-aandacht voor voetbalvandalisme kan als effect hebben dat supporters onverschilliger worden tegenover gewelddadig gedrag en de remmingen om tot vandalistisch gedrag over te gaan afnemen. Een habituaisierungs-effect wordt echter niet alleen veroorzaakt door mediaberichten.

Verschillende auteurs betwijfelen of er sprake is van een directe of monocausale invloed van media op supportersgedrag. Factoren als een algemene toename van geweld en persoonlijke situationele factoren spelen daarbij ook een rol.

Onderzoeksbevindingen

Een belangrijke tekortkoming van de vele beschouwingen over de relatie tussen de media en voetbalvandalisme is de povere empirische onderbouwing. In verband daarmee is een poging ondernomen om de betekenis van de media voor supporters te onderzoeken. In de theoretische beschouwingen is een aantal mogelijke effecten aan de orde gesteld. In het onderzoek is een tweetal aspecten van media-invloed op supporters benadrukt:

- a) Wat is de mening van gewelddadige supporters over de berichtgeving over voetbalvandalisme?
- b) Wat is volgens deze supporters de invloed c.q. het effect van mediaberichten op hun gedrag en de reputatie van hun Side?

De steekproef omvat supporters van Ajax, F.C. Utrecht en F.C. Den Bosch. Het gaat om jongeren die zich identificeren met respectievelijk de F-Side, De Bunnikside en de Side van FC Den Bosch, in totaal 53 respondenten. Deze supporters is een vragenlijst voorgelegd waarin de volgende clusters aan de orde kwamen:

- beschrijvende variabelen (leeftijd, problemen op school, werkzaam/werkloos);
- supporterschap, identificatie met Side;
- participatie in voetbalvandalisme;
- mediagebruik;
- informele communicatie over media-berichten over voetbalvandalisme;
- invloed van de media op eigen gedrag en reputatie;
- beoordeling van de berichtgeving terzake voetbalvandalisme.

De vraag of de getrokken steekproef voldoende voetbalvandalen bevat zodat verdere analyse zinvol wordt, kan positief worden beantwoord aan de hand van de met de methode Mokken geconstrueerde schaal 'voetbalvandalisme' (tabel 1). De interne consistentie van de schaal is hoog, $H = .67$ en de schaal bevat 'statements' die diverse vandalistische gedragingen representeren zoals vechten met supporters van de tegenpartij, hetgeen door 92% van de respondenten tenminste af en toe gebeurt, gooien van vuurwerk op het veld (22%), meenemen van wapens (30%),

gooien van stenen (58%), etc. De schaal bestaat uit 9 items. Uit deze gegevens is af te leiden dat de geselecteerde respondenten diverse vormen van voetbalvandalisme ten toon spreiden.

Tabel 1: Schaal Voetbalvandalisme

schaalcoëfficiënt H = .67		N = 50	
	dif.	coëf. H(i)	
- bommen gooien	.14	.78	
- gooien van vuurwerk op het veld	.22	.65	
- wapens meenemen	.30	.66	
- vernielingen aanbrengen in stadion	.44	.72	
- gooien van stenen	.58	.59	
- vechten als dat nodig is	.60	.58	
- pesten van agenten en suppoosten	.81	.64	
- vechten met supporters van de tegenpartij	.92	.86	
- geen wedstrijd overslaan waarbij een grote kans is op vechten	.96	.88	

Media-gebruik

Alle respondenten lezen de krant en kijken televisie. Ze zijn zware televisiekijkers. Voor het lezen van kranten geldt dat een deel van de respondenten bijna alles leest. Het zijn vooral de ouderen die de meer serieuze artikelen lezen. De groep die de kranten niet uitgebreid leest, maakt voor informatie gebruik van de televisie.

Sportprogramma's en -artikelen worden door vrijwel alle respondenten bekeken en gelezen. Het betreft zowel wedstrijdverslagen als interviews met spelers en trainers. Berichten over voetbalvandalisme behoren daar ook toe. Berichten over gebeurtenissen rondom voetbalwedstrijden worden 'veel' gelezen, terwijl ruim driekwart berichten over overheidsmaatregelen in verband met voetbalvandalisme leest. De respondenten hebben dus een grote belangstelling voor media-informatie over voetbalvandalisme.

Binnen de categorie 'media' wordt de krant als de belangrijkste bron van informatie voor voetbal beschouwd. Hoe groter dat belang, hoe meer wedstrijdverslagen en berichten over gebeurtenissen rondom wedstrijden worden gelezen. De krant is echter niet de enige informatiebron, side-vrienden zijn dat eveneens. Tot de voetbalinformatie die binnen de side wordt uitgewisseld behoren ook mediaberichten over voetbal. Het betreft zowel wedstrijdverslagen als mediaberichten over voetbalvandalisme. Hoe groter het belang van de side-vrienden als informatiebron, hoe meer belangstelling er bestaat voor berichten over gebeurtenissen rondom voetbalwedstrijden en artikelen over maatregelen van overheden tegen voetbalvandalisme.

Ook mediaberichten over supportersgedrag staan op de gespreksagenda binnen een side. Vooral de berichten over meer gewelddadige ge-

dragsvormen komen aan de orde. Het zijn vooral de jongere supporters die gesprekken voeren over de berichtgeving over hun eigen Side. Naarmate meer belang wordt gehecht aan de side-vrienden als informatiebron voor voetbal wordt ook meer gepraat over mediaberichten met voetbalvandalisme als inhoud. Berichten over het gedrag van de eigen side worden vaker aan de orde gesteld dan de media-informatie over het gewelddadige gedrag van andere sides. Toch wordt informatie over het gedrag van andere sides gretig geconsumeerd en besproken. Berichten over het vandalistische gedrag van andere sides worden vaker besproken naarmate meer over voetbalvandalisme wordt gelezen. Uit deze resultaten kan opgemaakt worden dat side-supporters veel belang hechten aan media-informatie over voetbalvandalisme.

Meningen over voetbalvandalisme in de media

Eén van de onderzoeksvragen had betrekking op het oordeel van Siders over de berichtgeving. In verband daarmee werden items opgenomen die beschouwd mogen worden als reële representaties van het vertrouwen dat men heeft in de media. In onderstaande tabel is de schaal weergegeven. De interne consistentie van de schaal (coëfficiënt $H = .71$) is bijzonder hoog.

Tabel 2: Schaal Vertrouwen in de media (dif. = % van de respondenten dat blijkt geeft van vertrouwen).

schaalcoëfficiënt $H = .71$	$N = 44$ dif.	coëf. $H(i)$
– de activiteiten van onze side worden door de kranten juist weergegeven (mee eens)	.07	.83
– als wij iets positiefs doen, lees je daarover niets in de krant (mee oneens)	.14	.78
– onze side wordt in de media alleen negatief beschreven (mee oneens)	.27	.73
– ik vind het wel leuk om met een journalist te praten (mee eens)	.61	.51

Het vertrouwen in de media is bij de meeste Siders bijzonder gering. Slechts 7% van de respondenten vindt dat hun activiteiten juist worden weergegeven, positieve daden komen niet in de krant (86%) en 73% beoordeelt de beschrijvingen als negatief.

De Siders onderschrijven de in het eerste gedeelte beschreven eenzijdige berichtgeving over voetbalsupporters en de nadruk op de gewelddadige kanten en negatieve gevolgen van hun gedrag. Opmerkelijk is dat toch een meerderheid van de respondenten (61%) het op prijs stelt om via een gesprek met een journalist aandacht te krijgen van de media. De mening van supporters over de berichtgeving staat op gespannen voet met de manier waarop ze met voetbalvandalisme-informatie omgaan.

Supporters zijn van mening dat de media eenzijdige informatie over hun gedrag verschaffen, tegelijk is publiciteit belangrijk voor dat gedrag en voor het prestige van hun Side. Onderzoek van Hahn in West-Duitsland en ander, kwalitatief onderzoek (vraaggesprekken) van Van der Brug en Marseille (1987) leidden tot dezelfde bevindingen. Een uitspraak van een F-Sider: 'Als er over Ajax en de F-Side geschreven wordt, vind ik dat wel leuk. Je krijgt toch een gevoel van daar was ik ook bij. Maar datgene dat gezegd wordt is vaak overdreven of niet waar, er zijn dingen die je zelf vaak anders ziet gebeuren.'

De invloed van de media op de reputatie van voetbalvandalen

In het theoretisch gedeelte is ingegaan op de betekenis van de media voor het prestige van voetbalvandalen. Er zijn twee mogelijkheden voor statusverhoging, namelijk doordat men persoonlijk wordt afgebeeld of beschreven, of op een indirecte manier doordat over de Side geschreven wordt waarmee men zich identificeert. In dat laatste geval kan het van belang zijn dat de Side waarmee men zich identificeert uitsteekt boven andere Sides. Het blijkt dat veel waarde wordt gehecht aan de berichten over de eigen side. Ook de meer algemeen gestelde uitspraak 'side-supporters vinden het belangrijk dat er over hun side wordt geschreven in de krant' scoort hoog. De respondenten vinden in meerderheid dat niet alleen zichzelf belang hechten aan presentatie in de media, maar dat het bij andere sides hetzelfde in zijn werk gaat.

Dat de supporters de berichten over de eigen side vergelijken met berichten over andere sides blijkt uit de uitspraak: 'als je regelmatig in de krant leest dat wij de grootste en de sterkste side zijn, geeft me dat een kick'.

De inhoudelijke kwalificatie 'grootste' en 'sterkste' haalt een hoge score.

Ook een vergelijking naar kwantiteit werd gemaakt, zoals blijkt uit de gegevens naar aanleiding van de uitspraak: 'een echte ..-sider vindt het belangrijk dat zijn side vaker in de kranten wordt vermeld dan de andere sides'. Aan mediaberichten waarin reputatie op een meer concrete manier wordt weergegeven (bijvoorbeeld politieomsingeling) wordt door bijna de helft van de respondenten waarde gehecht. Op basis van de reputatie-variabelen is een schaal geconstrueerd (tabel 3). De statements vormen een zeer sterke schaal ($H = .72$).

Tabel 3: *Schaal media-invloed op reputatie*

schaalcoëfficiënt H = .72	N = 47 dif.	coëf. H(i)
– sommige jongens doen er alles aan om in Studio Sport of in de Nieuwe Revu te komen	.45	.59
– het is leuk als iedereen op tv kan zien dat wij in Venlo door politie omsingeld naar het stadion gaan	.49	.66
– een echte ...-sider vindt het belangrijk dat zijn side vaker in de kranten vermeld wordt dan andere sides	.64	.76
– hoe vaker wij de krant halen, hoe mooier dat is	.68	.66
– het is fijn wanneer de ...-side in de krant of op televisie wordt genoemd	.70	.82
– side-supporters vinden het belangrijk dat er over hun side wordt geschreven in de krant	.77	.85

De variabelen die betrekking hebben op media en op reputatie ondersteunen een aantal in de theorie beschreven effecten van voetbalvandalisme-berichtgeving op supporters. Eerst wordt de invloed op reputatie/prestige bevestigd (een F-Sider: 'Een competitie tussen Siders om de krant te halen? Dat zit er wel in. Degene die het meest opvalt, presteert het meest.' en een supporter van FC Den Bosch: 'Het gaat om de publiciteit. Iedereen wil graag in het nieuws komen. Den Haag is er trots op dat ze in de New York Times hebbengestaan, maar dat hebben wij inmiddels ook al, dus het rekord is gebroken.')

Ook de versterking van het gevoel van eigenwaarde wordt door het onderzoek ondersteund. Ter toelichting de scores op een aantal variabelen: *Reputatie*: 'side-supporters vinden het belangrijk dat er over hun side wordt geschreven in de krant'. Dit wordt door 77% van de respondenten beaamd. En ook de uitspraak 'een echte ...-sider vindt het belangrijk dat zijn side vaker in de kranten vermeld wordt dan andere sides'. (64%). *Gevoel van eigenwaarde*: 'het is fijn wanneer de ...-side in de krant of op televisie wordt genoemd'. 70% van de respondenten onderschrijft deze uitspraak.

Het is nauwelijks minder dan opzienbarend van welke betekenis de media zijn voor Siders. Dat geldt zowel voor het beeld dat men heeft van voetbalvandalen in het algemeen als voor de respondenten zelf. Wat te denken van het feit dat de helft van de respondenten het plezierig schijnt te vinden wanneer men omsingeld door de politie naar het stadion wordt gevoerd? Dat duidt er toch in ieder geval op dat velen er geen problemen mee hebben om als voetbalvandaal in de openbaarheid te treden. De schaal media-reputatie correleert significant met de variabele leeftijd (Kendall's Tau C = -.40; $p < .001$). Dat betekent dat het vooral de jongere supporters zijn die belang hechten aan de rol van de media voor het verwerven of uitdragen van de Side-reputatie.

De schaal 'voetbalvandalisme' die de mate representeert waarin men participeert in vandalistisch gedrag blijkt een forse samenhang te vertonen met de schaal 'media-invloed op reputatie' (Kendall's Tau C = .48; $p < .001$). Het zoeken van prestige blijkt een belangrijke motiverende factor te zijn voor participatie in voetbalvandalisme. Een citaat van een F-sider uit een gesprek voor het genoemde kwalitatieve onderzoek illustreert dit: 'Als ze laten zien dat er weer rellen zijn geweest bij Den Haag of zo, dan weten de jongens in Amsterdam ook van 'hier moet ook eens wat gebeuren'. Je voelt het wel als die anderen ineens in het nieuws komen en jijzelf niet. Voor je club, voor je Side. Je wilt de beste zijn, dat zit er wel een beetje in. Ajax is de beste, en ...'

Media – invloed op supportersgedrag

Het prestige dat men kan verwerven door 'heldendaden' welke in de media worden weergegeven, of door het feit dat de Side waarmee men zich identificeert furore maakt kan motiverend zijn voor voetbalvandalisme. Het ligt voor de hand dat wanneer men dergelijk prestige van belang vindt, men geneigd is tot gedrag dat tot dit prestige bijdraagt, dus vandalistisch gedrag. Maar dit is natuurlijk niet helemaal zeker. Om dit te traceren werd een schaal geconstrueerd bestaande uit items die dergelijke gedragstendenzen representeren.

Tabel 4: Schaal Media-invloed op supportersgedrag

schaalcoëfficiënt H = .51	N = 49 dif.	coëf. H(i)
– als ik op tv zie en hoor dat een side ons uitscheldt, word ik woedend en zal ik dat onthouden	.31	.40
– als ik in de krant lees dat de Haagse side de bom heeft uitgevonden, wordt het tijd dat wij onze naam ook weer eens eer aan doen	.49	.52
– als ik in de krant lees dat de side van de club die ons bezoekt vechters zijn, zullen we ze een speciale ontvangst bereiden	.51	.47
– als ik in de krant lees dat er extra veel politie wordt ingezet, maakt dat de komende wedstrijd interessanter	.78	.72

Afzonderlijke variabelen die betrekking hebben op supportersgedrag wijzen op een 'stimulatie-effect': 'als ik in de krant lees dat er extra veel politie wordt ingezet, maakt dat de komende wedstrijd interessanter', vindt 78% van de respondenten en 'als ik in de krant lees dat de side van de club die ons bezoekt vechters zijn, zullen we ze een speciale ontvangst bereiden', onderschrijft 51% van de respondenten. De statements in de schaal en de reacties daarop suggereren dat informatie voorafgaande

aan een wedstrijd motiverend kan zijn voor voetbalvandalisme. Dat blijkt bijvoorbeeld uit reacties op de uitspraak dat supporters die deel uitmaken van een andere Side vechters zijn, of dat een andere Side een bom heeft uitgevonden. Melding maken van extra politie-inzet kan wervend zijn omdat men op grond daarvan verwacht dat er zich interessante verschijnselen zullen voordoen.

Mediaberichten over gewelddadig gedrag vormen een inspiratiebron om soortgelijk gedrag ook te gaan ondernemen (imitatie). 'Het wordt allemaal overtrokken door de pers. Met die bommen en zo. Kijk, als het niet in de krant had gestaan, waren die bommen de keer erna ook niet geplaatst.' en 'Ze (de media, red) laaien de boel veel te hoog op. Tegenwoordig als er een klap valt, dan staat het al in de krant. De mensen zien dat allemaal en die willen dat er wat aan gedaan wordt natuurlijk. Die bom is geplaatst omdat Den Haag juist beroemd is om z'n bommen. Dat roept mekaar op.' (supporters van FC Den Bosch).

In de media beschreven gedrag wordt niet alleen geïmiteerd, het eigen gewelddadige gedrag kan er ook door versterkt worden. Een Bunnik-Sider: 'Ik denk dat het niet altijd goed is, want supporters vinden het prachtig om hun eigen naam in de krant te zien staan of met grote stukken in de Panorama of Nieuwe Revu te komen. Dat is natuurlijk schitterend. Dat doen we volgende week weer, en dan wordt het groter aangepakt, en dan staan we er weer op! Zo wordt er gesproken. Het is iets wat je regelmatig hoort.' Berichten over het gooien van bommen blijken 48% van de respondenten te inspireren om zich op de een of andere wijze gewelddadig te gaan gedragen. De supporters halen vooral inspiratie uit informatie over politie-inzet, terwijl berichten over verbaal geweld de meesten minder beïnvloeden.

Bovenstaande schaal 'media-invloed op supportersgedrag' is hoog gecorreleerd met schaal 'voetbalvandalisme' ($\tau = .48$; $p < .001$). Er is ook een sterk verband tussen schaal 'media-reputatie' en 'media-invloed op gedrag' ($\tau = .26$; $p < .05$). Tevens geldt dat het vooral de jongere supporters zijn die gevoelig zijn voor media-invloed op hun gedrag als voetbalvandaal ($\tau = -.30$; $p < .001$). Ook is er een samenhang met schoolcarrière in termen van problemen met leraren ($\tau = .26$; $p < .05$). Degenen met veel problemen worden het meest geïnspireerd tot vandalistisch gedrag door informatie uit de media.

Conclusies

In het theoretische gedeelte van dit artikel is gesteld dat de media het verschijnsel voetbalvandalisme bestendigen of versterken door invloed op de reputatie en het gedrag van supporters. In dit artikel is buiten beschouwing gebleven dat er naast invloed op supporters ook sprake is van een effect op de publieke opinie en beleidsmakers, -uitvoerders. Het publiek is voor de meningsvorming over voetbalvandalisme grotendeels aangewezen op media-informatie. In de theoretische beschouwingen is aan de orde gesteld dat die informatie eenzijdig en stigmatiserend is. Informatie over voetbalvandalisme zou ontdaan zijn van de maatschappelijke context. Dit laatste wordt bevestigd door een inhoudsanalyse van de berichtgeving over de tragische Heizelaffaire in zeven Nederlandse

en drie Belgische dagbladen. In een periode van zestien dagen verschenen 817 artikelen in de tien dagbladen over de ramp. Een van de bevindingen was dat er nauwelijks aandacht was voor maatschappelijke achtergronden van het verschijnsel. Van stigmatisering bleek echter weinig, hoewel een aantal kwalificaties er niet om liegen (zie inleiding). Het is begrijpelijk dat een gebeurtenis als het Heizeldrama leidt tot een algemeen maatschappelijke verontwaardiging. De berichtgeving erover kan er toe bijdragen dat verontwaardiging leidt tot inadekwaat beleid. Beleidsmakers komen onder druk te staan het verschijnsel te beteugelen. De genomen maatregelen zijn vervolgens gespeend van een visie op de lange termijn.

Hoewel problematische voetbalsupporters vinden dat er op een overdreven en eenzijdige manier informatie over hun activiteiten wordt verschaft door de media, hechten zij aan de media als het gaat om de reputatie of het prestige van de Side waarmee ze zich identificeren. Het prestige dat men verkrijgt blijkt gekoppeld te zijn aan de mate waarin Sides worden beschreven en getoond. Dat dit met name geldt voor de meest problematische supporters blijkt uit het verband tussen participatie in vandalistisch gedrag en het belang van media-informatie over voetbalvandalisme: naarmate supporters meer participeren in vandalistisch gedrag wordt meer belang gehecht aan media-informatie over voetbalvandalisme voor de side-reputatie. Media-invloed geldt niet alleen de reputatie van een Side of individuele supporter. Het onderzoek geeft aanwijzingen dat in de media beschreven vandalistisch gedrag wordt geïmiteerd en versterkt.

Dat er sprake is van media-invloed op gewelddadig supportersgedrag leidt geen twijfel. Een directe of mono-causale invloed van media-informatie over voetbalvandalisme op gewelddadig gedrag van voetbalsupporters is niet met zekerheid te signaleren op basis van het onderzoek. Wel valt eruit op te maken dat de reputatie van individuen of de Side een factor is die de invloed van voetbalvandalisme-berichtgeving op het gedrag mede bepaalt. Dat blijkt uit het verband tussen de betekenis van de media voor de Side-reputatie enerzijds en de media-invloed op het gedrag anderzijds. Naarmate het belang van de media voor de reputatie van de Sides toeneemt, vormt media-informatie over voetbalvandalisme een grotere inspiratiebron.

Literatuur

- Brug, H.H. van der (1986): Voetbalvandalisme. Een speurtocht naar verklarende factoren. Haarlem: De Vrieseborch.
- Brug, H.H. van der & Marseille, M. (1987): Voetbalvandalisme en beleid. Haarlem: De Vrieseborch.
- Colaers, C. & Limbergen, K. (1986): De maatschappelijke en socio-psychologische achtergronden van het voetbalvandalisme. Leuven. Katholieke Universiteit. Faculteit der Rechtsgeleerdheid, Afdeling Strafrecht, Strafvordering en Criminologie.
- Dunning, E., Murphy, P. and Williams, J. (1982): The social roots of football hooliganism & violence, *Leisure Studies*.
- Gawn, J. (1978): Does the press incite hooligans? In: *New Society*, 16 nov. 1978.
- Hahn, E., Pilz, G., Stollenwerk, H. & Weis, K. (z.j.): Gutachten. Darstellung von Gewalt im Sport in den Medien und ihre Auswirkungen. Zonder plaatsnaam. Zonder uitgever.

- Intern verslag van een krantenanalyse nav. de Heizelaffaire. (1985). Vakgroep Communicatiewetenschap. Universiteit van Amsterdam. Amsterdam.
- Marsh, P. (1978). Life and careers on the soccer terraces. In: Ingham, R. e.d. (1978). 'Football hooliganism' – the wider context. London. Interaction Inprint.
- Meijs, J., Willems, R. (1987). Media en Voetbalvandalisme. Doctoraalscriptie. Amsterdam. Universiteit van Amsterdam.
- Pratt, J. & Salter, M. (1984). A fresh look at football hooliganism. In: *Leisure studies* (3), nr. 2, p.p. 201 – 250.
- Sande, J. van der & Wortel, E. (1986). Wat te doen tegen voetbalvandalisme? In: *Intermediair* (9) (1986), p.p. 13 – 18.

Experimentele projecten Voetbalvandalisme en Jeugdwelzijn

R.P. v. Uffelen en A.G. v. Dijk

In this article the development and state of the art of six social preventive experiments that just have been started will be described. The main purpose of these experiments is contributing to reduce the volume and seriousness of Dutch Soccer-hooliganism.

In these experiments (potential) hooligans are no longer isolated by using only repressive methods and measures. Juvenile and youth workers also are trying to cope with these young Soccer-fans. In dialogue with them local (footballclub) activities will be organized. In addition the individual fan who is facing social problems will generally be helped as far as possible by these workers.

The set-up of these experiments is rather flexible than fixed: if necessary, goals can be adjusted during the course of the experiment.

Although these experiments are based on the social control perspective and in most cases also on the social vulnerability hypothesis there is no question of an explicit theoretical model from which the experiments are further developed. It will be evaluated to what extent these perspectives are plausible and useful, taking into account the formulated goals of the six experiments.

1. Aanleiding tot de experimenten

In 1986 versterkte het ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur (hierna WVC genoemd) aan het Bureau Criminaliteitspreventie (hierna BCP genoemd) de opdracht tot het instellen van een onderzoek naar de mogelijkheden om vanuit het jeugdwelzijn een aanpak van voetbalvandalisme te ontwikkelen. Van dit onderzoek is verslag gedaan in het rapport 'Voetbalvandalisme buiten spel' (De Savornin Lohman en Ter Brugge, 1987). Het ministerie van WVC zag voor deze aanpak vanuit het jeugdwelzijn een drievoudige doelstelling weggelegd:

1. Het in samenhang met andere maatregelen terugdringen van ongewenst gedrag van bepaalde groepen supporters;
2. Het verbeteren van de maatschappelijke positie van de 'harde kern' van de voetbalvandalen middels een integraal aanbod van (justitiële) hulpverlening, arbeid, educatie en gestructureerde vrijetijdsbesteding;
3. Het ontwikkelen van modellen en methodieken, die overdraagbaar zijn naar andere lokaties.' (De Savornin Lohman en Ter Brugge, 1987, p. 6-10 en p. 99-101)

Voor dit onderzoek werden 11 gemeenten geselecteerd waar het voetbalvandalisme zich relatief sterk manifesteert en/of waar reeds een draagvlak voor een projekt aanwezig is. De volgende gemeenten werden voor een onderzoek aangewezen: Amsterdam; Utrecht; Rotterdam; Den Haag; Eindhoven; Den Bosch; Deventer; Zwolle; Alkmaar; Groningen en Breda. v.

Het feitelijke onderzoek bestond uit een groot aantal gesprekken, aanvullend met een literatuuronderzoek. Op de eerste plaats werd een gespreksronde gehouden met een aantal landelijke organisaties en instan-

V
1 | ties die direct of indirect te maken hebben met voetbalvandalisme en/of het jeugdwelzijnswerk. Op de tweede plaats zijn in de elf gemeenten gesprekken gevoerd met vertegenwoordigers van een aantal lokale instanties en organisaties.

' Uit het onderzoek 'Voetbalvandalisme buiten spel' kwam naar voren dat het merendeel van de ondervraagden niet verwacht dat op korte termijn een sociaal-preventieve aanpak de techno-preventieve (hogere hekken, camera's, etcetera) en repressieve aanpak van voetbalvandalisme kan vervangen. De meesten vonden het wel de moeite waard de bestaande aanpak aan te vullen met een sociaal-preventieve aanpak. Alhoewel het merendeel van de respondenten hun medewerkingsbereidheid uitspraken voor een sociaal-preventieve aanpak stond hen een bescheidener projekt-doelstelling voor ogen dan de drievoudige doelstelling die het ministerie van WVC voorafgaand aan het onderzoek formuleerde. Volgens de respondenten zouden de experimentele projecten zich moeten richten op:

1. contactlegging met de doelgroep;
2. het bieden van een zinvolle, gestructureerde vrijetijdsbesteding; sportieve en/of vormende activiteiten en
3. (justitiële) hulpverlening (of doorverwijzing).

Volgens het rapport 'Voetbalvandalisme buiten spel' zou het jeugdwelzijnswerk in het kader van deze sociaal-preventieve experimenten haar specifieke deskundigheid en vaardigheid kunnen inbrengen om de contacten met de side-groepering en individuele (kern)leden aan te gaan. Voorts kan zij bij een aantal sidesupporters trachten een stuk eigen verantwoordelijkheid te kweken en een aantal maatschappelijke vaardighe-

7
, 7 | den aan te leren, veronderstellend dat deze de maatschappelijke kwetsbaarheid van vele sidesupporters verminderen en mogelijkkerwijs op (middellange) termijn het gewelddadig gedrag kunnen terugdringen.

Het aankweken van deze verantwoordelijkheid en vaardigheden kan concreet gestalte worden gegeven binnen de door en voor sidesupporters op te zetten (supporters) activiteiten. Voorwaarde is dat de activiteiten nauw aansluiten bij de belevingswereld van de doelgroep. (Van Limbergen, Colaers en Walgrave, 1986, rapport II p. 298-300; De Savornin Lohman en Ter Brugge, 1987, p. 100; en Van Limbergen en Walgrave, 1988, p. 427).

Mede op basis van de bovenstaande onderzoeksresultaten en op basis van een onderzoek dat verricht werd door de Universiteit van Amsterdam (Van der Brug en Marseille, 1987) is een notitie over het ontwikkelen van een actiever en gedifferentieerder supportersbeleid bij de betaalde voetbalorganisaties opgesteld. De band tussen supporters – waaronder ook de fanatieke, potentieel gewelddadige aanhang – en de club dient volgens het Landelijk Overleg Voetbalvandalisme dringend verbeterd te worden. Het gaat daarbij met name om de jeugdige aanhang. Hierbij zouden op uitvoerend niveau zowel de voetbalclubs als het jeugdwelzijnswerk een belangrijke rol kunnen spelen. (Eindrapportage Landelijk Overleg Voetbalvandalisme, juli 1987, deel 2, p. 110-113).

2. Formele eisen aan plan en opzet experimenten

Van de elf onderzochte gemeenten in het kader van het onderzoek 'Voetbalvandalisme buiten spel' werden er acht geselecteerd voor de verdere planontwikkeling van sociaal-preventieve experimenten. In Den Bosch en Deventer waren inmiddels reeds dergelijke experimenten in voorbereiding c.q. opgestart.

V₁ Voorts werd besloten om Breda (NAC) te laten vallen. Weliswaar had de B-side in het verleden een gewelddadige reputatie weten op te bouwen rond de wedstrijden van het eerste elftal van NAC maar sinds deze club in de Eerste Divisie speelde, bleken de problemen flink verminderd te zijn.

Het was de bedoeling dat de acht 'overgebleven' gemeenten in de loop van 1987 plannen zouden indienen voor sociaal-preventieve experimenten, die mede door de ministeries van Justitie en Binnenlandse Zaken gefinancierd zouden worden. De plannen werden in eerste instantie getoetst door een landelijke (begeleidings)commissie waarin naast vertegenwoordigers van de ministeries van Binnenlandse Zaken, Justitie en WVC ook de Vereniging der Nederlandse Gemeenten, de Koninklijke Nederlandse Voetbalbond en BCP vertegenwoordigd waren.

Het ministerie van WVC verleende aan BCP de opdracht om de planvorming bij de acht gemeenten te stimuleren en als neutrale partij te functioneren bij de onderhandelingen tussen de verschillende lokale betrokkenen, te weten: voetbalclub (en in sommige lokaties ook de stadi-ondirectie), gemeente (afdeling algemene zaken en welzijnzaken), jeugdwelzijnswerk, politie en justitie (Openbaar Ministerie).

Om voor rijkssubsidie in aanmerking te kunnen komen moest voldaan zijn aan een aantal formele eisen. De belangrijkste waren:

- Kader experiment: de instemming van het lokale driehoeksoverleg met de voorgestelde sociaal-preventieve aanpak van voetbalvandalisme.
- Actie(s): doelstelling(en), doelgroep(en) en activiteiten dienen zo duidelijk mogelijk omschreven te worden.
- Organisatie/Draagvlak: de meest direct betrokken partijen steunen een sociaal-preventieve aanpak van voetbalvandalisme en zijn bereid taken uit te voeren.
- Financiering: rijk 50%; gemeente en club/sponsor gezamenlijk ook 50%.
- Looptijd: de uiterste einddatum voor de sociaal-preventieve experimenten ligt voor 1 juli 1990.
- Evaluatie: de experimenten dienen zowel tussentijds als na afloop geëvalueerd te worden; enerzijds om de voortgang van de sociaal-preventieve experimenten in de gaten te houden anderzijds dient bepaald te worden of de beoogde effecten worden bereikt.

3. Rijkssubsidie

V₂ De gemeente Groningen en Alkmaar hebben uiteindelijk geen plannen ingediend. In Groningen vond men een sociaal-preventief experiment overbodig, omdat de problematiek de afgelopen paar jaar al beter beheersbaar was geworden. Overigens diende de gemeente Groningen bij

het ministerie van WVC wel een subsidie-aanvraag in voor de bouw van een supportershome in het kader van de regeling: 'jongeren bouwen voor jongeren'.

In Alkmaar konden de betrokken partijen geen overeenstemming bereiken over de invulling van het sociaal-preventieve experiment. Bovendien maakten de financiële zorgen en de onafwendbare degradatie van AZ het nut van een lokaal experiment twijfelachtig.

In de tweede helft van 1987 hebben de gemeenten Utrecht, Rotterdam, Den Haag, Eindhoven, Zwolle en Amsterdam hun plannen voor een sociaal-preventieve aanpak van voetbalvandalisme bij de rijksoverheid ingediend. De eerste drie gemeenten vernamen in februari 1988 dat het rijk de aangevraagde subsidie zou verlenen. Eindhoven, Zwolle en Amsterdam ontvingen in mei 1988 eenzelfde bericht.

4. Theoretisch kader en algemene kenmerken experimenten

Theoretisch kader

De sociaal-preventieve experimenten zijn niet ontwikkeld vanuit een eenduidig en expliciet theoretisch model, maar meer impliciet gebaseerd op een tweetal relevant geachte theoretische perspectieven, namelijk:

- a. het sociale controle perspectief, en
- b. de hypothese van maatschappelijke kwetsbaarheid.

De relevantie van de theoretische perspectieven wordt bepaald door de kenmerken en dynamiek van de doelgroep: sidesupporters kenmerken zich ondermeer door een losse structuur met snel wisselende leden (op-eenvolgende generaties) en zijn zowel in sociaal en geografisch opzicht te typeren als heterogeen en diffuus. Onderzoek onder (potentiële) voetbalvandalen laat verder zien dat er sprake is van een differentiatie en betrokkenheid bij voetbalvandalistisch gedrag. Inschatting van het nut van een sociaal preventieve aanpak van voetbalvandalisme moet mede gebaseerd zijn op kennis van de kenmerken van de lokale sidesupporters. Verondersteld wordt dat voor een deel van de sidesupporters de sociale controletheorie en de hieruit voortvloeiende poging om hen aan de club te binden zin heeft, terwijl voor een ander deel van de sidesupporters ook andere zaken nodig worden geacht. Daarvoor kan de theorie van maatschappelijke kwetsbaarheid aanknopingspunten bieden. De evaluatie van de sociaal-preventieve experimenten zal – voor zover mogelijk – nagaan voor welk deel van de doelgroep de aanpak op basis van de hier besproken theoretische perspectieven zinvol mag worden genoemd.

Onderstaand zal kort worden aangegeven welke consequenties de beide perspectieven hebben voor de invulling van de experimenten.

De 'sociale-controletheorie', zoals deze door Hirschi voor het eerst in een meer toetsbare vorm is geformuleerd, vormt de basis voor een van de hoofdlijnen van het te voeren (bestuurlijk) preventiebeleid namelijk: de binding van de opgroeiende generatie met de maatschappij (gezin, school, werk en recreatie) moet zo veel mogelijk worden versterkt. ('Causes of delinquency' van Hirschi, 1969 en Beleidsnota 'Samenleving en Criminaliteit', 1985, p. 40).

Wat is
snel ??
in ?

Deze theorie oppert het bestaan van sociale verbanden die meer of minder remmend werken op het plegen van delicten of probleemgedrag. Zodra jeugdigen – zo luidt de hypothese – zwakke banden en weinig betrokkenheid hebben met instituties als school, gezin of club, dan worden condities geschapen dat zij zich 'afwijkend' gaan gedragen (Van der Hoeven, 1987, p. 215). Vertaling van dit theoretische perspectief naar een sociaal-preventieve aanpak van voetbalvandalisme betekent een poging om jeugdige voetbalfans op een positieve wijze aan hun favoriete club te binden door een dialoog met hen aan te gaan over het wel en wee van de club en in samenspel met hen allerlei (supporters)activiteiten op te zetten.

Verondersteld wordt dat een grotere integratie van de (jonge) – ook fanatieke en potentieel gewelddadige – supporters in clubactiviteiten het informele toezicht op hun gedrag doet toenemen en een belang kan scheppen in conformering mits door de club op gewelddadig gedrag een sanctie wordt gezet. Bijvoorbeeld: uitgesloten worden van deelname aan supportersactiviteiten of het verbod om het supportershome te bezoeken.

De theorie van *maatschappelijke kwetsbaarheid* vult het sociale controle perspectief in die zin aan, dat gezocht wordt naar een verklaring van de motivatie van potentiële voetbalvandalen. Deze theorie stelt ondermeer dat een sociale laag die onvoldoende prestige kan ontleenen aan school- en/of werkprestaties, en ook het perspectief ontbeert om dit in de toekomst te verwerven, omwille van gebrek aan een zeker zelfwaardergevoel met hun 'peer-group' op zoek gaan naar vormen van compensatie. Sommigen vinden en manifesteren zich als sidesupporter en indien nodig als voetbalvandaal bij hun favoriete voetbalclub. In hun leefwereld is een negatieve identiteit te verkiezen boven geen enkele identiteit. Het zoeken van non-conformiteit in de geweldssfeer heeft te maken met het feit dat een dergelijke gedragsvorm past bij het nagestreefde macho-imago en door de samenleving als schokkend wordt ervaren. Dit deel van de voetbalvandalen zal zich niet storen aan de massale afkeuring van haar gedrag. Hun maatschappelijke kwetsbaarheid maakt dat ze zich veel minder identificeren met dominerende gedragsregels. Dit inzicht berust ondermeer op empirisch onderzoek in België. (Van Limbergen en Walgrave, 1988, p. 418 en 419)

In de sociaal-preventieve experimenten hopen de jongerenwerkers door contactlegging met sidesupporters meer zicht te krijgen op de negatieve contacten die binnen de doelgroep met maatschappelijke instellingen (school, werk, gezin en vrije tijdsverbanden) worden ervaren.

Algemene kenmerken sociaal-preventieve experimenten

– Vanuit het jeugdwelzijnswerk in de betreffende experimentlokaties zal, naast een poging om de jeugdige voetbalsupporters meer bij het wel en wee van hun favoriete voetbalclub te betrekken, getracht worden verbetering te brengen in de (maatschappelijke) contacten, sociale vaardigheden en in sommige gevallen de leefsituatie van hiervoor in aanmerking komende jongeren uit de doelgroep. Voorts zal door het jeugdwelzijnswerk worden nagegaan in hoeverre voor bepaalde (supporters) activi-

teiten zinvol gebruik kan worden gemaakt van bestaande jeugdwelzijnsvoorzieningen.

– Niet alleen preventieve maatregelen die het jeugdwelzijnswerk uitvoert, maar ook bijvoorbeeld preventieve maatregelen die de politie treft, zoals het optimaliseren van de contacten met (problematische) supporters en in sommige lokaties ook de begeleiding van supporters bij uitwedstrijden worden bij de experimenten betrokken. Het is van het grootste belang dat het totale pakket aan maatregelen onderling zoveel mogelijk op elkaar wordt afgestemd.

– Een 'multi-agency approach': alle zes experimenten kennen in beginsel een breed draagvlak door de opzet van een lokale begeleidingscommissie waarin alle direkt betrokken partijen zitting hebben.

– Korte looptijd: de zes experimenten dienen voor 1 juli 1990 geëvalueerd te worden; waarna bekeken wordt op welke wijze men de aanpak van voetbalvandalisme lokaal voortzet.

5. Doelstelling(en) en doelgroep(en)

Doelstelling(en)

De doelstellingen van de zes experimenten omvatten alle dezelfde hoofddoelstelling: het beter beheersbaar maken c.q. verminderen van voetbalvandalisme. Deze hoofddoelstelling trachten de deelnemers aan de zes experimenten te bereiken door middel van het realiseren van een aantal subdoelstellingen. Een belangrijke subdoelstelling is het versterken van de positieve binding van sidesupporters met de club door middel van het organiseren van activiteiten door en voor sidesupporters. Mede op basis van de ervaringen in Utrecht wordt er van uitgegaan dat het principe van kennen en gekend worden sidesupporters zal aanzetten minder te riskeren.

← negatief uitgangspunt. De 'positieve binding' gaat uit van wegnemen motivatie

Doelgroep(en) sociaal-preventieve experimenten

De doelgroep bestaat uit de jeugdige aanhang van de betreffende voetbalclub met speciale aandacht voor de individuele en collectieve uitingen van sidesupporters. Sommige onderzoekers delen de potentiële voetbalvandalen in naar de mate van betrokkenheid bij voetbalvandalistisch gedrag: Van Limbergen en Walgrave delen op basis van hun onderzoek potentiële voetbalvandalen als volgt in: harde kern, 'stagiaires' en gewone adolescenten. Een kleine *harde kern* bestaande uit jonge volwassenen van 18 tot 23 jaar, die reeds in meer vormen van delinquentie betrokken zijn. Zij organiseren en plannen de confrontaties en beschouwen zichzelf als professionele voetbalvandalen. Rondom deze harde kern bevinden zich de '*stagiaires*'. Zij zijn jonger dan de harde kernleden en nog niet delinquent. Zij streven naar lidmaatschap van de harde kern en trachten bij gewelddadige acties met durf de aandacht van de harde kern te trekken. Daar omheen bevindt zich een onbepaald aantal *gewone adolescenten* die, vanwege hun leeftijd, zich aangetrokken voelen door de spanning van de bijna-delinquentie en door de uitdaging van het macho-gedrag. Door hun aanwezigheid krijgen buitenstaanders de indruk

dat voetbalvandalisme massaal gepleegd wordt. Daarnaast bevordert hun aanwezigheid dat gewelddadige acties in anonimiteit gepleegd kunnen worden. Op het moment dat fysieke geweldplegingen dreigen te ont-aarden, trekken de gewone adolescenten zich op de achtergrond terug. (Van Limbergen en Walgrave, 1988, p. 420).

De sociaal-preventieve experimenten zijn met name gericht op de 'gewone adolescenten' en 'stagiaires'.

Uit het onderzoek 'Voetbalvandalisme buiten spel' komt naar voren dat de kennis over lokale sidesupporters over het algemeen beperkt en onvolledig is. De ervaringen van de jongerenwerkers en nader doelgroep-onderzoek zullen moeten uitwijzen welke sidesupporters door de lokale experimenten bereikt moeten worden en op welke wijze dat het beste kan gebeuren.

In Rotterdam is reeds een onderzoek onder sidesupporters gehouden waarin, naast het inventariseren van een aantal achtergrondkenmerken, de wensen van sidesupporters met betrekking tot het onderhouden van contacten met de club (spelers, trainer en bestuur) en de op te zetten (supporters-)activiteiten vastgelegd zijn.

Dit onderzoek onder de sidesupporters van Feyenoord leverde voor de Rotterdamse betrokkenen informatie op over het gedrag en de mening van sidesupporters uit de vakken R en T (N = 106) welke mede richting kan geven aan de op te zetten activiteiten. Vak S bleek nauwelijks vertegenwoordigd op de supportersmiddag waarop de enquêtes zijn gehouden. De belangrijkste resultaten waren:

- De meeste geënquêteerden uit de vakken R en T blijken zeer trouwe Feyenoordsupporters te zijn die iedere thuiswedstrijd en in veel gevallen iedere uitwedstrijd van het eerste elftal bezoeken.

- De meeste intensieve gebruikers van de combikaart blijken zich van de overige ondervraagde supporters te onderscheiden in die zin, dat het percentage jongeren dat rellen rond de wedstrijden positief beoordeelt en aan de rellen deelneemt boven het gemiddelde lag. Vooral vechtpartijen scoren hoog.

- Voorts worden activiteiten en maatregelen die het supporterschap aangenamer maken (eten en drinken in de trein, sportactiviteiten, voetbaltoernooi, ontmoetingen met spelers, trainer en bestuur) door een meerderheid van de ondervraagden positief beoordeeld.

- De vraag of er aparte faciliteiten voor sidesupporters moeten komen roept zeer verschillende reacties op. Over het algemeen staat de 'jonge garde' meer open voor algemene faciliteiten, terwijl de 'oude garde' (10 jaar of meer voetbalbezoek) een lichte voorkeur heeft voor aparte faciliteiten voor sidesupporters.

- Het instellen van supportersbegeleiding bij uit- en thuiswedstrijden bleek een omstreden onderwerp. Jonge (tot 20 jaar) en oudere supporters (26 jaar en ouder) stellen begeleiding meer op prijs dan de midden-groep van 20-25 jarigen. (De Savornin Lohman en Van Uffelen, 1987, p. 16 en 17).

Binnenkort zal ook in Amsterdam, Den Haag en Eindhoven een dergelijk sidesupportersonderzoek plaatsvinden. In Zwolle is het sidesupporterschap bij PEC grotendeels nog buurtgebonden. Het Zwolse rand-groepjongerenwerk en de gemeentepolitie kennen de meeste leden van

de doelgroep. In Utrecht werkt men vanuit de politiegegevens over de doelgroep aan een actiever en gedifferentieerder supportersbeleid bij de FC Utrecht.

6. Supporterscoördinatoren en lokale accenten

Aanstelling functionarissen

Om de subdoelstellingen te realiseren zijn in de zes lokaties functionarissen aangesteld. In Rotterdam spreekt men over supporterswerkers; in Utrecht wordt deze functionaris aangeduid als supporterscoördinator, terwijl in Amsterdam gesproken wordt over brugfunctionarissen. Gemakshalve houden wij de term supporterscoördinatoren aan. Deze functionarissen hebben tot taak om:

- a. De contacten met sidesupporters te leggen en te onderhouden;
- b. Het (mede) organiseren van (supporters) activiteiten;
- c. Waar mogelijk het gebruik van bestaande jeugdwelzijnsvoorzieningen door de sidesupporters te stimuleren.

Lokale accenten

Naast overeenkomsten verschillen de experimenten in accent en reikwijdte. In *Utrecht* ligt de nadruk heel duidelijk op een pakket van preventieve en repressieve activiteiten. De politie heeft hier al heel lang een initiërende rol. In het Utrechtse plan staan naast supportersbegeleiding door een vast team van politiemensen bij uit- en thuiswedstrijden van het eerste elftal, een kwaliteitsverbetering van het suppoostenbestand bij de FC Utrecht en allerlei supportersactiviteiten centraal. De supporterscoördinator voert voorts gesprekken met Utrechtse buurt- en jongerencentra om te bezien in hoeverre de doelgroep zinvol gebruik kan maken van het bestaande jeugdwelzijnsaanbod. Op dit moment verzamelen de Utrechtse sidesupporters zich reeds bij uitwedstrijden van het eerste elftal in het buurthuis de Daalse Dijk.

In *Rotterdam* heeft men gekozen voor een bescheiden en gefaseerde aanpak waarbij de dialoog met potentieel gewelddadige supporters en andere betrokkenen centraal staat. (Op den duur wil men – zo blijkt uit het werkplan – ook met de media gaan discussiëren) Daarnaast wil de betrokken jeugdwelzijnswerker de zelforganisatie van de doelgroep vanuit het supportershome bevorderen; Buro Halt speelt hier een initiërende rol.

In *Den Haag* is besloten voor de sidesupporters een supportershome onder de Noordtribune te bouwen. Naast allerlei supportersactiviteiten wordt een coachesproject opgezet (Berger en Slot, 1987, p. 67-77), waarvoor begin 1989 een aantal daarvoor in aanmerking komende sidesupporters zal worden geselecteerd. Het Paedologisch Instituut uit Amsterdam begeleidt dit project. Doel van de coaching is ondermeer het gedrag van de geselecteerde sidesupporters in positieve zin trachten te beïnvloeden door het aanleren van sociale vaardigheden.

Evenals in Rotterdam is in *Eindhoven* en *Amsterdam* sprake van een voorzichtige en gefaseerde aanpak; eerst contactleggen met de doelgroep en inventariseren wat er onder de sidesupporters leeft.

In *Eindhoven* is het contact met en de kennis over de huidige generatie sidesupporters van PSV grotendeels gebaseerd op de specifieke contacten die de politie en de veiligheidscoördinator van de club met sidesupporters hebben. Naast de informatie die voortvloeit uit de contacten die de supporterscoördinatoren onderhouden met de doelgroep, zal het sidesupportersonderzoek mede bepalen welke supportersactiviteiten zullen worden opgezet. Momenteel denkt men naast overlevings- en entertainmentactiviteiten aan diverse sportactiviteiten, waarbij gebruik zal worden gemaakt van bestaande accommodaties in Eindhoven.

In *Amsterdam* speelt het probleem dat de F-side negatief heeft gereageerd op perspublicaties over het opzetten van een sociaal-preventief experiment voor sidesupporters van Ajax. Ook hier wil men na de contactlegging via sportactiviteiten proberen de F-sidesupporters op een positieve manier aan de club te binden.

In *Zwolle* is, in tegenstelling tot landelijk georiënteerde voetbalclubs als Ajax, Feyenoord en PSV, het supporterschap grotendeels nog buurtgebonden. Hier zal de methodiek van het randgroepjongerenwerk ingezet worden om in de woonbuurt en in het P.E.C.-stadion diverse activiteiten op te zetten. Het gaat daarbij om meer dan alleen supportersactiviteiten, maar ook om bijvoorbeeld leer/werkprojecten.

7. Evaluatie van de experimenten

Het evaluatieonderzoek zal uitgevoerd worden door de Stichting Het Persinstituut van de Universiteit van Amsterdam en BCP. De universitaire onderzoekers zullen de effectevaluatie uitvoeren. Er zal ondermeer worden nagegaan in hoeverre de hoofddoelstelling van de zes experimenten wordt gerealiseerd. Hiertoe zal Het Persinstituut in oktober en november 1988 in alle lokaties een voormeting en begin 1990 een naming houden. BCP zal de procesevaluatie uitvoeren. Hiervoor zal naast interviews met de betrokken partijen gebruik worden gemaakt van een door de supporterscoördinatoren bij te houden logboek. Hierin zullen zij enerzijds aangeven welke contacten zij onderhouden en welke activiteiten door hen zijn opgezet; anderzijds zullen zij in het logboek ook alerhande knelpunten opsommen en suggesties voor mogelijke oplossingen doen. De tussentijdse procesevaluatie kan gebruikt worden om doelstellingen van de experimenten bij te stellen. In de eerste helft van 1989 zal er een integrale interimrapportage van Het Persinstituut en BCP verschijnen die betrekking heeft op de voormeting in het kader van de effectevaluatie en de voortgang van de experimenten. In 1990 zal de totale eindrapportage gereed komen.

8. Stand van zaken medio oktober 1988: eerste resultaten, knelpunten en wensen

Supportershomes

In december 1987 is net buiten het stadion voor de sidesupporters van Feyenoord een supportershome geopend. Voor de Haagse sidesupporters is in september 1988 de eerste steenlegging voor hun home onder de Noordtribune gerealiseerd. De sidesupporters van Ajax en Utrecht hadden reeds voor de aanvang van de sociaal-preventieve experimenten een eigen home. In Eindhoven en Zwolle zal men voor de activiteiten in het kader van het experiment gebruik kunnen maken van de bestaande accommodaties voor supporters.

Werkplannen

Tussen 1 maart en 1 oktober 1988 zijn in alle zes lokaties supporterscoördinatoren aangesteld. In Utrecht, Rotterdam en Eindhoven zijn inmiddels door deze coördinatoren conceptwerkplannen gemaakt die voor goedkeuring aan de lokale begeleidingscommissies zullen worden voorgelegd.

Voorts hebben zij reeds activiteiten voor sidesupporters georganiseerd. Ter illustratie de volgende voorbeelden:

– Na de eerste officiële contacten tussen Rotterdamse sidesupporters en het bestuur en spelers van het eerste elftal van Feyenoord in augustus 1987 en de opening van hun supportershome in december van datzelfde jaar is het schilderen, de inrichting en de barexploitatie van dit home – onder supervisie van een van de aangestelde supporterscoördinatoren – in handen gegeven van sidesupporters. Met opzet is er in Rotterdam voor gekozen de sidesupporters eigen verantwoordelijkheden te geven (Bunschoten, 1988, p. 429-433).

– In Utrecht heeft de supporterscoördinator samen met een deel van de Utrechtse sidesupporters het Europese voetbalkampioenschap in West Duitsland bijgewoond. Voorts wil deze functionaris met sidesupporters van FC Utrecht de interland West Duitsland-Nederland (op 19 oktober 1988) gaan bezoeken.

– In diverse lokaties zijn er naast het normale bezoek van de uit- en thuiswedstrijden van het eerste elftal van de betreffende voetbalclub voor en door sidesupporters voetbalwedstrijden georganiseerd (zogenaamde voorwedstrijden tegen bijvoorbeeld de plaatselijke politie of andere sidesupporters). Daarnaast zijn kaartmiddagen en -avonden in het betreffende home georganiseerd.

Samenwerkingsovereenkomsten

Na de planontwikkelingsfase lijkt de sfeer voor lokaal overleg en lokale samenwerking verbeterd. Het wantrouwen overheerst niet meer. Er zijn lokale begeleidingscommissies in het leven geroepen. Niettemin moet men waakzaam blijven dat het brede draagvlak behouden blijft en de lokaal betrokkenen aan het lokale overleg deel blijven nemen om op de

hoogte te blijven van hetgeen de ander onderneemt aan preventieve en repressieve maatregelen die het sociaal-preventieve experiment raken. Inmiddels zijn in Utrecht, Den Haag, Eindhoven en Amsterdam samenwerkingsovereenkomsten in voorbereiding waarin de taken van de diverse lokaal betrokkenen worden vastgelegd. Voorts wordt de detachering bij de club van de aangestelde supporterscoördinator hierin geregeld of zoals in Utrecht het geval is in een aparte detacheringsovereenkomst vastgelegd.

Landelijke begeleiding

Er is een begin gemaakt met de landelijke ondersteuning die ondermeer in de informatieve sfeer ligt. Er is een nieuwsbrief voor alle direct en indirect betrokkenen bij de sociaal-preventieve experimenten in de maak. Daarnaast wordt gedacht aan het organiseren van kwartaalbijeenkomsten voor de aangestelde supporterscoördinatoren om ervaringen uit te wisselen en overleg te voeren over de opzet van gemeenschappelijke (supporters-)activiteiten en de aanpak van (coördinatoren-)problemen.

Knelpunten

– In Eindhoven, Amsterdam en Zwolle is relatief veel tijd gaan zitten in het overleg en de besluitvorming over de planontwikkeling. Gelet op de totale looptijd van de sociaal-preventieve experimenten kan de uitvoering van het actieplan in deze lokaties binnen de daarvoor gestelde termijn in het gedrang komen.

– In de plannen wordt aangegeven dat de supporterscoördinatoren werkbegeleiding krijgen vanuit het lokale jeugdwelzijnswerk. Deze begeleiding is in een aantal lokaties nog niet optimaal.

– Tot nu toe is in de lokale begeleidingscommissies de bewaking van het budget voor het sociaal-preventieve experiment niet aan de orde geweest. Toch is het nuttig bij benadering vast te stellen welke eenmalige en continue uitgaven een dergelijk experiment met zich meebrengt. Niet in het minst vanwege de beslissing om na medio 1990 het experimenteel project al dan niet voort te zetten.

– De inbedding van de sociaal-preventieve experimenten in een algemeen en gedifferentieerd supportersbeleid bij de betaalde voetbalorganisaties is nog geen serieus aandachtspunt voor de besturen van de betrokken clubs. De ontwikkeling van een generaal en gedifferentieerd supportersbeleid staat derhalve nog in de kinderschoenen. Ondanks een schrijven van de KNVB waarin de clubs werd verzocht voor 1 augustus 1988 supportersbeleidsplannen in te dienen zijn er door de clubs nog nauwelijks concrete stappen gezet.

De KNVB wil in november van dit jaar een bijeenkomst van supporterscoördinatoren en veiligheidscoördinatoren in Zeist organiseren. De aangestelde supporterscoördinatoren zien graag dat de KNVB op korte termijn stimuleert dat er een landelijk contactpersoon komt die naast redactionele ondersteuning bij het schrijven van de generale supportersbeleidsplannen, coördineert, informeert en bemiddelt bij conflicten die zich voor kunnen doen bij het uitvoeren van supportersactiviteiten in het

kader van de sociaal-preventieve experimenten. Daarbij wijzen ze erop dat de functie van supporterscoördinatoren nog geen duidelijke status heeft en tot (uitvoerings) problemen leidt in niet experimentele gemeenten met betaald voetbal.

9. Verwachtingen

De betrokkenen dienen niet meer te verwachten dan ze er gezamenlijk bereid zijn in te stoppen. Ook hier geldt dat de minst bereidwillige en minst daadkrachtige betrokken partij van grote invloed is op de mate waarin de experimenten erin slagen succes te boeken met betrekking tot de gestelde doelen. De evaluatie zal moeten uitwijzen of elke betrokkene zijn of haar verantwoordelijkheid in deze heeft opgepakt.

Er bestaan op lokaal niveau verschillen in verwachtingen met betrekking tot de uitkomsten van deze experimenten. Dit vloeit ondermeer voort uit het gehanteerde perspectief en de daarmee gepaard gaande belangenoriëntatie van de verschillende partijen. De betrokken voetbalclubs en politiefunctionarissen zijn met name geïnteresseerd in de vraag of de sociaal-preventieve experimenten bijdragen aan de beheersing c.q. vermindering van het probleem voetbalvandalisme.

Het jeugdwelzijnswerk richt zich zoals gezegd veel meer op:

- De dialoog met sidesupporters en de (positieve) binding van de fanatieke aanhang aan de voetbalclub en waar nodig op

- Het verbeteren van maatschappelijke contacten, sociale vaardigheden en in sommige gevallen het verbeteren van de leefsituatie van jongeren binnen de doelgroep.

Voor het jeugdwelzijnswerk vormt de bijdrage van hun inspanningen aan een betere beheersing van voetbalvandalisme een afgeleide doelstelling en komt derhalve op de tweede plaats. Toch wordt verwacht dat jongerenwerkers onder bepaalde voorwaarden deze bijdrage kunnen leveren. Ondermeer door een normstellende houding, welke nog nader gepreciseerd moet worden (lezenswaardig in dit verband is: Te Poel, 1986, p. 202-205). In het kader van de hoofddoelstelling van deze experimenten en stoelend op eerdere ervaringen van de plaatselijke politie in ondermeer Groningen en Eindhoven dient voorkomen te worden dat de jongerenwerkers zich teveel identificeren met hun doelgroep waardoor hun bijdrage aan de vermindering van voetbalvandalisme in gevaar zou kunnen komen. Voorts lijkt het raadzaam dat de aangestelde jongerenwerkers bij het opzetten van sportactiviteiten rekening houden met de huidige discussie over de rol van de sport bij een preventieve aanpak van veelvoorkomende criminaliteit. Deze rol van de sport is niet eenduidig positief. Verondersteld wordt dat bepaalde sporten gewelddadig gedrag in de hand kunnen werken. (Lees in het kader van deze discussie ondermeer: Van Dijk, 1987; Kruissink 1988, p. 66-85 en Van der Gugten, 1988, p. 86-112)

Tenslotte

Het is belangrijk de verschillende oriëntaties en daaruit voortvloeiende verwachtingen met betrekking tot de uitkomsten van de experimenten te onderkennen. Voor het slagen van de experimenten is het essentieel dat de betrokken partijen deze verschillende verwachtingen niet als tegen-gestelde belangen opvatten maar inzien dat het verbeteren van de positie van sidesupporters en het verminderen van voetbalvandalisme hand in hand kunnen gaan. Alleen dan bestaat de kans dat ook na 1990 door beleidsmakers op de ingeslagen weg zal worden voortgegaan.

Literatuur

- Beleidsplan 'Samenleving en criminaliteit' Ministerie van Justitie, 1985.
- Berger, M. en W. Slot: Het Coachesproject – Begeleiding van jongeren door vrijwilligers, in: Jeugd en Samenleving, februari 1987, 67-77.
- Brug, H.H. van der en M. Marseille: Voetbalvandalisme en beleid. Een onderzoek naar de mogelijkheden en onmogelijkheden om het voetbalvandalisme te bestrijden, Uitg. De Vrieseborgh, Haarlem, 1987.
- Bunschoten, W.: Rotterdam kiest voor dialoog in aanpak supportersgeweld – project ter bestrijding van voetbalvandalisme, in: Tijdschrift voor Jeugdhulpverlening, jrg. 16 nr. 8/9 1988, p. 429-433.
- Dijk, J.J.M. van: De rol van sportbeoefening bij de preventie van criminaliteit – Inleiding voor de Werkconferentie 1987 Sport, agressie en vandalisme: bestrijdend? bevorderend? 19 februari 1987. Werkconferentie werd gehouden te Noordwijk aan Zee en georganiseerd door de Landelijke Contactraad; Min.v.Justitie: WODC, Den Haag, 1987.
- Gugten, M. van der: De sport als aangrijpingspunt voor criminaliteitspreventie, in: Justitiële Verkenningen, jrg. 14, nr. 5, 1988, 86-112.
- Hirschi, T.: Causes of delinquency, University of California Press, Berkeley 1969.
- Hoeven, E. van der: Maatschappelijke bindingen van jongeren en 'veelvoorkomende criminaliteit': het bereik van de sociale-controletheorie, in: Tijdschrift voor Criminologie, 1987, nr. 6, 215-243.
- Kruissink, M.: Van padvinderij tot pretpark, van vechtsport tot volleybal, in: Justitiële Verkenningen, jrg. 14, nr. 5, 1988, 66-85.
- Landelijk Overleg Voetbalvandalisme, 'Bestrijding Voetbalvandalisme: Een zaak van teamwork' 2 delen; deel 2: Notitie.
- Supportersbeleid, VNG, 's Gravenhage, 1987: p. 110-113.
- Limbergen, K. van, C. Colaers en L. Walgrave: De maatschappelijke en socio-psychologische achtergronden van het voetbalvandalisme. In opdracht van het Ministerie van Binnenlandse Zaken; rapport II, 298-300, Katholieke Universiteit Leuven, 1987;
- Limbergen, K. van en L. Walgrave, Voetbalgeweld berust op maatschappelijke kwetsbaarheid, in: Tijdschrift voor Jeugdhulpverlening, jrg. 16 nr. 8/9 1988 p. 418-428 en m.n. p.427.
- Poel, Y., te: Het jongerenwerk als pedagogische praktijk: terug naar de jaren vijftig? In: Jeugd Onderzocht onder redactie van M. du Bois-Reymond, J. Hazelkamp en M. Matthijssen, Uitg. Giordano Bruno, Amersfoort, 1986, p. 193-209.
- Savornin Lohman, P.M. de en F.H. ter Bruggen: Voetbalvandalisme buiten spel: onderzoek naar de mogelijkheden van een jeugdwelzijnsbenadering van voetbalvandalisme, onderzoeksrapport van het ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur – uitgevoerd door Bureau Criminaliteitspreventie te Amsterdam – Staatsuitgeverij, 's Gravenhage 1987, p. 6-10 alsmede p. 99-101.
- Savornin Lohman, P.M. de en R.P. van Uffelen: Verslag enquête onder Feyenoordsupporters, Bureau Criminaliteitspreventie, Amsterdam, augustus 1987., p. 16 en 17.

Het beleid van justitie inzake voetbalvandalisme

Bert Berghuis en Paul Linckens

In 1983 a policy towards football-hooliganism was formulated by the heads of the prosecution office, adjustment followed in 1986. Central issues in this policy are: the primary responsibility in preventing hooliganism lies with the football-organizations and with local authorities; only when the coordinated preventive effort fails, repression can provide an adequate supplement.

Adequate repressive measures are a) a not too tolerant policy of arresting hooligans, especially aimed at the 'hard core' of hooligans, and b) a fast and clear policy of sanctioning, with special attention to the obligation of paying damages by the offender and the possibility to deny access to football-matches for a period of time.

A study of all cases of football-hooliganism in 1987 shows that in fact partly the propagated repressive measures are realized, partly not or at least not fully. The main results are: – problems exist in arresting troublemakers and in gathering enough proof to make a successful prosecution possible (cause is the context of massality of the crimes committed); – more than in average crime-cases a clear sanction follows the crime, much use is made of the denial of access to football-matches, less of the enforcement of paying damages; – only in a minority of cases the sanctioning follows the crime fast.

1. Intro

Sinds het uitkomen van de regeringsnota Samenleving en Criminaliteit in 1985 is het toverwoord 'geïntegreerde aanpak'. Criminaliteit, in het bijzonder de 'kleine', kan slechts vruchtbaar bedwongen worden wanneer het lokaal bestuur haar verantwoordelijkheid (weer) neemt, in samenhang met justitiële maatregelen. Bij voetbalvandalisme wordt vanuit dit perspectief vooral druk uitgeoefend op de organisaties van betaald voetbal: de betaald voetbal-clubs en de KNVB. Vanuit die hoek wordt evenwel betoogd dat voetbalvandalisme een uitingsvorm is van een algemeen maatschappelijk probleem. Daarom zou het onjuist zijn de verantwoordelijkheid en de last van het bestrijden van het voetbalvandalisme te zeer bij de voetbalorganisaties te leggen.

Er lijkt soms sprake van een zwarte-pietenspel, waarbij van de ene kant wordt gemeend dat 'de clubs nou eindelijk iets constructiefs moeten doen' (supportersbeleid, passensysteem) en van de andere dat 'justitie niks doet'.

In dit artikel willen we nader aanduiden wat justitie wel of niet doet, aan de hand van de uitkomsten van een onderzoek naar de afloop van concrete strafzaken.

Allereerst evenwel een korte schets van de oogmerken van justitie ten aanzien van voetbalvandalisme. Daarbij wordt niet volledigheid nagestreefd – met name zal worden ingegaan op de als wenselijk beoordeelde wijze van afdoening.

2. Schets van het justitiële beleid

1983: eerste aandachtspunten van het beleid

In 1983 werden voor het eerst 'aandachtspunten van de justitiële en politieke beleidsvorming' geformuleerd, in een brief van de vergadering van Procureurs-Generaal (PPGG) aan de Hoofdofficieren van Justitie. Centrale gedachte is dat afstemming van politieke en justitiële maatregelen met die van het lokale bestuur, clubs, KNVB, stadionexploitanten en vervoersmaatschappijen geboden is. Ten behoeve van de nodig geachte coördinatie zijn overlegvormen een noodzakelijk middel; dienstig wordt het geacht dat op ieder arrondissementsparket een Officier van Justitie als vast 'aanspreekpunt en beleidscoördinator' fungeert. Naast een vrijblijvende opsomming van denkbare preventieve maatregelen, die doorgaans niet tot het beleidsterrein van het openbaar ministerie behoren, worden aanbevelingen geformuleerd voor repressieve maatregelen:

- het voeren van een op de lokale situatie afgestemd aanhoudingsbeleid door de politie, met name gericht tegen de 'harde kern' van de groepen vanden - een stringént aanhoudingsbeleid wordt niet aanbevolen doch kan worden 'overwogen';
- het toepassen van snelrecht bij meer ernstige vormen van gewelddadigheden, 'terwijl overigens - uit het oogpunt van generale preventie - versnelde afdoening ter zitting aanbeveling verdient';
- bij het vorderen van een (deels) voorwaardelijke vrijheidsstraf 'de rechter voor te stellen als bijkomende voorwaarde op te nemen het verbod op het bezoeken van een aantal wedstrijden', tevens om bij de strafvordering aandacht te besteden aan schadevergoeding.

Het rondschrjven van 1983 kenmerkt zich door een voorzichtige toon: er worden geen richtlijnen gegeven, doch veeleer wordt een aantal mogelijkheden in overweging gegeven. Deze voorzichtige opstelling lijkt ook logisch, vanuit de gedachte dat het primaat ligt op lokaal niveau: de politieke en justitiële maatregelen moeten passen in het plaatselijk overeengekomen beleid. Dit zal in de praktijk leiden tot verschillen in aanpak. De aanbevelingen van de PPGG moeten dan ook vooral gezien worden als een algemene aanduiding van maatregelen waarvan juist op het terrein van voetbalvandalisme gunstige uitwerking verwacht wordt: snelrecht, bezoekverboden, schadevergoedingsverplichtingen.

1986: evaluatie

Ruim twee jaar na de circulaire is deze onderworpen aan een evaluatie. Daartoe zijn de punten van de circulaire van 1983 besproken in het overleg van de 'voetbalofficieren van justitie' - de Officieren van Justitie (OvJ's) die op de arrondissementsparketten als aanspreekpunten en coördinatoren fungeren. Deze OvJ's zijn voorts geënquêteerd over dezelfde materie, resulterend in een verslag dat uitkwam in december 1986 (Berghuis, 1986). Op de hierboven genoemde aandachtspunten uit de circulaire van 1983 kan uit dat verslag het volgende worden gedestilleerd. Uit het feit dat in ieder arrondissement een 'voetbal-OvJ' geënquêteerd kon worden (behalve in Middelburg, in welk arrondissement geen be-

taald voetbal bestaat), kan worden afgeleid dat deze aanbeveling van 1983 door heeft gewerkt. Dit geldt, volgens deze OvJ's, ook de geuite behoefte aan overleg tussen de bij het tegengaan van voetbalvandalisme betrokken partijen – in de jaren zijn kanalen gegraven die zinvolle afstemming van maatregelen op elkaar mogelijk maakt (dat wil uiteraard niet zeggen dat iedereen altijd tevreden is over de aard van die maatregelen). De infrastructuur voor het geïntegreerd aanpakken van voetbalvandalisme op lokaal niveau is dus aanwezig.

Er bestaat scepsis of het lukt om vooral die vandalen aan te pakken, die tot de harde kern zijn te rekenen. Zo al kan worden gesproken van een 'hardekern', zou het bijzonder moeilijk zijn juist die aan te houden. Hierbij geldt dat ongeregelde heden zich afspelen in situaties waar (grote) groepen supporters bij zijn betrokken. Het is dan moeilijk aanstichters van meelopers te onderscheiden.

In het aanhoudingsbeleid is er lokaal verschil in aanpak tussen rekkelijken en preciezen. De preciezen hanteren geen tolerantiegrens: getracht wordt alle plegers van strafbare feiten, ook als het gedrag in kwestie als zodanig niet ernstig is, aan te houden. Dit uitgangspunt wordt gehanteerd vanuit de gedachte dat de supporters zo duidelijk wordt gemaakt dat ze kansloos zijn. Hierbij past een ferme en uitdrukkelijke aanwezigheid van de politie (ME) bij risicowedstrijden. De rekkelijken opteren daarentegen voor een 'low-key'-benadering, waarin tegen feiten met een geringe ernst, waarbij geen sprake is van daadwerkelijke openlijke geweldpleging tegen personen of goederen, wapengebruik of racistische uitingen, met enige tolerantie wordt opgetreden. Hierdoor poogt men de sfeer ontspannen te houden en niet al van tevoren door dreiging met een grote (ME-)macht escalatie op te roepen.

Ten aanzien van het vervolgingsbeleid en strafvorderingsbeleid zijn de trefwoorden uit de circulaire van 1983: snelrecht, bezoekverboden en schadevergoeding.

Snelrecht wordt, volgens de OvJ's in de enquête, met name toegepast bij risicowedstrijden: dan wordt direct, in het stadion of het politiebureau, beslist omtrent het aanbieden van een transactie, in verzekeringstelling, heen zending met een dagvaarding (zitting volgt dan binnen enkele weken). Er blijkt enige discrepantie te bestaan in de gevallen waarbij snelrecht wordt toegepast: soms betreft dat de gevallen waarin geen voorlopige hechtenis wordt toegepast (deze vormt als zodanig reeds een snelle reactie, omdat vrijheidsstraf in de rede ligt is de noodzaak van rapportage en voorbereidingstijd van de verdediging uitdrukkelijk aanwezig), soms zijn dat juist de als ernstig beoordeelde feiten, waarvoor bewaring wordt gevorderd.

Het aanbieden van een transactie ter plekke wordt verschillend beoordeeld: van afwijzend tot positief. De afwijzende opstelling wordt gevoed vanuit de argumenten dat het ongelijkheid in behandeling bevordert tussen degene met geld en die zonder geld op zak, de bereidheid tot transactie bij de verdachten niet hoog moet worden geschat, dat het een te lichte sanctie is (lage transactiebedragen omdat verdachte doorgaans niet veel geld op zak heeft, verdachte wordt het terecht staan bespaard). Andere OvJ's hebben goede ervaringen met het aanbieden van een transactie ter plekke: de transactie wordt veelal betaald, het aanbieden

van een transactie te zamen met een verbod tot het bezoeken van de volgende wedstrijd wordt effectief beoordeeld.

De meeste OvJ's vorderen, als een bijzondere voorwaarde bij een voorwaardelijke straf, een verbod tot het bijwonen van voetbalwedstrijden. Vooral reserveert men deze sanctie voor ernstige gevallen, teneinde de werklast van de politie (waar de vandaal zich moet melden ten tijde van de wedstrijd) niet te groot te maken en ook om de maatregel door te veelvuldige toepassing niet bot te maken.

De mogelijkheid van schadevergoeding blijkt naar opgaaf van de OvJ's in 1986 slechts op enkele plaatsen meer dan incidenteel te worden aangegrepen – veelal ziet men vele beren op de weg naar een goede schaderegeling.

1986: nieuwe circulaire

Op grond van de verrichte evaluatie zonden de PPGG in september 1986 een nieuw rondschriven aan de Hoofdofficieren van Justitie.

Sterker dan in de circulaire van 1983 wordt de primaire verantwoordelijkheid voor de handhaving van de orde, rust en veiligheid in en rond het stadion gelegd bij de organisaties van het betaald voetbal. Preventie staat voorop; alleen wanneer preventieve maatregelen falen, dient daadwerkelijk justitieel te worden opgetreden.

Vastgehouden wordt aan het uitgangspunt van het lokaal beleid – neergelegd in een politieel beleidsplan of draaiboek, waarin het politieel-justitieel beleid is geformuleerd.

Nieuw element is het CIV, als centraal informatiepunt op het stuk van voetbalvandalisme. Daaronder valt ook gegevensverzameling over personen, gevoed door de politie (omtrent aanhoudingen) en door het OM (omtrent afdoeningen). Bijzondere uitwerking is dat het Openbaar Ministerie onder bepaalde voorwaarden aan de KNVB gegevens over personen verstrekt met het oog op door de KNVB te treffen civielrechtelijke maatregelen (uitsluiting stadionbezoek) (zie de circulaire van de minister van justitie dd. 30 juli 1986). In de periode tot medio 1988 zijn ongeveer 200 van deze meldingen aan de KNVB gedaan.

De keuze voor lokale invulling van beleid impliceert dat verschillen van plaats tot plaats worden geaccepteerd. Zo wordt niet gekozen voor een meer precies of meer rekkelijk aanhoudingsbeleid. Wel menen de PPGG dat men er goed aan zou doen zich niet bij voorbaat te verplichten tot enige justitiële tolerantie van betekenis. 'Het beleid dient erop gericht te zijn, dat een ieder wordt aangehouden en gevebaliseerd die – gezien de gemaakte beleidsafspraken en de gegeven situatie – strafbare feiten van voldoende importantie pleegt.' Daartoe worden in het bijzonder gerekend uitingen van beledigende of discriminerende aard.

Teneinde beter dan tot dusver de 'harde kern' van voetbalvandalen aan te kunnen pakken, wordt gesuggereerd meer van directe politie-observatie gebruik te maken (evt. met gebruik van film- of video-apparatuur) en zonodig met 'bijzondere aanhoudingseenheden' te werken.

Ten aanzien van het vervolgingsbeleid wordt gekozen voor snelle afdoening. Dit impliceert aanwezigheid ter plekke van de OvJ bij risicowedstrijden. Lichtere vergrijpen lenen zich voor directe afdoening door mid-

del van een politie- of OM-transactie. Ernstige delicten, met name geweldsdadigheden, komen in aanmerking voor een snelrechtprocedure, al dan niet met toepassing van voorlopige hechtenis. 'In elk geval verdient het aanbeveling de verdachte niet te laten vertrekken alvorens ... de dagvaarding aan hem kan worden uitgereikt.' Zowel een snelle berechting als een snelle tenuitvoerlegging van opgelegde straffen 'dient steeds met kracht te worden bevorderd'. Deze benadering kan ook worden gevolgd bij strafrechtelijk minderjarigen waarvoor gestipuleerd wordt dat deze, wanneer ze in groepsverband elders dan in het arrondissement van woonplaats misdrijven plegen, in beginsel in het arrondissement van plegen dienen te worden berecht (zie Modelbrief PPGG aan Hoofdofficieren van Justitie, 25 maart 1986).

Over het strafvorderingsbeleid: de PPGG zien geen klemmende reden een bijzonder beleid te formuleren ten aanzien van voetbalvandalisme. Wel wordt nog eens aanbevolen vooral de mogelijkheid van bezoeksverboden en schadevergoedingsverplichtingen aan te wenden.

3. Het justitiële beleid de facto

In 1988 hebben wij onderzocht hoe Justitie feitelijk opereert in zaken van voetbalvandalisme. De aandacht is daarbij uitgegaan naar alle zaken die in 1987 bij het OM terecht kwamen. De resultaten zijn neergelegd in het rapport 'Justitie versus voetbalvandalen' (Linckens en Berghuis, 1988). De bevindingen worden hier op hoofdlijnen weergegeven en besproken in het licht van de beleidsuitgangspunten zoals die hiervoor zijn vermeld.

De instroom van zaken

De mate waarin en de aard van de zaken die tot de OvJ komen, worden bepaald door het volume en het karakter van de gepleegde feiten en het aanhoudingsbeleid. In 1987 zijn ruim 1000 aanhoudingen door de politie geregistreerd en gemeld aan het CIV. Lang niet altijd volgt na aanhouding ook het opmaken van een proces-verbaal. Hierbij speelt een rol dat feiten van voetbalvandalisme zich doorgaans in groepsverband afspelen, in situaties waarin het niet onmiddellijk duidelijk is wie zich wel en wie zich niet aan strafbare feiten schuldig maakte. Voorbeeld hiervan vormt het vernielen van het interieur van een bus of treincoupé. Na aanhouding kan blijken dat betrokkene geen of nauwelijks een aandeel in het voorgevallene had, of dat er onvoldoende aanwijzingen zijn voor de schuld van de verdachte. Het blijkt dat 50% van de aanhoudingen geen justitieel vervolg krijgt: er wordt geen proces-verbaal opgemaakt dat ter kennis van de OvJ wordt gebracht. Zodoende kwamen in 1987 in totaal 514 zaken bij de OvJ.

Over het aanhoudingsbeleid is gesignaleerd dat er verschillen bestaan per regio (de 'rekkelijken' en de 'preciezen'). Dat betekent dat op de ene plaats meer aanhoudingen, ook voor betrekkelijk lichte feiten, plaatsvinden dan elders. Het wekt dan ook geen verwondering dat het aantal zaken niet evenwichtig is verspreid over de arrondissementen. Zo valt op dat één op de drie zaken dient in het arrondissement Den Bosch – een omvang die ten dele verklaard kan worden uit de aantrekkingskracht van

koploper PSV, doch ook uit het strikte aanhoudingsbeleid in Eindhoven. Het aandeel van de overtredingen in dat arrondissement (meer dan de helft) is in dat licht illustratief. Elders ligt dat steeds op zo'n 20%.

Aard van de feiten

In de sfeer van de overtredingen (te zamen 172 van de 514 zaken vormend) gaat het om overtreding van bepalingen uit algemene plaatselijke of politieverordeningen¹, van vervoersverordeningen², wapenverordeningen³ en het reglement omtrent gevaarlijke stoffen. Bij de misdrijven (342 zaken) speelt vooral de openlijke geweldpleging (art. 141 WvSr) (203 zaken). Soms was dat geweld alleen tegen goederen gericht (bijv. in bus, trein of op het station), vaak (ook) tegen personen: politie, conducteur, suppoost of tegen supporters van de tegenpartij. Andere soorten van misdrijven spelen een kwantitatief geringere rol: discriminatie (45 zaken), diefstal (23), mishandeling (22), vernieling (21)⁴.

Het totaal overziend, kan worden vastgesteld dat het in twee-derde van de zaken gaat om enigerlei vorm van agressie tegen personen: daadwerkelijke uitoefening van geweld tegen functionarissen of andere supporters (in de helft van deze zaken), potentiële geweldpleging (dreigen, vergaren of bezitten van stenen en wapens), en agressie met de mond: discriminerende leuzen uiten, spuwen of schelden.

Deze feiten speelden vooral in het openbaar vervoer of op het station (40%). Even zo vaak is er sprake van feiten gepleegd in het traject tussen stadion en station: op straat, in winkels en dergelijke. Binnen het stadion werd 20% van de feiten gepleegd. In ieder geval voor wat de zaken betreft die bij justitie terecht komen kan worden gesteld dat deze vooral spelen in het traject van en naar het stadion, bij de beweging van groepen supporters.

Aard plegers

Grofweg valt de leeftijd van de geverbaliseerde supporters tussen de 14 en de 24 jaar, met het hoogtepunt bij de 17-jarigen. De meesten (60%) zijn 18 jaar of ouder en vallen in beginsel onder het volwassenenstrafrecht. Omtrent hun eerdere politieke dan wel justitiële contacten worden elders in dit themanummer enige gegevens vermeld.

Aard van de afdoening

Van de 514 zaken kon van 366 (71%) gegevens omtrent de afdoening worden verkregen. Een aantal zaken, met name in de sfeer van de overtredingen kon niet meer worden getraceerd in de administratie van de parketten (14%), andere zaken bleken (medio oktober 1988) nog niet te zijn afgedaan (15%).

Uit het wel beschikbare materiaal komt naar voren dat in zaken van voetbalvandalisme vaker dan bij strafzaken in het algemeen onvoldoende gronden aanwezig zijn om tot een vervolging en veroordeling te komen. In 22% van de zaken volgde een technisch sepot (18%), vrijspraak of nietigverklaring van de dagvaarding (4%). Dit speelt met name bij ge-

weldpleging tegen goederen; zoals eerder aangeduid vindt zulks nogal eens plaats in de bus, trein of op het station. Kennelijk wordt dan een groep aangehouden en geverbaliseerd⁵, doch de individuele betrokkenheid bij het voorgevallene blijkt onvoldoende 'hard' om een succesvolle vervolging mogelijk te maken. In het algemeen, dus ook buiten de sfeer van het voetbalvandalisme, worden delicten tegen de openbare orde relatief veelvuldig op technische gronden geseponeerd, zo leert CBS-informatie⁶. De bewijsproblemen zijn dus niet uniek voor het voetbalvandalisme.

Indien er wel voldoende gronden aanwezig zijn voor vervolging, leidt dit vrijwel steeds tot één of meer daadwerkelijke sancties – in 90% van de zaken. Bij de overige ziet de OvJ zonder meer af van vervolging, of volgt een schuldigverklaring zonder straf dan wel een voorwaardelijke veroordeling zonder (sanctiegerichte) bijzondere voorwaarden.

Opmerkelijk is het lage aandeel van de (onvoorwaardelijke) beleidsse-pots: dat vindt slechts in 5% van alle afgedane zaken plaats, terwijl dat bij misdrijven in het algemeen op zo'n 15% ligt (in 1987; CBS).

De volgende tabel geeft een overzicht van de afdoeningen.

<i>totaal</i>	366	
geen vervolging of schuldigverklaring om		
(bewijs)technische reden	79	
afdoening niet bekend omdat voeging met		
andere zaken of overdracht naar het buiten-		
land plaatsvond	14	
<i>subtotaal</i>	273	100%
géén daadwerkelijke sanctie	26	10%
wél daadwerkelijke sanctie	247	90%
waarvan:		
– (deels) onvoorw. vrijheidsstraf*	29	11%
– (deels) onvoorw. boete**	103	38%
– transactie***	48	18%
– schadevergoedingsverplichting	16	6%
– dienstverlening	34	12%
– bezoekverbod wedstrijden/meldingsplicht	61	22%

* gem. 4 weken onvoorwaardelijk

** gem. f 260 opgelegde boete

*** gem. f 95 aan overeengekomen transactie

In de meeste gevallen volgt een geldelijke sanctie, in de vorm van een transactie met de OvJ, als een door de rechter opgelegde boete, of als een verplichting tot vergoeding van schade. Het laatste wordt zowel opgelegd als een bijzondere voorwaarde bij een voorwaardelijke veroorde-ling als in het kader van een voorwaardelijk sepot. De dienstverlening wordt soms (in 9 gevallen) door de OvJ opgelegd, waarna de zaak wordt geseponeerd, vaker volgt dienstverlening op de terechtzitting (25 geval-len).

In wezen zien we in de afdoening van zaken terug hetgeen de PPGG voor ogen stond. Ten dele is er geen sprake van een bijzonder beleid ten aanzien van voetbalvandalisme, ten dele echter ook wel: in de accentuering van de bijzondere sanctie 'bezoekverbod', en in de grote mate van sanctiëring (weinig – kale – beleidssepts).

Tenslotte valt op dat de mogelijkheid tot schadevergoeding nog geen brede toepassing vindt. Slechts in 16 gevallen is een verplichting daartoe opgelegd (terwijl bijvoorbeeld in meer dan 100 gevallen – met voldoende bewijs – schade aan goederen is toegebracht).

Snelheid van afdoening

Eerder is aangegeven dat nog niet alle zaken van voetbalvandalisme uit 1987 waren afgedaan op het moment van afsluiten van de verzameling van gegevens. Daarom kan geen compleet en zuiver beeld worden geschetst van de snelheid waarmee deze zaken worden afgedaan – een wat te optimistisch beeld wordt gegeven. Teneinde vertekening te vermijden zal weergave van gemiddelde uren worden vermeden en zal met percentielen worden gewerkt (welk percentage van de zaken binnen x dagen wordt afgedaan), waarbij de nog niet afgedane zaken tot het percentiel met de langste duur worden gerekend.

Een kwart van de zaken is binnen twee maanden na de pleegdatum afgedaan, 50% binnen zeven maanden en 75% binnen een jaar. Nu zeggen deze cijfers zonder nadere analyse niet veel. Ze worden immers beïnvloed door factoren als de aard van de afdoening (zelfstandig door de Officier van Justitie of door de rechter) en of de zaak is overgedragen naar een ander parket. Bovendien kan het zijn dat er soms enige tijd ligt tussen het moment van plegen en het opmaken en daarna verzending van het proces-verbaal door de politie. Bij het nader bekijken van de afhandelingsduur maken we een splitsing tussen de periode totdat de zaak het parket van de OvJ bereikt en de periode daarna, tot de afdoening door de OvJ of door de rechter.

percentiel	van plegen tot opzending proces-verbaal naar parket	van inschrijving op het parket tot afdoening door: OvJ ⁸	rechter	totaal	
25%	1 1/2 week	2 mnd	1 1/2 mnd	2	mnd
50%	3 1/2 week	3 1/2 mnd	6 mnd	7	mnd
75%	3 mnd	5 1/2 mnd	9 1/2 mnd	11 1/2	mnd

In een kwart van de gevallen ligt er slechts een korte tijd, een halve week of korter, tussen het moment van plegen en de datum waarop het proces-verbaal het parket van de Officier van Justitie bereikt. Toch is er een niet onaanzienlijk deel, een kwart, waarbij dit pas na drie maanden gebeurt. Er is dus aanzienlijke variatie in de snelheid waarmee de zaak naar de OvJ gaat.

De justitiële afwikkeling neemt meer tijd. Daarbij valt op dat een kwart van de zaken snel wordt afgedaan, binnen één à twee maanden. Daarbij de volgende kanttekeningen:

- De afhandeling staat slechts zelden in het teken van de termijndwang die uitgaat van de toepassing van de voorlopige hechtenis. Weliswaar wordt de verdachte in een kwart van de zaken in verzekering gesteld, doch slechts zelden wordt dit gevolgd door een (daadwerkelijk ten uitvoer gelegde) voorlopige betekenis (16 gevallen).
- Bij de door de OvJ zelfstandig afgedane zaken wordt als moment van afdoening vaak genomen de datum waarop de zaak formeel is afgehandeld: het moment waarop de transactie daadwerkelijk is betaald, waarop de schadevergoeding is geregeld, de datum waarop de dienstverlening is voltooid. Tot dat moment is het immers nog mogelijk dat de zaak toch voor de rechter wordt gebracht. Om deze reden kan het tijdstip van sanctioneren vroeger liggen dan bovenstaande gegevens suggereren. Dit neemt echter niet weg dat, ook als daarmee rekening wordt gehouden, bij een niet te verwaarlozen deel van de zaken de afhandelingsduur van dik boven de 100 dagen lang lijkt vanuit het perspectief van de 'lik-op-stuk-benadering'. Deze conclusie wordt versterkt door het gegeven dat de gemiddelde, en door het nog ontbreken van gevallen onderschatte, afhandelingsduur bij afdoeningen door de OvJ bij voetbalvandalisme-zaken (3 1/2 maand) niet uitdrukkelijk lager ligt als die bij alle soorten van zaken (4 1/2 maand⁹; Jaarverslag OM 1987).
- Bij de door de rechter afgedane zaken worden de zaken ofwel snel afgedaan (hier geldt het moment van vonniswijzing), binnen een paar maanden, ofwel pas na langere tijd. Het lijkt er op dat zaken voor ongeveer een kwart terecht komen in een traject van snelrecht. De overige lopen mee in het totaal aan 'normale' strafzaken, waarbij de gemiddelde duur van afhandeling in het algemeen lang is (zo duurden door de rechter afgedane strafzaken gemiddeld 9 maanden in 1987; Jaarverslag OM 1987).

In bovenstaand overzicht is buiten beschouwing gelaten de tijd die is gemoeid met een eventuele overdracht van de strafzaak naar een ander parket. Zo'n overdracht is natuurlijk een duurbevorderende factor: berekend kon worden dat de afhandelingsduur daardoor met zo'n twee maanden wordt verlengd. In de onderzochte zaken van voetbalvandalisme is betrekkelijk vaak overgedragen, in 17% van de gevallen, waar dit bij strafzaken in het algemeen op nog geen 5% ligt. Dit is een opvallend gegeven, gezien de aanbevelingen van de PPGG (zie eerder in dit artikel) om terwille van de snelheid van afdoening het aantal overdrachten, ook bij strafrechtelijk minderjarigen, te beperken.

In het algemeen, zo kan worden gesteld, lijkt slechts bij een beperkt deel van de zaken sprake te zijn van een snelle afdoening door justitie.

4. Conclusie

Dit artikel concentreerde zich op het justitiële beleid inzake voetbalvandalisme. Dit beleid beoogt een adequaat sluitstuk te zijn in een geheel aan maatregelen, waarin het primaat wordt gelegd bij bestuurlijke pre-

ventie. Onder 'adequaat' wordt ten eerste verstaan dat een gericht aanhoudingsbeleid wordt gevoerd, zonder een grote tolerantie voor betrekkelijk lichte vergrijpen. Uit de omstandigheid dat veel aanhoudingen niet in een (succesvolle) vervolging resulteren moge blijken dat hier een duidelijk probleem ligt: kennelijk is het moeilijk om bij in groepsverband gepleegde feiten deze bewijsbaar aan bepaalde personen te verbinden. Te bezien valt of nieuwe initiatieven, zoals het werken met video-opnamen, hierin verbetering zullen brengen. Momenteel is de Werkgroep Verbetering Aanhouding Voetbalvandalen doende om nieuwe wegen voor het aanhoudingsbeleid te zoeken.

Het tweede dragende element in het justitiële beleid is de 'lik-op-stuk-benadering', hetgeen zowel verwijst naar het toepassen van duidelijke sancties als het snél opleggen daarvan. Omtrent het eerste kan worden gesteld dat inderdaad vrijwel steeds een duidelijke sanctie volgt wanneer van voldoende aanwijzingen van schuld sprake is. In één op de vier gevallen wordt een verbod tot het bezoeken van voetbalwedstrijden opgelegd, voor het overige worden meer 'gebruikelijke' sancties opgelegd. In de aard van de sancties blijkt dus alleen ten dele een bijzondere aanpak van voetbalvandalen. Nu is het ook niet het oogmerk van het justitiële beleid om een apart regiem voor dergelijke vandalen te creëren (hetgeen wellicht ook niet is geïndiceerd gezien de politieke en justitiële achtergrond van deze groep – zie elders in dit themanummer). Wel kan worden opgemerkt dat de verplichting tot het vergoeden van schade niet systematisch en op grote schaal wordt opgelegd.

Snelheid van afdoening kan worden bereikt, zo is aanbevolen, door directe afdoening door middel van een transactie bij lichte feiten, en door snelrecht bij meer ernstige. Lang niet altijd wordt echter een snelle afhandeling bereikt: zo ligt er bij de helft van de zaken meer dan zeven maanden tussen plegen en afdoening. De 'lik-op-stuk-benadering' krijgt, wat snelheid van afhandeling betreft, slechts in een minderheid van de zaken gestalte.

Het feitelijke beleid van justitie inzake voetbalvandalisme komt dus ten dele wel en ten dele ook niet overeen met het voorgestane beleid. Het verschil tussen wens en feit wordt vooral veroorzaakt door opsporings- en bewijsproblemen en door de algemene moeilijkheid om zaken snél tot een afronding te brengen.

Noten

1. Schelden tegen de politie, spuwen, vuurwerkbezit en -gebruik, bij zich dragen van stenen, niet opvolgen bevel gezagsdrager.
2. Verstoren van orde en rust in vervoermiddel of op station: aan de noodrem trekken, uit het raam hangen, vernielingen plegen, het lopen over de spoorrails en het spuiten van bier over publiek en andere vormen van onbehoorlijk gedrag.
3. Vooral gaat het daarbij om het bij zich dragen van messen.
4. Hiernaast nog: verzet, belemmering (9), brandstichting (8), overtreding vuurwapenwet (1).
5. Eerder duiden we aan dat in zo'n geval ook nog al eens door de politie bij aanhouding geen proces-verbaal wordt opgemaakt.
6. Zo lag het percentage technische sepo's bij dit delict in 1985 op 23% (bron: speciaal voor het WODC vervaardigde uitdraai van het CBS).
7. Dit wordt mede teweeggebracht doordat de data soms niet bekend zijn.

8. Hier is de tijd die ligt tussen inschrijving van de zaak op het parket van afdoening (dus niet het parket van inschrijving wanneer de zaak is overgedragen) en de afdoeningsdatum.
9. Dit betreft de afhandelingsduur bij technisch sepot, beleidssepot en transacties.

Literatuur

- Berghuis, A.C.: Verslag van een enquête over voetbalvandalisme onder leden van het Openbaar Ministerie. 's Gravenhage, Ministerie van Justitie, WODC, december 1985.
- Brief van de Procureurs-Generaal bij de Gerechtshoven aan de Hoofdofficieren van Justitie over bestrijding van voetbalvandalisme. 25 november 1983.
- Brief van de Procureurs-Generaal bij de Gerechtshoven aan de Hoofdofficieren van Justitie over bestrijding van voetbalvandalisme. 22 september 1986.
- Circulaire van de Minister van Justitie aan de Procureurs-Generaal over Strafrechtelijke Informatieverstrekking aan de KNVB. 30 juli 1986.
- Jaarverslag Openbaar Ministerie 1987. 's Gravenhage, Ministerie van Justitie, augustus 1988.
- Linckens, P.J. en A.C. Berghuis: Justitie versus voetbalvandalen. 's Gravenhage, Ministerie van Justitie, WODC. december 1988.
- Modelbrief van de Procureurs-Generaal aan de Hoofdofficieren van Justitie over Beleid t.a.v. strafrechtelijke minderjarigen. 25 maart 1986.
- Samenleving en Criminaliteit. Een beleidsplan voor de komende jaren. 's Gravenhage, Ministerie van Justitie. 1985.

Onderzoek op het spoor

Angst voor criminaliteit of hoe veilig voelt U zich?

C.J. Maas-de Waal, H. Werdmölder

INLEIDING

Angst voor criminaliteit als thema van onderzoek kent een theoretische en een beleidsgerichte of toegepaste pendant. De theoretische pendant laat zich onderscheiden in drie perspectieven die elkaar qua onderzoeksbelangstelling in de tijd opvolgden:

- de invloed van slachtofferervaring;
 - de rol van de massamedia;
 - de invloed van de gebouwde omgeving.
- De drie perspectieven zullen als leidraad voor de bespreking van het lopend onderzoek fungeren, zij het in andere volgorde.

ANGST EN DE MASSAMEDIA

Het onderzoek van F.W. Winkel (Vakgroep Sociale Psychologie, Vrije Universiteit te Amsterdam) richt zich op de invloed van informatie verstrekt door de massamedia en angst voor criminaliteit. Zijn veronderstelling is dat psychologische theorieën inzicht kunnen geven in de effecten van berichtgeving op deze angst. Hij gaat ervan uit dat gevoelens van angst als onbedoelde neveneffecten van berichtgeving en voorlichtingsprogramma's over criminaliteit, kunnen optreden. Criminaliteit komt in de massamedia op verschillende manieren aan bod: op de televisie bijv. als amusement ('detectives'), in nieuws- en actualiteitenprogramma's en in speciale programma's aan criminaliteit gewijd ('Opsporing Verzocht'). In onderzoek, zowel nationaal als internationaal, heeft de samenhang tussen de angst voor criminaliteit en mediaberichtgeving nog weinig aandacht gekregen. De aandacht die er was, richtte zich op aspecten als inhoud en de cognitieve inschatting ervan. Angst als emotionele respons is een verwaarloosd terrein. Bezwaar van het onderzoek dat in het verleden werd verricht, is dat het correlatief van aard was, met als gevolg dat de causaliteitsvraag niet beantwoord kon worden. Het was gebruikelijk in dit onderzoek een brede inventarisatie van variabelen op te nemen en achteraf categorie-indelingen te maken, bijv. van de mate waarin men aan informatie via de media is blootgesteld. De gehanteerde

operationalisaties van het begrip angst waren zeer verschillend. Uit de literatuur blijkt dat de uitkomsten van de studies sterk uiteenlopen: informatie via de massamedia zou leiden tot meer angst voor criminaliteit, tot een verlaging van angst, of zou in het geheel geen effect hebben. Volgens Winkel zijn de drie verschillende uitkomsten ook allen in de theorie inpasbaar. Afhankelijk van condities van de berichtgeving (kenmerken van zender, bericht en ontvanger) zijn er verschillende effecten te verwachten.

Angst voor criminaliteit zou aan deze kenmerken moeten worden gerelateerd.

Twee factoren spelen naar zijn inschatting een bepalende rol voor het angstniveau: het victimisatierisico en de mate waarin de gevolgen van het delict voor het slachtoffer negatief zijn. Berichtgeving over zeer ernstige delicten hoeft dus niet zonder meer tot grote angstgevoelens onder de bevolking te leiden. Een voorbeeld is de ontvoering 'Heyn'. Het merendeel van de bevolking verkeert niet in vergelijkbare omstandigheden: het victimisatierisico wordt laag ingeschat. Wel leidt het feit dat de media ook die 'sensationele' delicten die iedereen kunnen overkomen, overbelichten tot een overschatting van het persoonlijk risico.

Het onderzoek van Winkel richt zich onder meer op de lokatie van het delict zoals in het bericht gemeld. Voor het onderzoek maakt hij gebruik van een experimenteel design. Vanuit een mobiel laboratorium in de Bijlmermeer te Amsterdam kregen de proefpersonen een gefingeerd aangifterapport van de politie voorgelegd. In dit rapport werd de lokatie van het delict gevarieerd: 'nabij' (bijv. een lift in de Bijlmer) en 'veraf' (een lift in een flat in Rijswijk). Na lezing kregen de proefpersonen een aantal vragen over angstgevoelens voorgelegd. De vragen hebben het 'formaat' van 'Hoe gespannen voelt U zich?', 'Hoe veilig of onveilig voelt U zich?', vragen die goede indicatoren van het begrip angst vormen.

Volgens hetzelfde theoretisch model vindt er op dit moment een onderzoek plaats naar het programma 'Opsporing Verzocht'.

Een tweede studie binnen dit perspectief is een project in Overijssel-Oost gericht op 'voorlichting en beïnvloeding van het publiek', ter bestrijding van de nadelige effecten van criminaliteit (onderzoekers: M. Kuttischreuter, J. Severijn; supervisie: O. Wiegman, vakgroep Psychologie Universiteit Twente). Het project omvat voorlichting over criminaliteit en een onderzoek naar de effecten ervan. De voorlichting werd gegeven door de politiekorpsen en de massamedia (regionale dagbladen, radio en huis-aan-huisbladen). Doelstelling was de bevolking een reëel beeld te geven van frequent voorkomende criminaliteit en de reactiewijze van politie en justitie om zo de angstgevoelens die op een onjuist beeld zijn gebaseerd, weg te nemen of te doen verminderen (Tell-the-Truth-Campaigns). Het onderzoek naar het effect van deze informatie wordt verricht vanuit de sociale leertheorie van Bandura. Volgens deze theorie ontstaat angst voor criminaliteit wanneer het individu zich niet in staat voelt een bedreiging adequaat het hoofd te bieden (zelfeffectiviteitsverwachting). Een tweede belangrijke factor is de beoordeling van de risico's.

In het onderzoek wordt nagegaan in hoeverre de voorlichting van invloed is op de risicoperceptie, de zelfeffectiviteitsverwachting en de angst. Voor de uitvoering is een complex experimenteel design gehanteerd (uitgebreid Solomondesign). Het onderzoek wordt uitgevoerd onder de bevolking van de politieregio Overijssel-Noord en een controlegroep in de regio Arnhem. Aan de hand van een schriftelijke vragenlijst zijn drie metingen verricht; daarnaast is er een kort mondeling interview afgenomen. Het onderzoek, gestart in augustus 1987, maakt deel uit van het onderzoeksprogramma van de vakgroep; het heeft een looptijd van twee jaar en wordt gefinancierd door de Stuurgroep Bestuurlijke Preventie van Criminaliteit (Min. van Justitie). Nadat de gegevensverzameling in november 1988 werd afgerond, verkeert het nu in de fase van de dataverwerking. De rapportage zal plaatsvinden in de vorm van verslagen en tijdschriftartikelen en tevens als onderdeel van een dissertatie.

ANGST EN DE GEBOUWDE OMGEVING

De invloed van de gebouwde omgeving op angst voor criminaliteit is een benadering die recent in de belangstelling is gekomen. Kenmerken van de omgeving, vrij

breed opgevat, worden in verband gebracht met gevoelens van onveiligheid. De resultaten hebben geleid tot praktische toepassingen als het aanbrengen van betere straatverlichting en het ondernemen van grote schoonmaakacties in steden. Wat het laatste betreft, is het nog de vraag in hoeverre deze acties gemotiveerd zijn vanuit gevoelens van onveiligheid dan wel vanuit commerciële belangen.

De mogelijkheden die men in deze benadering aan informele sociale controle toekent, worden wellicht overschat: psychologisch onderzoek op het gebied van 'omstanderinterventies' laten vooral een gebrek aan dergelijke interventies zien.

In Nederland is er wat het onderzoek betreft een duidelijke relatie met criminaliteitspreventie.

Het aan de T.H. te Delft verrichte onderzoek naar Sociale Veiligheid en Gebouwde Omgeving (D. van der Voordt en H. van Wegen) is gebaseerd op de veronderstelling dat er geen samenhang bestaat tussen de gebouwde omgeving en de (angst voor) criminaliteit. Het onderzoek bouwt voort op een eerder verricht veldwerk, waarbij in samenwerking met de Gemeente Politie te Den Haag een interim checklist is ontwikkeld met aandachtspunten bij de beoordeling van (stede-)bouwkundige plannen. Ditmaal heeft het onderzoek een meer theoretisch accent en richt het zich op de beantwoording van de volgende vragen: 1. is op basis van de (interim) checklist aan te geven waar naar verwachting concentraties van delicten zullen plaatsvinden respectievelijk waar bewoners/passanten zich naar verwachting onveilig zullen voelen? 2. bestaat er overeenstemming tussen deze theoretisch te verwachten plekken en daadwerkelijk plaatsvindende delicten? 3. hoe kunnen de overeenkomsten en verschillen worden verklaard? De achterliggende gedachte is dat preventie alles te maken heeft met het slechten en opwerpen van psychologische en fysieke drempels, zodat potentiële daders minder gemakkelijk tot delicten zullen overgaan. De onderzoekers hebben zich theoretisch laten inspireren door het Defensible Space Model van Newman, het stressmodel van Altman, Brantigam's schiltheorie en de drempeltheorie van Van Soomen. Het onderzoek wordt uitgevoerd in vier Haagse woonlokaties en de gegevens worden verkregen via een slachtofferenquête, gesprekken met informanten en ter plaatse deskundigen, politieregistratie en eigen observatie. Het onderzoek is in 1986 gestart en de afronding zal in 1989 plaatsvinden.

den. Hoewel het onderzoek een sterk theoretisch accent heeft, willen de onderzoekers uiteindelijk komen tot de ontwikkeling van een praktische Handleiding met aandachtspunten en ontwerprijtlijnen. In verschillende deelstudies (OSPA-reeks) hebben de onderzoekers reeds verslag gedaan van bepaalde facetten van het onderzoek.

ANGST EN SLACHTOFFERERVARINGEN

De relatie tussen slachtofferervaringen en angst voor criminaliteit is vooral door onderzoekers vanuit het W.O.D.C. onderzocht (C. Steinmetz), waarbij zij gebruik maakten van de slachtofferenquêtes. De respondenten wordt in deze enquêtes gevraagd aan te geven of ze het afgelopen jaar slachtoffer zijn geworden van een aantal verschillende soorten delicten. De gegevens die betrekking hebben op het slachtofferschap worden gerelateerd aan vragen in de enquête die gevoelens van angst meten. Recent onderzoek naar slachtofferervaringen is breder en meer praktijk- of probleemgericht van karakter. Het vindt plaats rond vragen als: Moeten slachtoffers van delicten worden opgevangen, en hoe? (bijvoorbeeld het onderzoek van E. Voskuil, politie Utrecht).

Het hiervolgende onderzoek is praktijkgericht; het maakt gebruik van theoretische noties over de gebouwde omgeving en slachtofferervaringen.

Op initiatief van de Dienst Beleidsontwikkeling (J. Karel en A. Martens) van het Rotterdamse politiekorps en in samenwerking met het onderzoeksbureau Research International (J. Sikkels) werd in 1986 gestart met een 'marktonderzoek naar het functioneren van de politiezorg in Rotterdam'.

In vele politiekringen gaat men er nog altijd vanuit dat ter beteugeling van de toenemende criminaliteit de omvang en taken van de politie dienen te worden opgevoerd. Effectiviteit wordt gemeten naar het aantal processen-verbaal, bekeuringen en aanhoudingen. De onderzoekers vinden een dergelijke invalshoek te eenvoudig en zijn van mening dat effectiviteit ook gemeten kan worden in publiekswaardering en beleidsadvisering. Een grensverleggende invalshoek, aangezien men zijn eigen beleid als het ware ter discussie stelt. Bovendien gaat het nu niet alleen meer om feitelijke, objectief meetbare gegevens, maar om kwaliteitsgevoelige crite-

ria zoals klantgerichtheid, mobiliteit en service. De onderzoekers hebben zich duidelijk laten leiden door het marketingdenken uit de 'profit' sector. Zij merken dan ook op dat bij de start de 'commitment' met betrekking tot het onderzoek binnen hun eigen politie-organisatie niet groot was.

Theoretisch hebben de onderzoekers zich laten inspireren door de bekende stellingname van W.I. Thomas: 'if men define situations as real, they are real in their consequences'. Voor de onderzoekers werd dit gegeven een 'eyeopener', want vanuit een geheel ander uitgangspunt ging men nu naar het functioneren van de eigen organisatie kijken.

Het onderzoek is gebaseerd op de volgende veronderstellingen:

1. er is een relatie tussen gebouwde omgeving, bevolkingssamenstelling en (angst voor) criminaliteit; 2. onveiligheids(-gevoelens) zijn beïnvloedbaar door lokaal bestuur; 3. de politie moet worden gezien als een onderneming die produkten afzet op markten. De feitelijke gegevens naar gevoelens van veiligheid in relatie tot de politiezorg zijn verzameld aan de hand van geselecteerde interviews met sleutelpersonen, een grootschalig survey en eigen bedrijfsregistratie.

In opdracht van het Ministerie van Binnenlandse Zaken heeft men in een later stadium het onderzoek uitgebreid en zijn ook andere politiecursussen en rijkspolitiegebieden bij het onderzoek betrokken.

Ook nu weer heeft men de aandacht gericht op de thema's: het slachtofferschap; gepercipieerd politie-optreden; gewenste maatregelen; angst voor slachtofferschap en aangiftetrag. Uitbreiding van het onderzoek heeft niet alleen meer financiële armslag tot voordeel, maar men kan nu ook vanuit een vergelijkend perspectief naar de verschillende variabelen kijken.

Het onderzoek bevindt zich momenteel in de analyse-fase, maar de onderzoekers schrijven enkele veranderingen al op hun conto. Zo hebben bij de politiebalies van Rotterdamse districtskantoren, waar slachtoffers aangiften doen, enkele overjarige dienders plaats moeten maken voor aantrekkelijke, service gerichte vrouwelijke agenten. 'The consequences are real'. Over angst voor criminaliteit en de verschillende perspectieven er op verschijnt omstreeks maart 1989 de publicatie 'Angst voor criminaliteit, analyses en interventiemethoden' (red. F.W. Winkel, A. v.d. Werf, uitg. Swets & Zeitlinger, Amsterdam).

Boeksignalen

Slot, N.W., Residentiële hulp voor jongeren met antisociaal gedrag, Lisse/Amsterdam: Swets & Zeitlinger, 1988, 213 p., f 39,95, ISBN 90-265-0954-5 (diss. VU).

In zijn dissertatie heeft Slot, medewerker van het Paedologisch Instituut te Amsterdam gepoogd een bijdrage te leveren aan de theorievorming op het gebied van het ontstaan van antisociaal gedrag. Tevens doet hij verslag van twee onderzoeksprojecten welke waren gericht op het ontwikkelen van residentiële behandelingsvormen. In de studie wordt, uitgegaan van een ambulante sociale-vaardigheidstraining voor probleemjongeren zoals die is ontwikkeld door Bartels. In dit zogenaamde 'tekort-model' wordt benadrukt dat een tekort aan sociale vaardigheden een belangrijke factor is van antisociaal gedrag en dat een hulpverlening die op deze premisse is gebaseerd effectiever is dan een die is gericht op het opheffen van persoonlijkheidsstoornissen. Slot verbetert in zijn studie dat model van Bartels tot een competentiemodel. De effecten van de behandelingstherapie zijn gemeten aan de hand van een experimentele opzet met 10 proefpersonen. Dit is een wel erg smalle empirische basis, waarbij bovendien de programmaontwikkeling nog voortijdig moest worden beëindigd. Desalniettemin concludeert Slot dat er sprake is van succes, met betrekking tot een residentiële behandeling gebaseerd op een competentiemodel.

Kalmthout, A.M. van, Onbetaalde arbeid ten algemene nutte: Een dienst aan dienstverlening?, Arnhem: Gouda Quint, 1988, 115 p., f 32,50, ISBN 90-6000-553-8, Deel 1 in de reeks Recht-Reclassering.

Nieuw is door Gouda Quint de serie 'Reclassering en Recht' op de markt gebracht waarin beschouwingen over actuele onderwerpen op het terrein van de strafrechtpleging worden opgenomen. Het eerste deel bestaat uit enkele bijdragen van verschillende auteurs over dienstverlening. Kalmthout spreekt het thans bij de

Tweede Kamer aanhangige wetsvoorstel voor een wettelijke regeling van deze nieuwe vorm van sanctie. Daarbij komen niet alleen de uitgangspunten voor de regeling en de positie van de reclassering bij de executie van de dienstverlening aan de orde, maar ook wordt er ingegaan op meer technische aspecten met betrekking tot wetgeving. Kalmthouts conclusie na zijn analyse is dat dit wetsvoorstel in zijn huidige vorm onaanvaardbaar moet worden geacht. Hij loopt daarmee in het spoor van vele wetenschappelijke critici die hem daarin voor zijn gegaan. Tevens zijn in het boek opgenomen inleidingen die zijn gehouden op de vergadering van de vereniging voor penitentiair recht en penologie op 22 april 1988. Myjer en Kleinrensink beschrijven enkele procedures rond dienstverlening en geven de meningen weer van enkele dienstverleners. Imkamp schetst de ontwikkeling van de alternatieve jeugdsancties in Nederland. Brand-Koolen en De Wit, ten slotte, bespreken de rol van de reclassering bij de uitvoering en controle op dienstverlening.

Hees, A. van, HALTrapport. Alternatief afdoen van vandalistisch gedrag, Lochem: Van den Brink, 1988, 85 p., f 19,40, ISBN 90-6145-036-5 (Deel 1 in de serie Politiezorg).

Een van de ongewenste vormen van veel voorkomende criminaliteit is vandalisme of vernieling. Voor de bestrijding van vandalisme is te Rotterdam in 1981 het zogenaamde HALT-project van start gegaan met medewerking van politie, justitie, gemeente en Raad voor de Kinderbescherming. Halt richt zich op jongeren in de leeftijd van 12 tot 18 jaar die op een of andere manier bij vandalisme zijn betrokken. Het project heeft als doel het terugdringen en zo mogelijk voorkomen van vandalisme. Halt onderneemt daartoe bezigheden voor Rotterdamse jongeren die door de politie zijn opgepakt voor vandalisme. Met deelname aan het programma kan strafvervolgning door justitie worden voorkomen. De schrijfter, als so-

ciaal psychologe verbonden aan HALT, beschrijft in dit boek de beginperiode van het Rotterdamse HALT-project. De sterk op beschrijving gerichte studie laat zien dat de 'gemiddelde' Haltcliënt een 15-jarige jongen is, die het LBO bezoekt en met openbaar vervoer van school naar huis gaat. Zijn schoolcarrière verloopt niet zonder problemen. Een meerderheid (53%) maakt melding van eerdere politiecontacten (vnl. diefstal, inbraak en vernieling). Uit informatie van 474 cliënten uit de beginperiode 1981 tot 1983 komt naar voren dat vandalisme vooral een groepsdelict is van werkloze jongeren en scholieren met een problematische LBO-opleiding, dat sterk samenhangt met verveling.

Rüter, C.F., Toetsing van politieoptreden. Aanbevelingen en normstellingen uit de adviezen van de Commissie voor de politiekachten Amsterdam 1986-1988, Loochem: Van den Brink, 1988, XXIV + 75 p., f 19,50, ISBN 90-6145-039-X (Deel 3 in de serie Politiezorg).

Voor politiemensen en onderzoekers van de politie is een publicatie verschenen welke inzicht geeft in de klachten die over het politieoptreden in het algemeen worden geuit. Van de 529 klachten die tussen 1 februari 1986 en 1 februari 1988 bij de Amsterdamse Commissie voor de Politiekachten zijn ingediend zijn er op 31 januari 1988 304 afgehandeld. Over 225

klachten heeft zij aan de Burgemeester een advies uitgebracht, wat de Burgemeester de gelegenheid geeft in groter verband structurele aandacht te schenken aan klachten. Rüter legt een verantwoording af van de werkwijze van de Commissie en beschrijft de gang die een klacht door de ambtelijke molen maakt. Vervolgens worden overzichtelijk alle klachten en adviezen opgesomd.

Wijngaart, G. van de (m.m.v. R. Vernooy, G. Hoek en J. Derks), Verslaving zonder grenzen, Utrecht: WGU, 1988, 119 p., f 25,00, ISBN 90-71772-12-8.

De auteur schrijft al een aantal jaren over drugs (in de ruimste betekenis van het woord). Naar aanleiding van zijn promotie in november 1988 heeft de Stichting Werkgroep Gezondheidszorg gemeend vijftien artikelen van hem die eerder zijn verschenen in het Maandblad Geestelijke Gezondheid, te bundelen en uit te geven. De essays zijn verschenen in de periode van 1981 tot op heden en betreffen verslagen van ontwikkelingen op het gebied van druggebruik, preventie en bestrijding. In enkele bijdragen wordt ingegaan op situaties in vergelijkbare landen als West-Duitsland en Denemarken, die een sterk van elkaar verschillend beleid voeren. De bijdragen betreffen voornamelijk congresverslagen en zijn in een populaire stijl geschreven voor niet-ingewijdenen.

Mededelingen

FORUMDISCUSSIE 'DE AANPAK VAN ZWARE GEORGANISEERDE CRIMINALITEIT'

De Vereniging voor Strafrecht Peter Noll organiseert op dinsdag 17 januari 1989 van 13.30 uur tot ongeveer 18.00 uur op de Katholieke Universiteit Brabant een forumdiscussie met als thema de aanpak van zware georganiseerde criminaliteit. Na een inleiding door prof. mr. M.S. Groenhuijsen (hoogleraar straf- en strafprocesrecht Katholieke Universiteit Brabant), die op deze middag als voorzitter zal optreden, zal prof. dr. C.J.C.F. Fijnaut (hoogleraar strafrecht en criminologie aan de Erasmusuniversiteit Rotterdam) spreken over de aard en omvang van de zware georganiseerde criminaliteit in Nederland, waarna mr. R.A. Gonsalves (Procureur-Generaal bij het Gerechtshof te 's-Hertogenbosch) in zal gaan op de beleidsimplicaties van de bestrijding van de zware georganiseerde criminaliteit als prioriteit voor Openbaar Ministerie en politie. Commissaris P.A.J. Broeders (hoofd van de Criminele Inlichtingen Centrale van de Centrale Recherche Informatiedienst) zal tenslotte ingaan op de bestrijding van zware georganiseerde criminaliteit in internationaal perspectief. Na een pauze is er gelegenheid tot discussie. De middag zal worden besloten met een borrel. De deelnemersbijdrage is f 7,50 inclusief koffie, thee, borrel en documentatie. Aanmelden vóór 10 januari 1989 bij Mw. mr. M.R.G.H. van Outheusden, Europalaan 155, 5042 ZE Tilburg. Nadere inlichtingen zijn verkrijgbaar bij mr. M.P.F. Borgman, 013-662660 (tijdens kantooruren).

MODDERMANPRIJS

Op 24 oktober j.l. heeft dr. Sibo van Ruller, werkzaam op het Instituut voor Criminologie en Rechtssociologie, aan de Vrije Universiteit te Amsterdam, de Moddermanprijs gekregen voor zijn proefschrift 'Genade voor recht, gratieverlening aan terdoodveroordeelden in Nederland 1806-1870.'

INTERNATIONALE CONFERENTIE OVER DRUGS

Het International Study Centre organiseert op 1, 2 en 3 maart 1989 in Lissabon te Portugal een internationale conferentie over DRUGS. Deze conferentie wordt gehouden in het kader van de noodzaak, mede met het oog op het vervallen van de Europese binnengrenzen, de effectiviteit van de drugsbestrijding te verbeteren. De basis daarvoor wordt in deze conferentie gevormd door een gedegen evaluatie van succesvolle en minder succesvolle bestrijdingsmethoden, zoals deze met name in de verschillende landen in Europa alsmede in de Verenigde Staten worden gehanteerd.

Aan de conferentie wordt deelgenomen door prominente deskundige inleiders uit de Verenigde Staten, Zuid-Amerika en Europa. Daarnaast is de medewerking verkregen van vertegenwoordigers van de United Nations, de E.E.G., de W.H.O., alsmede de Pompidou-groep. Inlichtingen: International Study Centre, Schiedamseseweg 34, 3130 AH Vlaardingen. Telefoon 010-4349966.

Wat een prettige mededeling had moeten zijn, is helaas een bijzonder droevig bericht geworden. In november overleed drs. Erik van der Hoeven. Hij was als onderzoeker verbonden aan het instituut voor beleidsonderzoek (LISBON) in Leiden. Ruim een maand voor zijn overlijden kreeg de heer Van der Hoeven van de Koninklijke Academie van Wetenschappen de prijs voor het beste overzichtsartikel op sociaal-wetenschappelijk gebied. Zijn artikel verscheen vorig jaar in het *Tijdschrift voor Criminologie*, nr. 6, pp. 215-243 onder de titel 'Maatschappelijke bindingen van jongeren en "veel voorkomende criminaliteit": het bereik van de sociale-controle theorie'. Met het overlijden van de heer Van der Hoeven heeft de Nederlandse criminologie een integer en talentvol beoordelaar van het vak verloren.

Over de auteurs

Dr. O.M.J. ADANG is etholoog en studeerde biologie aan de Rijksuniversiteit Utrecht. Hij promoveerde in 1986 op een onderzoek naar het pestgedrag van jonge chimpansees in Burgers' Dierenpark te Arnhem. Sinds die tijd verricht hij onderzoek naar het gedrag van mensen in relsituaties.

Drs. A.C. BERGHUIS is als raadsadviseur verbonden aan het WODC van het Ministerie van Justitie.

Dr. H.H. VANDER BRUG is als universitair docent werkzaam bij de studierichting communicatiewetenschap van de Universiteit van Amsterdam. Hij publiceerde over uiteenlopende onderwerpen op het gebied van de massapsychologie, in het bijzonder over voetbalvandalisme.

Dr. G.J.N. BRUINSMA is universitair hoofddocent van de vakgroep sociologie van de Faculteit Bestuurskunde van de Universiteit Twente. Hij publiceerde de laatste jaren over de oorzaken van crimineel gedrag, de self-report methode, jeugdcriminaliteit en criminaliteit bij vrouwen.

Drs. A.G. VAN DIJK is sociaal-geograaf en mededirecteur van Bureau Criminaliteitspreventie te Amsterdam. Hij publiceert regelmatig over een breed scala van onderwerpen die de preventie van criminaliteit betreffen.

Drs. K. VAN LIMBERGEN is wetenschappelijk medewerker bij de onderzoeksgroep jeugdcriminologie van de afdeling Strafrecht, Strafvordering en criminologie van de Katholieke Universiteit Leuven (België). Hij verricht onderzoek naar voetbalvandalisme en naar jeugddeviantie.

Drs. P.J. LINCKENS is als onderzoeksassistent verbonden aan het WODC van het Ministerie van Justitie.

Drs. J. MEIJS studeerde massacommunicatie, waarna een aanstelling volgde voor 3 jaar ter evaluatie van zes experimenten die zijn opgezet in het kader van het jongerenbeleid om het vandalisme terug te dringen.

Drs. J.P. VAN DE SANDE is universitair docent sociale psychologie van de Universiteit Groningen. Hij doet onderzoek naar en geeft onderwijs in o.a. invloedsstructuren in kleine groepen, non-verbale communicatie en groepsdynamica.

Drs. R.P. VAN UFFELEN is sociaal-geograaf en mededirecteur van Bureau Criminaliteitspreventie te Amsterdam. Hij publiceert regelmatig over sociaal-preventieve benaderingswijzen van diverse vormen van criminaliteit.

Drs. P. VANDE VALK is als beleidsmedewerkster verbonden geweest bij de Gemeentepolitie te Utrecht alwaar zij onderzoek heeft verricht naar het verschijnsel voetbalvandalisme te Utrecht.

Prof. dr. L. WALGRAVE is gewoon hoogleraar bij de onderzoeksgroep jeugdcriminologie van de afdeling Strafrecht, Strafvordering en criminologie van de Katholieke Universiteit Leuven (België). Zijn aandacht gaat uit naar probleemjongeren, school en delinquentie en naar de algemene preventieve jeugdzorg en jeugdbescherming.

MENSEN OVER MISDAAD EN STRAF

door dr. E. B. M. Rood-Pijpers

De publieke opinie speelt in processen van beleidsvoering de laatste decennia een steeds grotere rol. Ze wordt met name gebruikt als ondersteuning of legitimering van te voeren of reeds gevoerd beleid.

Dit boek doet verslag van een onderzoek naar meningen in de Nederlandse bevolking over misdaad en het strafrechtstelsel. De meningen worden niet geïsoleerd maar geplaatst in de context van mens- en maatschappijbeelden.

In de conclusie gaat de auteur in op de bruikbaarheid van de gevonden meningen. Haar conclusie is dat gezien de stereotype en niet-realistische inhoud van een groot deel van de meningen, de meerderheidsopinie geen geschikte basis voor beleid kan vormen.

Omvang 330 pag., f 62,50 (incl. BTW, excl. verzendkosten).

Voor telefonische bestellingen kunt u ons distributiecentrum Libresso bellen: 05700-33155.

GOUDA QUINT BV / ARNHEM

6801 MK Arnhem, Postbus 1148
Telefoon 085-45 47 62

Ook verkrijgbaar via de boekhandel.
Prijswijzigingen voorbehouden.

(UITGEVERSMATSCAPPIJ S. GOUDA QUINT/D. BROUWER EN ZOON)

Abonnementsprijs

Instellingen: f 106; particulieren: f 67,50; studenten: f 48; losse nummers: f 30.

Studentenkorting geldt gedurende maximaal vijf jaren na ingangsdatum. Na deze periode wordt het abonnement zonder tegenbericht automatisch verlengd tegen de dan geldende algemene abonnementsprijs.

Het tijdschrift verschijnt driemaandelijks.

Abonnementenadministratie: Libresso bv

Distributie van Vakinformatie

Postbus 23

7400 GA Deventer

– *nieuwe abonnementen*: abonnementen kunnen op elk gewenst tijdstip ingaan. Nieuwe abonnementen kunnen schriftelijk of telefonisch (05700-33155) aan Libresso bv worden opgegeven.

– *adreswijziging*: bij wijziging van naam en/of adres verzoeken wij u een gewijzigd adresbandje op te sturen naar: Libresso bv, Postbus 23, 7400GA Deventer.

– *beëindiging abonnement*: abonnementen kunnen schriftelijk tot uiterlijk 1 december van het lopende abonnementsjaar worden opgezegd. Bij niet-tijdige opzegging wordt het abonnement automatisch verlengd.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vereenvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotocopieën, opnamen, of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 jo. het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 882, 1180 AW Amstelveen). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Het verlenen van toestemming tot publikatie in dit tijdschrift houdt in dat de auteur, behoudens een uitdrukkelijk voorbehoud daartoe machtiging verleent aan:

1. De Stichting Reprorecht te Amstelveen, tot inning en verdeling van door een onderneming, organisatie of instelling op grond van artikel 17 Auteurswet 1912 verschuldigde vergoedingen voor het maken van kopieën uit deze uitgave, een en ander volgens haar Reglementen en Statuten, zoals die zijn goedgekeurd door de minister van Justitie.

2. De uitgever, tot inning en verdeling van de krachtens artikel 16 lid 3 Auteurswet 1912 verschuldigde billijken vergoedingen.

ISBN 0165-182X

